T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ GELİŞMELER VE AYNI DÖNEMLERDEKİ MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN İNCELENMESİ

Rahim TÜRK
0830202060

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Bekir Sami OĞUZTÜRK

ISPARTA - 2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Düzeltme Sonrası Girecek Öğrenci

Öğrencinin Adı Soyadı	**RAHİM TÜRK**
Anabilim Dalı	**İKTİSAT**
Tez Başlığı	**SİYASAL İSTİKRARIN EKONOMİK İSTİKRARA ETKİLERİ**
Yeni Tez Başlığı[1] *(Eğer değişmesi önerildi ise)*	**CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ GELİŞMELER VE AYNI DÖNEMLERDEKİ MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİN İNCELENMESİ**

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 05/03/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

☐ **OY BİRLİĞİ** ☒ **OY ÇOKLUĞU**[2]

ile aşağıdaki kararı almıştır.

☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ** kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	**Adı Soyadı/Üniversitesi**	**Kabul/Ret**	**İmza**
Danışman	Doç. Dr. Bekir Sami OĞUZTÜRK	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Onur DEMİREL	☐ Kabul ☒ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Kazım SARIÇOBAN	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi		☐ Kabul ☐ Ret	

[1] Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.
[2] **OY ÇOKLUĞU** ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9- (7) Tezi başarısız bulunarak reddedilen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişiği kesilir. (8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişiği kesilir.

T.C

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Cumhuriyet Döneminde Türk Siyasal Hayatındaki Gelişmeler ve Aynı Dönemlerdeki Makroekonomik Göstergelerin İncelenmesi**" adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin, Bibliyografya'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Rahim TÜRK

05.03.2019

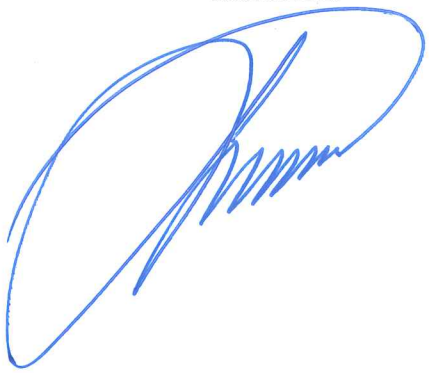

TEŞEKKÜR

Bu proje Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL-2018-6773 proje numarası ile desteklenmiştir. Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyon Birimi'ne desteğinden ötürü teşekkür ederim.

Ayrıca, yüksek lisans eğitimim süresince, hem profesyonel bir danışman hoca hem de bir baba şefkati ile bana yardımcı olan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Süleyman Demirel Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Bekir Sami Oğuztürk hocama, tez çalışmamın profesyonelce incelenmesi ve eksikliklerimin tespit edilmesi sürecinde yoğun bir çaba sarf eden Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Kazım Sarıçoban ile Süleyman Demirel Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Onur Demirel hocama şükranlarımı sunarım.

Rahim TÜRK

05.03.2019

(TÜRK, Rahim, Cumhuriyet Döneminde Türk Siyasal Hayatındaki Gelişmeler Ve Aynı Dönemlerdeki Makroekonomik Göstergelerin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2019)

ÖZET

Ekonomi biliminde yaşanan gelişmeler, politik iktisadın doğuşu ve daha birçok bilimsel gelişmenin de etkisiyle, siyasal kararların genel ekonomi üzerinde oluşturduğu etkilerinin tartışmaya açılmasına neden olmuştur. Siyasal istikrarın ya da istikrarsızlığın, ülkelerin refah seviyelerinin artmasında ya da azalmasında ne kadar belirleyici olduğu hususu, daima tartışma konusu olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

Az gelişmiş ülkelerin ekonomik geri kalmışlığının ya da yaşadıkları ekonomik istikrarsızlıkların gerçek sorumlusunun siyasal istikrarsızlık olup olmadığı da, hem siyaset biliminin hem de iktisat biliminin tartışma konusudur. Siyasal iktidarların alacakları kararlar, ülkelerin ekonomilerinde olumlu ya da olumsuz etkileri bulunan önemli bir etkendir. Zira yüksek ya da hiper enflasyon, develüasyon, yüksek faiz ve vergi adaletsizliği gibi siyasal iktidarların kararları neticesinde ortaya çıkan sorunlar, ülkelerin ekonomik gelişimlerini kısıtlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görev alan farklı siyasal iktidarların dönemlerinde uygulanan siyasal ekonomi politikalarının ve ekonomi üzerindeki etkilerinin, toplumsal refahın artması ya da azalması noktasında iktisadi olarak ortaya koyulmasıdır. Farklı siyasal iktidarların görevde olduğu dönemlerin incelenmesi suretiyle, siyasal istikrar/istikrarsızlık durumunun Türkiye ekonomisi üzerinde meydana getirdiği etkilerin, dönemsel siyasal gelişmelerin ve verilerin incelenerek analiz edilmesi suretiyle açıklanması amaçlanmıştır.

Çalışmada, iktisadi kaynak yazınının incelenmesi, haber ve veri toplama yöntemi kullanılmış, geçmiş siyasal iktidarların ve mevcut iktidarın, kamu yatırımları, uzun dönemli planlamalar, para politikaları, vergi politikaları, kur rejimi, faiz kararları ve diğer ekonomik enstrümanlar ile ekonomiye doğrudan ya da dolaylı müdahaleleri incelenmiştir. Bunların yanında, iktidarda bulunanların uygulamaları dışında, dışsal müdahaleler ve konjonktürel olaylar da detaylı bir şekilde incelenmiş, iktisadi kaynaklar, dönemsel teknik veriler ve haber kaynaklarının incelenmesi suretiyle yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, İstikrar, İstikrarsızlık, Siyaset, Politika, Hükümet, Kur, Enflasyon, İşsizlik, İktidar

(TÜRK, Rahim, The Developments in Turkish Political Life in The Republican Period and The Analysis of Macroeconomic Indicators For The Period**,** Master's Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

The developments in economics with the contribution of the emergence of politic economics and many other scientific developments have led to discuss the effects of the political mechanism on the general economy. The fact that political stability or instability is decisive in the increasing or decreasing levels of welfare of countries is always controversial and continues to be discussed.

Whether the political instability is responsible for the economic backwardness of less developed countries or the economic instability which these countries have is subject of debate in both political science and economics. Decisions taken by political authorities are an important factor that has positive or negative effects on the economies of countries. The problems that stem from the decisions of political powers such as high or hyperinflation, devaluation, high interest and tax injustice restrict the economic development of countries.

The purpose of this study is to present economically the political economic policies that are implemented in periods of different political powers who serve in history of the Republic of Turkey and the impacts of these policies on the economy in explaining the increase or decrease in the social welfare . Also, another purpose of this paper is to demonstrate the impact of political stability / instability on the Turkish economy by analyzing the periodical political developments and datas by examining the periods of different political powers that govern the Republic of Turkey.

In this study, news and data collection method was used and direct and indirect interventions of the past political powers and current power to the economy by means of public investments, long-term planning, monetary policies, tax policies, exchange rate regime, interest decisions and other economic instruments are investigated. In addition to the policies of current political power, external interventions and conjunctural events are also examined in details and these are interpreted by examining economic resources, periodical technical data and news sources.

Key Words: Economy, Stability, Instability, Politics, Policy, Government, Exchange Rate, Inflation, Unemployment, Power

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI ..... **i**
YEMİN METNİ ..... **ii**
TEŞEKKÜR ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vi**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **viii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **x**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

1.EKONOMİ VE SİYASET KAVRAMLARINA TEORİK BİR YAKLAŞIM VE BU KAVRAMLARIN BİRBİRLERİYLE İLİŞKİSİ

1.1. Siyasetin Tanımı 3
1.2. Ekonomi ve Siyaset İlişkisi 6
1.3. İktisadi Düşüncede İktisat ve Siyaset İlişkisi 10
1.4. Siyasete Ekonomik Yaklaşımlar 13
1.5. Yeni Siyasal Ekonomi 15
1.6. Siyasal Ekonomi ve Siyasal Belirlenme Süreci 21
1.7. Siyasal Ekonomi Modellerinin Temel Taşları 25

İKİNCİ BÖLÜM

2.SİYASAL İSTİKRARSIZLIK, NEDENLERİ VE SİYASAL İSTİKRAR YAKLAŞIMLARI

2.1. Siyasal İstikrar ve İstikrarsızlık Kavramı 26
2.2. Siyasal İstikrarsızlığın Nedenleri 28
2.2.1. Siyasal İstikrarsızlığın Ekonomik Nedenleri 35
2.2.1.1. Ekonomik Krizler 36
2.2.1.2. İşsizlik 37
2.2.1.3. Enflasyon 38
2.2.1.4. Bütçenin Reddedilmesi 39

2.2.2. Siyasal İstikrarsızlığın Sosyal Nedenleri 40
2.2.2.1. Toplumsal Ayaklanmalar ve Protestolar 41
2.2.2.2. Etnik ve Dini Çatışmalar 42
2.2.3. Siyasal İstikrarsızlığın Diğer Nedenleri 43
2.2.3.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi 43
2.2.3.2. Başbakanın-Cumhurbaşkanın Ölümü 45
2.2.3.3. Askeri Müdahaleler 46
2.2.3.4. Güvensizlik Oyu 48
2.2.3.5. Gensoru 49
2.2.3.6. Terör Olayları ve Suikastlar 50
2.2.3.7. Rejim ve Hükümet Değişikliği 52
2.2.3.8. Politika Değişkenliği 53
2.3. Siyasal İstikrarsızlık Yaklaşımları 53
2.3.1. Süreklilik Yaklaşımı 55
2.3.2. Sıklık Yaklaşımı (Boyutsal Okul) 56
2.3.3. Gazetecilerin İstikrarsızlık Yaklaşımı 57
2.3.4. Claude Ake'nin Politik İstikrarsızlık Tanımı 58
2.3.5. Sanders'in Siyasal İstikrarsızlık Tanımı 59
2.4. Literatür Taraması 63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.CUMHURİYET TARİHİNDEKİ SİYASAL GELİŞMELER VE EKONOMİK GÖSTERGELER

3.1. 1923-1929 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm 68
3.2. 1930-1949 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm 72
3.3. 1950 -1960 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm 78
3.4. 1961-1980 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm 82
3.5. 1981-2002 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm 91
3.6. 2002-2018 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm 101
SONUÇ 135
KAYNAKÇA 140
ÖZGEÇMİŞ 147

KISALTMALAR LİSTESİ

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
AK PARTİ : Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP : Anavatan Partisi
AP : Adalet Partisi
ASALA : Ermeni Terör Örgütü
BAĞ-KUR : Esnaf-Tacir Kişilerin Bağlı Olduğu Sosyal Sigortalar Kurumu
BDDK : Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu
BIST : Borsa İstanbul
BM : Birleşmiş Milletler
CDS : Borç Riskini İfade Eden Prim
CGP : Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DB : Dünya Bankası
DDK : Devlet Denetleme Kurulu
DP : Demokrat Parti
DSP : Demokratik Sol Parti
DYP : Doğru Yol Partisi
EKK : Ekonomi Koordinasyon Kurulu
FED : Amerikan Merkez Bankası
FP : Fazilet Partisi
GSMH : Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH : Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
HDP : Halkların Demokratik Partisi
IMF : Uluslararası Para Fonu
İŞKUR : İş ve İşçi Bulma Kurumu
KESK : Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KGF : Kredi Garanti Fonu
KHK : Kanun Hükmünde Kararname
KİT : Kamu İktisadi Teşekkülleri
KOSGEB : Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme Birimi
KTT : Kamu Tercihi Teorisi
MBK : Milli Birlik Komitesi
MGK : Milli Güvenlik Kurulu
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
MİT : Milli İstihbarat Teşkilatı
MNP : Milli Nizam Partisi
MP : Millet Partisi
MSP : Milli Selamet Partisi
NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD : Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
OHAL : Olağanüstü Hal
OVP : Orta Vadeli Plan

PKK : Ayrılıkçı Terör Örgütü
PPK : Para Politikası Kurulu
RP : Refah Partisi
SET : Siyasetin Ekonomik Teorisi
SGK : Sosyal Güvenlik Kurumu
SHP : Sosyalist Halkçı Parti
SSK : Sosyal Sigortalar Kurumu
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC : Türkiye Cumhuriyeti
TCMB : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TİP : Türkiye İşçi Partisi
TL : Türk Lirası
TMSF : Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
TTIP : Transatlantik Yatırım ve Ticaret Ortaklığı
TÜFE : Tüketici Fiyat Endeksi
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD : Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği
YPİ : Yeni Politik İktisat
YTP : Yeni Türkiye Partisi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1. Yöntem ve Öz Olarak İktisat ve Siyaset 10
Tablo 2. 1. Siyasal İstikrarsızlık İçin Gösterge Tablosu 61
Tablo 3. 1. 1923-1929 Genel Ekonomik Göstergeleri 72
Tablo 3. 2. 1930-1949 Genel Ekonomik Göstergeleri 77
Tablo 3. 3. 1950-1960 Genel Ekonomik Göstergeleri 81
Tablo 3. 4. 1961-1980 Genel Ekonomik Göstergeleri 91
Tablo 3. 5. 1981-2002 Genel Ekonomik Göstergeleri 100
Tablo 3. 6. Fed Kararları ve Yolsuzluk İddialarının Ekonomik Parametrelere Etkisi .. 119
Tablo 3. 7. CDS Primlerinde Meydana Gelen Değişme 120
Tablo 3. 8. 2002-2018 Genel Ekonomik Göstergeleri 133

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2. 1. Politik İstikrarsızlığın Boyutları 62
Şekil 3. 1. Gezi Olaylarından Sonra BIST 100 Endeks Grafiği 116
Şekil 3. 2. Nominal Döviz Kurlarının Seyri (02.01.2013-14.06.2013) 117
Şekil 3. 3. Gösterge Faiz Değişim Grafiği (22.06.2013-27.01.2014) 118

GİRİŞ

Bir ülkenin ekonomik gelişimini etkileyen pek çok faktör vardır, ancak siyasal kararların ekonomik performansa etkisinin olup olmadığı sorusu özellikle son yıllarda en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Siyasal iktidarların kararlarının, ekonomik istikrara etkileri politik iktisadın araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bir ülkede gerçekleştirilen genel seçimlerin sıklığı, askeri müdahaleler, toplumsal ayaklanmalar ve o ülkenin yönetim sistemi, ekonomiyi doğrudan ilgilendirmektedir. Zira iktidara gelen bazı partilerin, yeniden seçilebilmek maksadıyla ortaya koydukları popülist politikaların, parasal ve mali büyümeye neden olduğu bilinmektedir. Bu hamlelerin neticesi de, yüksek enflasyon ve istikrarsızlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Koalisyonlu dönemlerde ortaya çıkan siyasal krizlerin de, ciddi bir istikrarsızlık doğurduğu ve ekonomik gelişimi olumsuz etkilediği bilinmektedir. Ayrıca bu durumun seçimlerin zamanında yapılamamasına neden olduğu, seçimlerde daha yüksek oy oranı elde etmeye dönük popülist politikaların arttığı, seçim harcamalarının ve belirsizliklerin de ekonomik performansı olumsuz etkilediği politik iktisadın bir gerçeğidir. Bir ülkede seçimlerin zamanında ve demokratik şekilde yapılması, iktidarın popülist politikalardan kaçınması, ekonomik istikrarı artırıcı tedbir ve uygulamalara gitmesi önemlidir. Türk siyasal hayatında, cumhuriyetin ilanından bu yana geçen 95 yıllık sürede, 67 hükümetin kurulduğu göz önünde bulundurulursa, siyasal istikrarsızlık durumunun hâkim olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Bu tezin amacı, Türk siyasal tarihi ile Türkiye ekonomisinin haber ve veri toplama yöntemi kullanılması suretiyle incelenmesi, siyasal istikrarın ekonomik istikrara etkilerinin istatistiki verilere dayanılarak yorumlanmasıdır. Çalışmada, iktisat bilimi alanında yazılmış olan kaynakların yanında, haber ve veri toplama yöntemi kullanılarak, siyasal erk tarafından alınan kararların ekonomi üzerindeki etkileri detaylı şekilde ele alınmıştır. İşsizlik, enflasyon, bütçe, büyüme ve dış ticaret verileri, ekonomik göstergelerin temelini oluşturmaktadır. Bu tezin hazırlanması sırasında TÜİK, TCMB, Dünya Bankası gibi yurt içi ve yurt dışı kaynakların veri tabanlarından faydalanılmış, geçmiş istatistiki veriler kullanılarak yorumlanmıştır. Verilerin kamuya açık ve kolay ulaşılabilir olması nedeniyle da tutarlılık ve içerikleri kontrol edilmek suretiyle kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, siyasetin ve ekonominin tanımı yapılmış, ekonomi ve siyaset ilişkisi ele alınmış, iktisadi düşüncede iktisat ve siyaset ilişkisi ortaya konulmuş, siyasal ekonomi detaylarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, siyasal istikrar ve istikrarsızlık kavramı ele alınmış, siyasal istikrarsızlığın nedenleri anlatılmış, siyasal istikrarsızlık yaklaşımları ile literatür ortaya konulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türk siyasal hayatı ve Türkiye ekonomisi dönemlere bölünerek siyasal gelişmeler ve aynı dönemlerdeki makroekonomik göstergeler ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.EKONOMİ VE SİYASET KAVRAMLARINA TEORİK BİR YAKLAŞIM VE BU KAVRAMLARIN BİRBİRLERİYLE İLİŞKİSİ

1.1. Siyasetin Tanımı

Literatürde hiçbirinin diğerine teorik üstünlük sağlayamadığı çok sayıda siyaset tanımının varlığından söz edilebilir. Örneğin siyaset terimi; güç mücadelesi, yönetme sanatı ve bilimi; çatışmaların sosyalizasyonu; güç, kural ve otorite örüntüleri; devletin bilimi, değerlerin otoriterce tahsisi; biz ve onlar karşıtlığındaki pür çatışma gibi farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlara bakıldığında terimin güç, otorite, kamu hayatı, hükümet/yönetim, devlet, çatışma ve çatışmaların çözümü ile ilişkili olduğu görülmektedir. Tanımların farklı boyutları ön plana çıkarması neyin "siyasi" olduğunun kavramsallaştırılması noktasında bazı zorluklar çıkardığından, bir seçim yapma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. (Caporaso ve Levine, 2002: 8).

Siyaset kelimesi tüm dünyada batıdaki karşılığı olan "politics" yani politika ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Politika eski Yunanda şehir devletlerine verilen isim olan polis; devletin yapısı, siyasal sistem ve anayasa manasında kullanımda olan "politeia"; vatandaşlık haklarına ilişkin hususlar, devletin yapısını ve egemenliği ilgilendiren her şey manasındaki "politica" ile politika meziyeti manasındaki "politikê" kelimeleri ile eş kökten gelmektedir. Devlet yönetimine dair işler ve devlet ile ilgili olan faaliyetler manasına gelmektedir (Dursun, 2002: 26).

Bu bağlamda üç önemli geleneği yansıtan şu üç tanım üzerinde durulmaktadır: Hükümet/yönetme olarak siyaset, kamu hayatı olarak siyaset ve değerlerin otoriterce tahsisi olarak siyaset. Hükümet anlamında siyaset tanımındaki hükümet sözcüğü, kurumlar, yasalar, kamu politikaları ve anahtar aktörlerin de dâhil olduğu, ülkenin formal politik mekanizmalarının tamamını kapsamaktadır. Siyaset terimi, hükümetin faaliyetleri, süreçleri ve yapılarına göndermede bulunmaktadır. Toplumsal olgular politik içerime sahip olabilir ancak, hükümetin kapsamı dışında yer aldıklarından "siyasi" değildir. Bu yaklaşımda diğer olguların "siyasi" bir özelliğe sahip olabilecekleri kabul edilmekle birlikte merkezi konuma hükümet yerleştirilmekte ve diğer olguların hükümete bağlı ya da onun tarafından etkilendiği değerlendirilmektedir. Siyasetin hükümeti referans alan tanımında üç unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlar organizasyon

(mahkeme, bürokrasi, siyasi partiler vb.), kurallar (anayasada yer alan temel kurallar) ve politik organizasyonlarda yerleşmiş olan karar birimlerinden (personel) oluşmaktadır. Kamu anlamında siyaset tanımı uygulamada sınırları çok da kolay çizilemeyen kamu-özel ayrımına dayanmakta ve özel olanın iktisadın, kamu olanın ise siyasetin alanına girdiği anlayışını yansıtmaktadır. Bu ayrımda "özel", büyük ölçüde değişim ilişkisi içinde yer alan kişi ve gruplar ile sınırlanmış işleri, "kamu" ise önemli oranda diğerlerinin yer aldığı alan ve faaliyetleri içermektedir (Caporaso ve Levine, 2002: 8, 9, 11).

Aristo'ya göre politik bir hayvan olarak tanımlanan birey, toplumun içinde hayatını sürdürmek için dünyaya gelmiştir. Burada amaç, toplumun iyi yaşamasının teminidir. Bunun sağlanabilmesi için vatandaşların varlığına ihtiyaç vardır. Toplumun oluşturduğu Site'de yaşamın iyi olabilmesi için toplumu oluşturan vatandaşların iyi olması gerekmektedir. Bu tanımlamadan maksat, iyi vatandaşların var olması için iyi bir sitenin olması değildir. Bütün kavramının, parçalardan üstün olduğu bilinmelidir. Site ise bireylerden daha üstündür. Amaç tam olarak bireylerin oluşturduğu sitedir, siteyi meydana getiren bireyler ise o sitenin aracıdır (Sarıca, 1993: 23).

Özü itibariyle klasik anlamda siyaset bilimi, devletin oluşumunu, temel işlevlerini, maksatlarını, kurumlarını, vatandaşlar ile ilişkilerini oluşturan konuları inceleyerek araştırmış ve bu minvalde bir devlet bilimi şeklinde anlaşılmıştır (Dursun, 2002: 67). Bu anlayışın kökeni eski Yunan Polis Devleti sistemine dayanır. Bu dönemin içinde Platon (Eflatun) 'un Atina'da yaşamını sürdürdüğü dönemde yaşanan karışıklıklar ve adaletsizliklerin neticesinde hocası Sokrat'ın idamının ardından yazdığı "Devlet" isimli eserinde, iyi olarak tanımlanabilecek bir devlet sisteminin nasıl olması gerektiği ve nasıl kurulabileceğini anlatması açısından mühimdir. Eserinde devlet yönetiminin ahlaki kurallara dayanması gerektiğini vurgulaması ve bunu da siyasal bir ideal şeklinde ortaya koyması çok önemli bir husustur. Eflatun'un öğrencisi Aristo'nun da kaleme aldığı eserlerinin içinde ideal devlet tanımlamasına vurgu yapması klasik manada siyaset düşüncesinin temelini devletin oluşturduğuna ilişkin örneklerdendir (Özgüven, 1992: 15).

Siyaset bilimi yazımında siyaset teriminin bir başka tanımı, güç ve otorite ile güç ve otorite kullanımının incelenmesi şeklinde yapılmaktadır. Caporaso ve Levine (2002: 16)'in aktardığına göre, siyaset bilimci David Easton (1971), siyaset biliminin

merkezi sorununun "değerlerin toplum için otoriterce nasıl tahsis edilmesi" olduğunu belirtmektedir. Güç bir kişi ya da grubun amaçlarını yansıtan sonuçları gerçekleştirebilme yetisi anlamına gelmektedir. Bir, birçok veya çok sayıda insanın açıkça veya dolaylı olarak bir başkasına kendileri için belirli sınırlar içinde karar vermesine izin verdiği durumlarda otoritenin varlığından söz edilir. Bu nedenle, "otorite elde etme mücadelesi" şeklinde siyaset tanımlarına da rastlanmaktadır (Drazen, 2002: 6). Siyaset bilimi, kararların çoğunlukla gönüllü seçimler yerine gücün kullanımından kaynaklandığını varsaymaktadır. Sonucunda bir yaptırımla karşılaşma olasılığı olan faaliyetlerin de gönüllü değişim çerçevesinde görülebileceği yaklaşımı yanıltıcıdır, çünkü gönüllü değişimde değişimi yapmama kişiyi daha kötü bir duruma götürmezken diğerinde kişi cezalandırma tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadır (Alt ve Chrystal, 1983: 8).

Yukarıda aktarılan siyaset tanımları olgunun farklı boyutlarına vurgu yapmakta ve tek başlarına alındıklarında odak noktası farklı bir yöne kaymaktadır. Her yaklaşımın kendine özgü bir alanı, temel kavramları, neyin merkezi olarak siyasi olduğu ve neyin de siyasi alanın dışında yer aldığına ilişkin örtük kuralları vardır. Bu nedenle, anılan tanımların ve yazında yer alan diğer tanımların tek başlarına olguyu eksik yansıttıkları ifade edilebilir. Diğer yandan, anılan bu tanımların eşdeş, birbiriyle ilişkili yönlerinin olduğu da ifade edilmelidir. Örneğin, kamu fikri siyasetin de içinde var olacağı genel bir çerçeve sağlamaktadır. Hükümet faaliyetleri ise bir bütün olarak her yönüyle toplumu ilgilendiren toplumu bağlayıcı kararların alınması ile ilgilidir. Bu itibarla, hükümetlerin toplumsal bir karşılığı olmadan kamusal çatışmaları ortadan kaldırması ya da toplumu birleştirici sosyal hedefleri hayata geçirmesi mümkün olmamaktadır. Benzeri şekilde, bir hükümet yapısı meşru şekilde var olmadan kamu tanımı bir yığından ibarettir. Hükümet çerçevesinden bakıldığında ise kamu net ifadeyle bir ham malzemedir ve siyasetin konusunu oluşturmaktadır. Kamusal çerçeveden bakıldığında ise hükümet hem kendisini ifade etme alanı hem de kamusal amaçları hayata geçirmek için bir araçtır (Caporaso ve Levine, 2002: 18).

19.yüzyılda ise siyaset biliminin sadece devletin yönetimi manasında ifadesi yeterliliğini kaybetmiş, "iktidar" kavramı siyasetin esas konusu haline gelmiştir. Yaşadığımız dönemde iktidar kavramı siyaset biliminde ana konu haline gelerek devlet hususunun yerini almıştır (Kapani, 1995: 28). Zira kurumsallaşmasını gerçekleştirmiş

bir devlet yapısının olmadığı yıllarda bile siyaset ve iktidar vardı. Otorite manasına gelen iktidar kavramı, devlet kavramına göre çok daha kapsamlı olarak biliniyordu. Bir iktidar bilimi olarak gelişen siyaset bilimi, devlet kavramının yanı sıra, toplumsal iktidarın kapsamında olan alanlara da müdahil olmuştur. Siyasal güç, otorite ve etkinin var olduğu devletin dışında olan iktidarın alanları da bu bilimin yani siyaset biliminin alanına dâhil edilmiştir (Dursun, 2002: 67).

1.2. Ekonomi ve Siyaset İlişkisi

İktisat ile siyaset ilişkisi ve etkileşiminin ortaya konulabilmesi açısından iktisat politikası belirlenme süreci, kısıtları ve aktörlerinin irdelenmesi büyük önem taşımaktadır. İktisat politikasının içinde oluşturulduğu yapının bir bütün olarak ele alınması, etkileşimin kanallarının anlaşılması açısından da yararlıdır. Aslında bu iktisadın bilim olma çabası ve serüveni sürecinde yaptığı varsayım ve soyutlamaların tekrar gözden geçirilmesi anlamına da gelmektedir. Böyle bir yaklaşımın gerekliliği sosyal olguların niteliğine bakılarak da ortaya konulabilir. Sosyal olguların karmaşık ve çok boyutlu olması, birden fazla disiplinin konusu olması sonucunu doğurmaktadır. Bilim dallarının odak noktalarının ve metodolojilerinin farklılığı bilimsel bilgi üretimi için bazı soyutlamalar yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Burada kritik öneme sahip olan nokta, soyutlamanın analiz amaçlı olduğunun ve ele alınan olgunun bazı özelliklerinin mercek altına alınması amacına hizmet ettiğinin unutulmamasıdır. Konu şu şekilde de ifade edilebilir; bizim ekonomik, politik, sosyolojik, psikolojik vb. adlandırmalar ile nitelendirdiğimiz olgular realitede çoğunlukla bir tek gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Benzeri şekilde, ekonomik sistem ve politik sistem sosyal sistemin birer parçasıdır. Konuya bu perspektiften bakılınca, sosyal olguların kural olarak sadece bir disiplinin ön plana çıkardığı kavramlar bazında tam olarak açıklanmasının mümkün olmayabileceği anlaşılmaktadır. Konuyu örneklendirmek gerekirse, büyüme, enflasyon, bütçe açıkları, kamu borcu vb. makroekonomik göstergelerin veya genel olarak makroekonomik performansın sadece "ekonomik" faktörlerce açıklanmaya çalışılması yeterli olmayabilir (Dursun, 2002: 68).

Siyaset biliminin ve iktisadın tarihsel süreç içerisinde birbirinden farklı çizgiler izleyerek bir süre bir tür ayrışma içine girmeleri bu iki disiplinin tamamıyla ayrı ve birbirinden yalıtılmış oldukları, birbirlerini etkilemediği veya aynı somut yapılar içinde meydana gelmedikleri şeklinde anlaşılmamalıdır. Örneğin, mal ve hizmetlerin

dağıtılması piyasa veya politik sistemler içerisinde gerçekleşebilir. Benzeri şekilde, banka, firmalar, çıkar grupları ve birlikler gibi somut organizasyonlar yürüttükleri faaliyetlere ve araştırmacının analitik kategorilerine göre "politik" veya "ekonomik" olarak nitelendirilebilirler. Bu nedenle, siyaset bilimi ve iktisadın ya da politik veya ekonomik olanın özgün olduğu ifade edildiğinde anılan iki kategorinin analitik olarak ayrı oldukları belirtilmek istenmektedir (Caporaso ve Levine, 2002: 7).

"Klasik okula mensup iktisatçıların yazılarında, iktisat-siyaset ayrımı yapılmamıştır. Disiplinin "politik iktisat" olarak adlandırılması basit bir isimlendirme pratiğinin ötesinde, siyasi faktörlerin ekonomik sonuçları (outcome) belirleyici bir etkiye sahip olduğu yaygın kabulünü de yansıtmaktadır. Smith, Ricardo, Marx gibi önde gelen iktisatçıların temsilcisi olduğu "klasik okul" sermaye birikimi, büyüme ve bölüşüm gibi dinamik konuları araştırmalarının merkezine koymuştur. Bir bakıma iktisadın bilim olma[1] çabasının bir sonucu olarak neoklasik okul ile birlikte, disiplinin adı ve öncelikli araştırma konuları önemli bir değişime uğramıştır. Böylece, siyaset bilimi ile iktisadın ayrışma süreci de başlamıştır. Metodolojik ilerleme ve iktisadi analize sağlam bir temel oluşturma isteğinin de etkili olduğu bu süreçte tercihlerin şekillendirdiği teorik çerçeve içerisinde kolayca formüle edilemeyen faktörler, diğer bilim dallarının alanına giriyor kabul edilerek dışarıda bırakılmıştır. İktisadın kıt kaynakların optimal kullanımı olarak görüldüğü bu yaklaşımda politika seçimi teknik veya hesaba dayanan bir sorun olarak ele alınmaktadır. Politika yapıcının sosyal faydayı maksimize etmeye çalıştığı bu süreçte, optimal olarak belirlenen politika ile gerçekte uygulamaya konulan politika özdeş kabul edilmektedir (Drazen, 2002: 3-4).

Siyaset terimi, siyaset bilimi yazınında, "güç ve otoritenin ve bunların kullanımının incelenmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Güç ve otorite sorunları çıkar heterojenliği, yani bir toplumdaki ekonomik aktörler arasında çıkar uyuşmazlığı var ise söz konusudur (Drazen, 2002: 6). Toplumu oluşturan unsurların (birey, grup, zümre, sınıf vb.) çatışan çıkarlara sahip olması, iktisadi analizde sıkça kullanılan "temsili birey", "temsili firma", "iyiliksever sosyal planlamacı" varsayımlarını tartışmalı hale getirmektedir. Siyaset genel olarak, ortaklaşa (kolektif) tercihler için karar alma mekanizmalarının incelenmesi olarak düşünülebilir. Güç ve otoritenin nasıl edinildiğinin ve kullanıldığının sorulması, ortaklaşa kararlar almak için hangi

[1] Buna iktisadın, Marshall'ın benzetmesiyle, astronomi gibi bir bilim olma çabası da denilebilir.

mekanizmaların kullanıldığı genel sorusunun spesifik bir biçimi gibi ele alınabilir. Odak noktası güç ve kurumlar olan siyaset biliminde, kararların gönüllülük ilkesine dayalı seçimler yoluyla değil, güç kullanımı yoluyla alındığı varsayılmaktadır. Bunun anlamı kurumsal yapının ve grup davranışlarının analize dâhil edilmesidir (Telatar, 2004: 181).

İktisat ve siyaset ilişkisi ve etkileşiminin ortaya konulabilmesi için, öncelikle bu kavramların anlamlarının tam anlamıyla açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Aşağıda anılan kavramlar kısaca açıklanmaktadır:

İktisat-siyaset ilişkisi ele alınırken, anılan kavramların hangi tanımlarının esas alındığı önemlidir. Siyaset terimi için bir önceki ayrımda üç farklı yaklaşımın ana dokusunu içeren bir tanım sunulduğundan, farklılaşmanın kaynağı seçilecek iktisat tanımıdır. İktisat, ekonomik hesaplama anlamında kullanıldığında, siyaset bu hesaplamanın yapılacağı bir alan haline gelmektedir. Ekonomik hesaplama üzerindeki vurgunun artması, iktisadın baskın bir konuma gelmesi, bir başka ifadeyle, siyasetin açıklanmasında ekonomik yaklaşımın kullanılması sonucuna yol açmaktadır. Bu durumda politik iktisat; siyaset ve iktisadın karşılıklı ilişkisinden çok siyasi olanın ekonomik olana boyun eğmesi şeklinde olmaktadır. İktisadın hesaplama anlamında kullanılması durumunda ekonomik olanın politik olandan ayrılması fikrine karşı çıkılmakta, iktisadın uygulama zemini, hem piyasa ilişkileri hem de isteklerin maddi olarak karşılanması anlamında geleneksel sınırların bir hayli ötesine geçmektedir (Caporaso ve Levine, 2002: 31).

Bir yönetim sisteminin oluşturulmasına ve bu sistem çerçevesinde örgütlenme sağlanmasına duyulan gereksinimin neticesinde meşru gücü kullanma konusundaki tekeli elinde tutan "siyasal sistemlerin" oluşmasıyla beraber ortaya çıkan siyaset kavramını "toplumun tümünü ilgilendiren ilişkileri son aşamada meşru zora dayanarak düzenleyen eylemler bütünü" şeklinde tanımlamak olasıdır (Dursun, 2003: 36-37). Buna ek olarak siyaset bilimi literatürü içinde farklı birçok tanımlama ve yaklaşım mevcuttur. Bu tanımlamalar Aristoteles'in eserleri ve Yunan polis devletleri içinde görülen "en yüksek iyiye" varmanın yolu, devlet yönetimi ile alakalı 30 türlü tüm unsur, çatışmalar ve karşıtlıklardan hareket ederek iktidar kavramı; otoriteyle ilişkili şekilde "değerlerin dağıtımı" olarak ifade edilebilmektedir (Dursun, 2003: 31-34).

İhtiyaçların maddi teminini esas alan iktisat tanımı, ekonomik olanı sınırlandırma eğiliminde ve bu nedenle de ekonomik faaliyetlerin politik faaliyetlerden

anlamlı bir şekilde ayrılmasına imkân vermekle birlikte böyle bir ayrımı zorunlu kılmamaktadır. Buna göre, maddi ihtiyaçların politik bir sistem içinde veya ailevi ilişkiler içinde karşılanması da söz konusu olabilir. Referansın ekonomiye değil de aile hayatının bir boyutuna yapıldığı, ekonomik ilişkilerin aynı zamanda ailevi ilişkiler olduğu başlangıç dönemlerinde, "ekonomi" terimi ev yönetimi anlamına geliyordu. Bu algıyı değiştirenler, iktisadın ayrı bir bilim dalı olmasının temelini atan klasik iktisatçılardır. İktisadın üzerinde durulan en son tanımında, ekonominin ayrı bir kategori anlamında ayrılığı vurgulanmaktadır. Dikkatlerin odak noktası çeşitli şekillerde ekonominin içine entegre olmuş veya ayrı kalmış ekstra sosyal veya sosyal öncesi süreçler değil, doğrudan ekonomik ilişkileri tanımlayan sosyal ilişkilerdir. Bu yaklaşımda ekonomi maddi bir faaliyet veya özel bir hesaplama değil, sosyal bir alandır (Caporaso ve Levine, 2002: 32).

Aynı şekilde ekonomi kavramı ile ilgili olarak da birçok farklı tanımlama ve yaklaşım vardır. Bu geniş yelpaze, malların ve hizmetlerin üretimi ve tüketimi arasında var olan ilişkiden, parasal ilişkiler ile servet, geçim, fiyat, bölüşüm ve işsizlik gibi hususların incelenmesine değin yayılmaktadır (Arda, 2003: 167). Siyaset mekanizması ile ekonomi arasında var olan ilişkileri incelemekte olan siyasal iktisat ya da ekonomi politik ise ekonomik koşulların insanların davranışlarını etkileyen hususları incelemektedir (Arda, 2003: 532). Siyaset ve ekonomi arasında bulunan ilişkiyi araştıran ekonomi politik esas itibariyle ekonomik yöntemlerin kullanılması suretiyle siyasi süreçlerin açıklamasını hedeflemektedir. Bu sebeple ekonomi politik çalışmalar genellikle "kamu tercihi (public choice)" ile aynı anlamda kullanılmaktadır. İktisadi kavramlarla siyasal süreçlerin ifade edilmesi söz konusu olduğu için siyaset kavramına bu şekilde yaklaşım çok daha analitik bir yaklaşım şeklinde ifade edilmektedir (Mankiw, 2009: 489).

İktisat ile siyaset arasındaki ilişki Tablo: 1.1'de gösterilmektedir. Tablonun (1) ve (4) olarak numaralandırılan bölgeleri iktisat ve siyasetin geleneksel olarak kabul edilen alanlarını göstermektedir. Tablodaki (1) olarak numaralandırılmış olan alan, neoklasik ekonomi yöntemi ile ekonomik olguların kesişim alanıdır. Tam ya da eksik rekabet yapılarında rasyonel öz çıkar peşinde gidilmesini, fiyat hareketlerinin çalışılmasını ve kaynakların etkin tahsisini içermektedir. Dördüncü hücre siyaset bilimini, devlet içinde kamu güç örüntüleri ve otoritenin çalışılması olarak geleneksel

algıya uygun şekilde tanımlamaktadır. Tipik bir politik yöntemin olup olmadığı açık olmadığından (3) numaralı hücrenin açıklanması güçtür. Son olarak (2) numaralı hücre, ekonomik yöntemin siyasete uygulandığı ve kamu tercihi teorisi (KTT) ve yeni politik iktisadın da içinde yer aldığı, siyasete ekonomik yaklaşım alanını göstermektedir. Siyasete ekonomik yaklaşım, politik iktisat kavramını, politik ve iktisadi alanların etkileşimi şeklinde değil, iktisadi mantığın politik süreçlere uygulanması olarak anlamaktadır (Caporaso ve Levine, 2002: 128).

Tablo 1. 1. Yöntem ve Öz Olarak İktisat ve Siyaset

	Öz/İçerik	
Yöntemler	**İktisat**	**Siyaset**
İktisat	**(1)** Geleneksel iktisat teorisi, piyasa yapılarında maksimize edici davranış, fiyat teorisi, bölüşüme ilişkin etkinlik.	**(2)** Ekonomik yöntemin siyasete uygulaması: kamu tercihi.
Siyaset	**(3)** Politik yöntemlerin iktisada uygulanması; piyasa yapılarında güç-bölüşüm analizi.	**(4)** Geleneksel siyaset bilimi; politik arenada güç-bölüşüm analizi.

Kaynak: Caporaso ve Levine (2002: 127).

1.3. İktisadi Düşüncede İktisat ve Siyaset İlişkisi

Siyasetin ekonomik sonuçları nasıl etkilediği sorusu, insanların iktisadın kendisi ile ilgilenmeleri kadar eskidir (Drazen, 2002: 3). İktisat siyaset ilişkisine ilişkin tartışmanın odağında devletin ekonomideki rolünün ve ekonomiyi etkileme gücünün ne olduğu ve/veya ne olması gerektiği soruları yer almaktadır. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli düşünce okullarının bu sorulara verdikleri cevaplar farklılıklar göstermektedir. Örneğin Merkantilistler, devletin ekonomiye yardımcı olduğunu; Klasik İktisatçılar, zarar verdiğini; Keynesyenler, yardım ettiğini; Parasalcılar, yardım edebildiğini ancak çoğunlukla zarar verdiğini; Kamu Tercihi İktisatçıları, parasalcı geleneği izleyerek devletin genellikle zarar verdiğini; Yeni Klasik İktisat okuluna mensup iktisatçılar ise devlet müdahalesinin, sihirbazın hilesi gibi, gerçek etkisi olmayan bir illüzyon olduğunu ileri sürmüşlerdir (Telatar, 2004: 65).

Klasik dönemin sonu ve 1870'lerde marjinalizmin yükselişi, iktisatta ve bu nedenle de ekonomik ve politik olguların nasıl ilişkili olduğu konusundaki algıda yeni bir kırılma noktasını işaret etmektedir. Neoklasik yaklaşımın yükselişi, sınıf kategorilerinden, faydasını veya karını maksimize etme güdüsü ile hareket eden bireye

geçişi temsil etmektedir. Bireylerin çıkar güdüsüne dayanan davranışı hem tam rekabet hem de eksik rekabet çerçevesinde piyasa yapısı içinde incelenmektedir. Siyasetin analize dâhil edilmesi ancak piyasaların bireysel tatmini sağlamada yetersiz kaldığı (piyasa başarısızlığı) durumlarda söz konusu olmakta ve piyasanın özel istekleri tatmin edememesine bir tepki olarak gerçekleşmektedir. Neoklasik yaklaşımdaki egemen politik iktisat anlayışı, çıkar güdüsü ile hareket etme fikrinin, devlet de dâhil olmak üzere piyasa dışı kurumsal ortamlara genişletilmesi anlamına gelmektedir. Devlet, kamu mallarını sağlayabilir, dışsallıkları düzeltebilir ve zor kullanma yoluyla kolektif hareket sorunlarını çözebilir. Neoklasik yaklaşımı benimseyen bir iktisatçı için iktisat; çıkar güdüsü ile yapılan özel işlemleri, siyaset ise aynı nedenle kamu otoritesinin kullanılmasını ifade etmektedir (Caporaso ve Levine, 2002: 219).

İktisatta matematiksel analizin önemini ön plana çıkaran marjinalist okulun etkili olması ile birlikte siyaset bilimi ve iktisadın ayrışma süreci de başlamıştır. Öyle ki, marjinalist okulun tam etkisini gösterdiği 1890 yılına kadar "politik iktisat" terimi artık ne ana akım iktisat bilimi ne de siyaset bilimi için kullanılıyordu. İktisat bilimi, piyasada fiyat mekanizmasının çalışılmasına yönelmiş ve matematiksel, tümden gelimci ve pozitif bir niteliğe bürünürken, siyaset bilimi geleneksel sözel argümanlara, tümevarımcı gözlemlere ve normatif içeriğe dayanmaya devam etmiştir. 70 yıl boyunca, iktisat ve siyaset bilimi, farklı araştırma gündemleri ve teknikleri kullanmaya devam etmiş ve iki disiplin arasında önemli bir etkileşim gerçekleşmemiştir (Miller, 1997: 1173).

Klasik iktisat geleneğinde, tüm piyasaların sürekli olarak dengede olduğu varsayıldığından, arz ve talepte kırılmayan bir denge sağlanıyor, kural olarak hükümet müdahalesi için herhangi bir ihtiyaç olmadığı için de bu konularda fikir üretmenin gereği kalmıyordu. Keynes ile birlikte bu tablonun değiştiğini söylemek mümkündür. Süreklilik gösteren ve gönüllü olmayan işsizlik olgusu iktisatçıları, hükümetler, iktisat politikasının belirlenmesi ve bunun implikasyonları yoluyla "İktisadi" ve "siyasi" alan arasındaki ilişkiler konusunda düşünmeye zorlamıştır. Keynesyen yaklaşım, doğru maliye ve para politikaları aracılığıyla ekonomiye "ince ayar" verilebileceği ve tam istihdamın sağlanabileceğini ileri sürmekle birlikte, klasik yaklaşımda olduğu gibi, politik karar alma sürecine ilişkin sorunlara değinmedi. Her iki yaklaşım da kendisini politik güç veya bölüşüme ilişkin mücadelelerden soyutladı. Politika amaçları,

değinildikleri durumlarda, tamamen normatif bir temele dayandırılarak belirlendi (Olster, 2001: 9).

Olster (2001: 9)'e göre, "Siyasetin Ekonomik Teorisi" (SET) yaklaşımının tohumları, Marksist sınıf mücadelesi mantığı ve Keynesyen talep yönetimi araçlarından yeşermeye başlamıştır. Bu iki düşünce okulunun SET yaklaşımının üzerindeki etkisi küçük ve sonraki yıllarda giderek azalmışsa da, ortaya atılan bir dizi yeni soru, akademik arenada çığır açıcı çalışmalara rehberlik etmiştir. Olster, bu çerçevede Kalecki'nin ve Akerman'ın, politik devresel dalgalanmaların öncüsü sayılabilecek çalışmalarına değinmekte ve bu iki düşünürün yaptığı katkıların, iktisatçıları, siyasetin ve politik değişkenlerin ekonomik doğurgaları belirlediği veya en azından etkilediği mekanizmaları incelemeye yönlendirdiğini ileri sürmektedir.

İktisat ile siyaset bilimi etkileşimi tek yönlü olmamakla birlikte, siyaset biliminin iktisattaki gelişmeden daha fazla etkilendiği genel olarak kabul edilmektedir. Bazı siyaset bilimciler, abartılı bir şekilde iktisadın siyaset bilimini işgalinden bile söz etmektedir. Bunda, 1950 ve 1960'lı yıllarda siyaset bilimi kapsamına giren konularda, iktisatçılarca yazılan çok sayıda kitabın da etkili olduğu görülmektedir (Grofman, 2004: 32). İktisadın siyaset bilimi üzerindeki etkisinin, diğer herhangi bir sosyal bilim dalından çok daha güçlü olduğunu belirten Miller (1997: 1173), son dönemlerde "pozitif politik teori" olarak adlandırılan yeni bir alt disiplinin ortaya çıktığına işaret etmektedir. İktisat ile siyaset bilimi arasındaki etkileşimin dinamik ve diyalektik niteliğine dikkat çeken Miller, bu sürecin siyaset bilimi açısından sağlıklı olduğunu ve öte yandan da iktisadın, seçmenlerin, yasa koyucuların ve bürokratların piyasa dışı davranışlarıyla karşılaşmakla, "rasyonalite", "güdü" ve "denge" gibi temel kavramları yeniden düşünmek zorunda kaldığını belirtmektedir.

"İktisadın, temel politik hareketleri (oy kullanma, katılım, isyan, katkıda bulunma) öz çıkarcı rasyonel aktörlerin hareketleri olarak açıklamayı önermesinin siyaset bilimini dönüştürdüğünü söylemek abartılı sayılmamalıdır. Ancak, ekonomik modellerin politik realite ile karşılaşmasından toplanan kanıtların da iktisadı dönüştürme potansiyeline sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir." (Miller, 1997: 1181).

Politik iktisat alanının kabaca iktisadın siyaset ve siyasetin iktisat üzerindeki karşılıklı etkisi etrafında organize edilebileceğini belirten Bartels ve Brady (2003), literatürde iktisadın siyaset üzerindeki etkisinin daha ön planda olduğuna dikkat

çekmektedir. Politik faktörlerin ekonomi ve ekonomik performans üzerindeki etkisinin yaygın ve önemli olduğunu özellikle ABD için yapılan çalışmalara değinerek vurgulayan yazarlar, politik faktörlerin etkileri konusundaki çalışmaların, iktisadın politika üzerindeki etkisine ilişkin çalışmalara göre daha az olmasının nedenini geleneksel iktisat teorisinde anılan etkilerin açık bir temelinin olmamasına bağlamaktadır.

1.4. Siyasete Ekonomik Yaklaşımlar

Siyaset biliminin iktisattan etkilenmesi, kural olarak iktisadın yöntem ve yaklaşımlarının siyasete uygulanması ekseninde ortaya çıkmıştır. Bu konudaki literatür genel olarak "siyasete ekonomik yaklaşımlar" adı altında toplanmaktadır (Caporaso ve Levine, 2002: 125-158). Ekonomik yaklaşımın iki temel özgün bileşeni vardır: Rasyonel seçim ve etkinlik. Neoklasik çerçevede rasyonel seçim; tercihler (amaçlar), inançlar, olanaklar (kaynaklar ve kısıtlar) ve hareketler (karar birimlerinin gözlemlenen tercihleri) kavramları ile bağlantılı olarak tanımlanan ve anlam kazanan bir kavramdır. Rasyonel seçim teorisinin amacı, karar birimlerinin seçimlerini açıklamaktır. Burada ileri sürülen ana sav, tercih ve inançlarının dışsal ve sabit olduğu ve seçimlerin sınırda (margin), güdülerde (maliyetlerde) değişikliklere tepkide bulunduğudur (Caporaso ve Levine, 2002: 130). Ekonomik yaklaşımın ikinci önemli bileşeni olan etkinlik kavramı, kaynakların tercihler sıralamasında belirtilen istekleri tam olarak tatmin etmekte yetersiz kaldığı kabulüne dayanmakta ve bu nedenle de kaynakların kullanılma biçimiyle ilgilidir. Örneğin, bir tüketici birey için etkinlik; öznel bütçe kısıtı altında fayda maksimizasyonun sağlanması anlamına gelmektedir.

Siyasete ekonomik yaklaşım yazınının en yaygın ve önemli kısmının Kamu Tercihi Teorisi (KTT) olduğu söylenebilir. T. Kuhn'un bilim teorisine dayanarak, kamu tercihi okulunun iktisatta ayrı bir "paradigma" oluşturduğunu ileri süren Blankart ve Koester (2006)'a göre, kamu tercihi yaklaşımının özünü devletin organizasyonu ile ilgili iki katkı oluşturmaktadır. Birincisi Arrow'a dayanmaktadır. Arrow, bireysel tercihlerin kolektif bir sıralamaya toplulaştırılmasının temel tutarlılık sorunlarına yol açtığını göstererek devletin bir kişiye benzetilerek ele alınamayacağını belirtmiştir. Bu noktaya bir önceki ayrımda değinilmişti. İkinci katkı, siyaset açısından değişimin önemini vurgulayan Buchanan'dan gelmektedir. Odağın "cebir" değil de "değişim" üzerinde olması, Buchanan'ı kamuda karar alımı açısından gösterge olarak "eşitler arasında oy

birliği" ilkesine götürmüştür. Gerçek dünyada kurumlar ve kararlar bu idealden geniş bir sapma gösterdiğinden iyi kuramların dizaynı konusunda önerilerde bulunmak, iktisatçılar için önemli bir ödev haline gelmektedir. Arrow ve Buchanan'ın bu çalışmaları bağlamında görülmesi gereken ve kamu tercihi düşünce okulunun temelini oluşturan başka çalışmaları da vardır. 1948- 1965 döneminde yayımlanan bu çalışmalar ve katkı yaptıkları konular şöyledir: Duncan Black (medyan seçmen teoremi), Gordon Tullock (politikacılar arasında karşılıklı yardım), Anthony Downs (temsili demokrasi), Ronald Coase (sosyal maliyetler) ve Mancur Olson (çıkar grubu faaliyetleri) (Caporaso ve Levine 2002: 133).

KTT, en genel düzeyde ekonomik araç ve metotların siyasete uygulanmasını içermektedir. Standart çalışmaların büyük kısmında kamu tercihi ekonomik metotlarının siyasete uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Bu ibare basit gibi görünmekle birlikte, ekonomik metotların ekonomiden yönetime (polity) taşınması, bazı karışıklıkları da beraberinde getirmektedir. Bu karışıklıklar bireysel tercihleri ön plana çıkartmakta, bireysel çıkarların ve seçimlerin kolektif sonuçlar elde etmek için koordine edilmesi sorunu ve bireysel kararların karşılıklı bağımlılığı noktalarında toplanmaktadır. Bu üç sorun oy kullanma kuralları, kolektif hareket teorisi ve oyun teorisinde ele alınmaktadır (Caporaso ve Levine 2002: 133).

KTT, bireysel aktörleri merkeze almaktadır. Bu açıdan aktörün, siyasi parti, çıkar grubu veya bürokrasinin bir üyesi olarak çalışmasının, seçilmiş ya da atanmış olmasının bir önemi yoktur. Politik karar yapıcılar (seçmenler, politikacılar, bürokratlar) ve özel karar yapıcılar (tüketiciler, üreticiler, brokerler), rasyonel öz çıkarın dikte ettiği şekilde hareket ederler. Bu teori açısından iktisat (piyasa değişimi, üretim ve tüketim olarak) ve siyaset (politik mübadele, güç ve otorite ilişkileri olarak), özgün alanlar olmaktan çok özel uygulamalar gibi görünmektedir.

Besley (2007: 574-75)'e göre, kamu tercihinin üç özgün özelliği bulunmaktadır. Kamu tercihi analizinde ilk anahtar fikir, rasyonel öz çıkarın, yani iktisattaki egoist karar birimleri geleneğinin, siyasete ve siyasi etkileşimlere uygulanmasıdır. İkinci merkezi düşünce, öz çıkarın üzerinde kısıt olarak anayasaların önemidir. Buchanan'a göre politikanın geliştirilmesi için siyaset oyununun içinde oynandığı çerçevenin geliştirilmesi gerekir. Buchanan, anayasal dizaynın iki boyutu arasında ayrıma gitmektedir. Birinci boyut prosedürel olup, işlevi politik yükümlülükler

için kurallar belirlenmesidir. İkincisi ise politika tercihlerine doğrudan kısıt getiren mali anayasadır. Besley'e göre, kamu tercihinin kendine özgü üçüncü özelliği normatif çerçevesidir. Kamu tercihi, iyi ve kötü politikaların ayırt edilebilmesi ve sosyal refah için spesifik ölçütler geliştirilmesi yaklaşımı yerine, kökenleri 18. yüzyıl klasik liberal düşüncesinden gelen, sözleşmeye dayalı bir çerçeve önermektedir.

1.5. Yeni Siyasal Ekonomi

Kamu Tercihi Teorisi, politik karar alma sürecini incelemek için neoklasik yaklaşımın standart araçlarından (kısıt altında maksimizasyon yapan karar birimleri, stratejik etkileşim vb.) yararlanmaktadır. Bu yaklaşımı paylaşan yeni politik iktisat, birçok açıdan kamu tercihi ile ortak özelliklere sahiptir. Aslında yeni politik iktisat yaklaşımının, kamu tercihinin ortaya attığı argümanlar ile ivme kazanan sayısız teorik ve ampirik incelemenin oluşturduğu birikimden ortaya çıktığı söylenebilir (Besley, 2007: 575). Blankart ve Koaster (2006: 174)'e göre, yeni politik iktisat bir taraftan kamu tercihine karşı çıkarken, diğer taraftan da onun ardılı olma iddiasındadır.

"Politik iktisat, geçmiş on yıllar boyunca en aktif araştırma alanlarından biri olmuştur. Kamu tercihi okulu, rasyonel bekleyişler makro iktisadı ve oyun teorisinin önceki çalışmaları üzerine dayanan politik iktisat modellerine rasyonel seçmenler, partiler ve politikacıları dâhil ederek sonraki adımı atmıştır. Politik iktisatta rasyonel karar birimleri piyasaları doldurmakta ve siyasete katılmaktadır. Rasyonel davranış varsayımı, karmaşık güdü ve ödünlemelerin (trade-off) yeterli ölçüde tanımlanmasına izin vermekte ve ekonomik sistemin işleyişinin anlaşılmasında önemli oranda katkıda bulunmaktadır. Benzeri şekilde, politikacıların güdülerinin dikkate alınması politikanın oluşumunun ve farklı politik kurumların iktisadi politikanın şekillenmesindeki rolünün daha iyi anlaşılmasına imkân sağlamaktadır." (Persson ve Tabellini, 2002: xv).

Bu ifadelere göre, politik iktisat kamu tercihinden sonraki adımı oluşturmaktadır. Kamu tercihi ise, bu görüş açısına göre, süreçte bir basamaktır. Persson, Roland ve Tabellini (1998: 686)'den alınan aşağıdaki satırlar, kamu tercihine bakış açısını iyi yansıtmaktadır: "Geleneksel neoklasik teori tamamıyla normatif olup iyiliksever bir planlamacı ve iyi tanımlanmış bir sosyal refah fonksiyonu varsayımı yapmaktadır. Bu durum, politikacıların rasyonel olarak öz çıkarlarını izleyeceğini öne süren kamu tercihi okulu tarafından bir karikatür olduğu şeklinde eleştirilmiştir. Ancak pozitif kamu tercihi teorisi, tipik olarak alternatif bir karikatür üzerine dayanmaktadır:

İyiliksever Pigou'cu planlamacının yerine geçen ve sadece kendi özel rantlarını maksimize eden Leviathan politika yapıcı. Seçmenlerin çıkarları ve seçmenler arasındaki olası çatışma genellikle göz ardı edilmekte ve politik kurumlar analizde herhangi bir rol oynamamaktadır." Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, iki gelenek de mikro politik temellerden yoksundur. Bu iki gelenek arasında bir köprü inşa etmek, kamu mâliyesi için önemli bir görevdir. Bu demokratik kurumların, seçmenlerin çıkarlarını ve öz çıkarcı politikacıların güdülerini ne ölçüde iyi bir şekilde bir araya getirdiğine ilişkin sorunların ele alınmasını gerektirmektedir. YPİ'nin ortaya çıkışını 1970'li yıllara kadar götürenler olmakla birlikte (Telatar, 2004: 174), bu yaklaşımın önde gelen isimlerinden olan Alesina, T. Persson ve G. Tabellinin de paylaştığı genel görüş, 1980'lerin ortalarını işaret etmektedir (Persson ve Tabellini, 2002: 2).

Sayer (2000) yeni politik iktisadın bu yıllarda sıçrama yapmasını bazı nedenlere bağlamaktadır. Anılan nedenlerden birincisi, literatürde rasyonel bekleyişler ve mikro temellere artan vurgunun, politik karar birimlerinin davranışları ve özel sektör karar birimleri, politika rejimleri ve politika kararları arasındaki etkileşimlerin daha tutarlı bir şekilde modellenmesi ihtiyacını ön plana çıkarmasıdır. Öte yandan, oyun teorisi ve asil-vekil teorisindeki gelişmeler de bu tür bir modellemeyi daha kolay hale getirmiştir. İkincisi, 1970 ve 1980'li yıllarda hem küresel düzeyde hem de OECD ülkelerinde meydana gelen makroekonomik gelişmelerin iktisat politikasının yürütülmesine ilişkin geleneksel düşünüş biçimini sorgulamaya açmasıdır. Son olarak, politik değişkenlere ilişkin veri setlerinin oluşturulması ve bunların büyük ölçüde araştırmacıların erişimine açılması da yeni politik iktisat literatürünün sıçrama yapmasında rol oynamıştır. Yeni politik iktisat yazınının gelişmesinde fazla soyut olmayan, pratik ve pozitif nitelikli bazı erken katkılardan da söz edilebilir. Bunlar arasında özellikle politik devresel dalgalanma, zaman tutarsızlığı ve itibar, para politikasında uluslararası karşılıklı bağımlılık, düzenleme, rant arayışı ve yeniden dağıtıma ilişkin transferlerde seçim konularındaki katkılar önemlidir (Sayer, 2000: 514-516).

Blankart ve Koester'e (2006) göre, politik iktisat ve kamu tercihinde yapılan araştırmaların karşılaştırılmasında üç temel noktada farklılık ortaya çıkmaktadır. Bunlar yaklaşımların referans noktaları, bireysel özgürlüğe verdikleri önem ve kullandıkları modelleme teknikleridir.

Yeni politik iktisadın, mevcut araştırma gündeminin önemli bir alanı olduğunu belirten Drazen (2002)'e göre, politik iktisat hem "eski ve modası geçmiş" hem de "genç ve taze" olma özelliklerini aynı anda taşıyan özel kavramlar grubuna girmektedir. Siyasetin ekonomik sonuçlan nasıl etkilediği önemli karakteristiklerinden olmakla birlikte, yeni politik iktisadın belirgin özelliği bu soruna yaklaşım yöntemidir. Yeni politik iktisat, büyük ölçüde, modern ekonomik analizin formal ve teknik araçlarının siyasetin ekonomi için önemini incelemek için kullanması özelliğiyle tanımlanmaktadır (Drazen, 2002: 4).

Yeni politik iktisat alanındaki çalışmaların Alt ve Chrystal (1983) çalışmasından sonra ivme kazandığını belirten Persson ve Tabellini (2002: 2-3)'ye göre, anılan araştırmaların kökleri, iktisat ve siyaset bilimindeki en az üç farklı geleneğe dayandırılabilir. Bu geleneklerden birincisi, Lucas tarafından 1970'li yıllarda yapılan çalışmalara dayanan makro iktisat politikası teorisidir. Lucas, ekonomi politikasının sonuçlarının sistematik politika kurallarıyla karşılaştırılarak analiz edilmesi gereğine işaret etmiştir. Politika bir kural olarak formüle edildiği takdirde, rasyonel bekleyişler aracılığıyla özel kesim bekleyişlerine bir içerik kazandırabilmektedir. Bu noktada, politikaların "güvenilir" veya "zaman tutarlı" olması sorunu gündeme gelmektedir. Politikacıların vazgeçme yönünde bir güdüye sahip oldukları politikalar, anılan nitelikleri taşımamaktadır. Bu fikir, rasyonel bireylerin stratejik olarak düşünme ve bekleyişlerini politika yapıcıların güdülerini dikkate alarak oluşturma anlamında, rasyonel bekleyişlere oyun-teorik bir temel kazandırmış ve makroekonomi politikasına politik yaklaşımda önemli bir aşama olmuştur. 1980'lerin ortalarından bu yana makroekonomik politika konusunda hızlıca gelişen bir literatür, politika yapıcıların güdüleri ile ilgili hipotezleri daha sağlam temellere dayandırmaya çalışmaktadır. Bu geleneği izleyen araştırmalarda teorik iktisadi temel ve bireysel rasyonellik korunmakta ve zamanlar arası politika seçimleri ve ekonomik dinamiklere özel önem verilmektedir.

Siyaset bilimi, kamu tercihi ve politik iktisadı birbirine bağlayan şey çıkar heterojenliğinin merkezi bir işleve sahip olmasıdır. Tercihlerde heterojenlik olmaması, bireysel tercihleri kolektif tercihlere dönüştürecek mekanizmalara da ihtiyaç olmaması anlamına gelmektedir. Benzeri şekilde, çıkar çatışmasının olmadığı bir durumda ekonomi politikasının belirlenmesi temsili bireyin faydasını maksimize etmeye çalışan sosyal planlamacının seçiminden farksız olacaktır. Heterojenliğin politik iktisat

açısından önemini iki önerme ile özetleyebiliriz. Birincisi, politik kısıtların olması için çıkar çatışması veya heterojenlik gereklidir. İkincisi, siyasetin ekonomi üzerindeki etkisi bu çatışmaların çözüldüğü mekanizmalar aracılığıyla olmaktadır (Drazen, 2002: 9-10). Politik iktisat, heterojen karar birimlerinden oluşan bir toplumda seçim sorununu ele alarak başlar. Ancak, refah ekonomisinden farklı olarak vurgu, hangi politikanın benimseneceğinin belirlendiği süreç üzerindedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, vurgu, spesifik bir politik süreçten hangi politika seçimlerinin çıkacağı noktasındadır. Konu farklı ağırlıkların implikasyonu gibi teknik bir konu değil, ağırlıkların nasıl seçildiği politik problemi ve onun ekonomik implikasyonlandır (Drazen, 2002: 15-16).

Ekonomi politikasının pozitif analizi konusunda ikinci ve daha yerleşik bir gelenek, daha önce değinilen kamu tercihidir. Kamu tercihi okulu, ekonomi politikası araştırmalarında hala etkili olan birçok fikrin babasıdır. Bunlardan bir tanesi, özellikle organize çıkar gruplarınca yapılan lobicilik ve rant arayışı faaliyetleri başta olmak üzere, çıkar gruplarının önemine yapılan vurgudur. Bir diğer önemli katkı, siyasetteki birçok asil- vekil sorununun, kamunun spesifik politika programlarının ayrıntıları hakkında bilgilendirilmemiş olmasından kaynaklandığı fikridir. Son olarak, kamu tercihi okulunun kısıtların önemini vurguladığı da eklenmelidir. Ancak, kamu tercihi geleneğinden gelen araştırmacılar formal oyun-teorik araçlar kullanma veya çok güçlü bireysel rasyonellik kavramları empoze etme konusunda isteksiz davrandıklarından, başlangıçtaki çalışmaların bir kısmının teorik veya mikro ekonomik temelleri zayıf kalmıştır. Politik iktisat konusundaki üçüncü araştırma, geleneği sıklıkla rasyonel seçim olarak da adlandırılan, siyaset bilimindeki formal analizdir. Bu yaklaşım, 1980'lerin başından beri, belirli politik kurumlar içinde kolektif seçim konusuna yoğunlaşmakta ve işbirliğine dayanmayan oyun teorisi araçlarını kullanarak kurumsal detayları modellemektedir (Persson ve Tabellini, 2002: 3).

Yukarıda da belirtildiği üzere, bütün bu farklılık ve ortak örüntülerin, bir sosyal planlamacının temsili bireyin faydasını maksimize ettiği geleneksel yaklaşımla açıklanması mümkün değildir. Bu soruları cevaplandırabilmek için farklı ülkelerin neden farklı makroekonomik politikalar seçtiklerini açıklayabilen pozitif bir teoriye ihtiyaç vardır. Böyle bir teoriye ilişkin ilk adımlar makroekonomik politikada güvenirlik (zaman tutarsızlığı) sorunu ve ilk nesil politik devresel dalgalanma modelleri ile atılmıştır. Ancak bu yazın, 10 yıl kadar gerçek bir atılım gerçekleştirememiştir (Persson

ve Tabellini, 1997). Aslında, kamu tercihi okulu bu konuda önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, kamu tercihinin 1970'lerin ortalarından itibaren rasyonel bekleyişler devrimi, oyun teorisi ve ekonometrideki ilerlemeler ile büyük bir dönüşüm içerisinde olan iktisadın metodolojisini kabul etmemesi, geleneksel iktisatçıların da kamu tercihinin katkılarını ihmal etmeleri nedeniyle kamu tercihi ana akım iktisadın kıyısında kalmıştır (Alesina, 2007).

1980'lerin başlarına kadar, yukarıda değinilen üç araştırma geleneği büyük ölçüde birbiriyle etkileşime girmeden paralel bir şekilde gelişmiştir. Ancak, zaman içerisinde anılan yaklaşımlar arasındaki bütünleşme artmaktadır. Yeni politik iktisat yaklaşımını en iyi yansıtan kaynaklardan biri olan Persson ve Tabellini (2002) 'bu üç geleneğin en iyilerini bir araya getirmeye çalışmaktadırlar ve ortaya koydukları yaklaşımlarını, "Makroekonomik politika teorisinin denge yaklaşımını alarak ve rasyonel seçimin araçlarından yararlanarak kamu tercihindeki bazı klasik sorunları incelemek" şeklinde özetlemektedirler. Yeni politik iktisadın ortaya çıkmasında, bu ayrımın başında da belirtildiği üzere, gelişmiş ülkelerin ekonomi politikası ve göstergelerinde, geleneksel iktisat politikası modeli ile açıklanamayan farklılıkların yaygınlık kazanması da etkili olmuştur. Örneğin, 1990'ların sonlarında toplam kamu harcamalarının GSYH içindeki payı İsveç'te %60'ı ve birçok Avrupa ülkesinde %50'yi aşarken Japonya, ABD ve İsviçre'de %35 civarındaydı. Aynı eğilim zaman içerisinde ve kamu harcamalarının bileşiminde de gözlenmektedir. Örneğin, elde verisi bulunan 14 OECD ülkesinde, kamu harcamalarının GSYH içindeki payı I. Dünya Savaşının hemen öncesinde %10'dan daha az iken, bu oran 1960'a kadar %30'a, 1990'ların ortalarında ise %50'ye yaklaşmıştır. Benzeri bir görünüm, kamu borç düzeyi için de söz konusudur. Benzer ekonomik yapılara ve gelişmişlik düzeylerine sahip ülkelerdeki enflasyon oranları ve yolsuzluk göstergelerinde de önemli farklılaşmalar gözlenmektedir. Buna karşılık, bazı zaman dilimlerinde ortak örüntüler de görülmektedir. Enflasyonun 1970'lerde artması ve 1990'larda tekrar iniş eğilimine girmesi, kamunun ekonomi içindeki büyüklüğünün 1930'lar ve 1960'larda büyürken, 1980'lerde düşüş eğilimine girmesi örnek olarak sayılabilir (Persson ve Tabellini, 1999; 2002: 12).

Buna karşılık yeni politik iktisat, 1980'lerin ortalarından itibaren ana akım iktisada daha fazla yaklaşmaya ve iktisadın en aktif araştırma alanlarından biri haline gelmeye başlamıştır. Seçimlerin ekonomik politikaların belirlenmesi üzerindeki etkisi,

seçim sonuçlarının belirleyicileri, politikaların ve özellikle de maliye politikasının stratejik olarak manipülasyonu, merkez bankası bağımsızlığı, maliye politikasında yeniden dağıtımcı çatışmalar, gelişmekte olan ülkelerde geciktirilmiş reformların politik iktisadı, lobicilik modelleri, mali federalizm ve politik devresel dalgalanmalar olarak sıralanabilir. 1990'ların ortalarından itibaren, daha zorlu konular da ele alınmaya başlanmıştır. Örnek olarak, kuramların nereden geldiği, belirli politik kuramların kökeninin ne olduğu ve kuramların ne kadar hızlı değiştiği; kültürün ekonomik sonuçları ve kalkınmayı açıklamadaki rolü; ekonomik çalışma, başarı ve başarısızlıklarda etnik kimliğin rolü; ülkeleri bir arada tutan ya da ayrılmalarına yol açan ve ulusların büyüklüğünü açıklayan faktörler olarak sayılabilir. Bu konulara, politik kuramların ekonomik sonuçlar üzerindeki etkisi, demokrasi ile kalkınma arasındaki ilişkinin işareti ve yönü ile bu çerçevede politik sistemin istikrarının ekonomik sonuçlar üzerindeki etkisi de eklenmelidir (Alesina, 2007).

Alesina ve Perotti (1994)'ya göre "politik ekonomi" kavramı, şu iki merkezi soruyu eşanlı olarak cevaplandırmaya çalışan araştırmalara işaret etmektedir. Birincisi, kuramlar bireysel güdü, strateji ve seçimlere tepki olarak nasıl gelişmektedir? İkincisi, kurumlar politik ve ekonomik sistemlerin performansını nasıl etkilemektedir? Politik iktisat, ekonomik yaklaşımı kullanarak, politik süreç ve kuramların kökeni ile devamını ve kamu politikalarının formülasyon ve uygulamaya konulmasını açıklamaktadır. Aynı zamanda, politik ve ekonomik kuramların bireysel davranışı nasıl kısıtladığı, yönlendirdiği ve yansıttığı üzerine odaklanarak, piyasa olgularının içinde gerçekleştiği politik bağlamları vurgulamakta ve üretim, kaynak tahsisi ve kamu politikası gibi kolektif sonuçları bir arada açıklamaya çalışmaktadır. Tek başına iktisat veya siyaset biliminin aksine politik iktisat hem politik süreç içinde ekonomik davranışı hem de piyasa yerinde politik davranışı vurgulamaktadır.

Saint-Paul (2000), politik iktisat literatürünün, iki özellik ile karakterize edilebileceğini belirtmektedir. Bu özelliklerden birincisi, amaç ile ilgilidir. Buna göre, birincil amaç fiili ekonomik politikayı açıklamaktır, ikinci özellik ise geleneksel iktisadi yaklaşımdaki sosyal refah maksimizasyonu varsayımının terk edilmesidir. Politikanın politik bir mekanizma tarafından belirlendiğini ve bu nedenle, toplumdaki en güçlü grupların çıkarlarını yansıttığı açıkça dikkate alınmaktadır. Saint-Paul'un dikkat çektiği özellikler, literatürde de genel kabul gören noktalardır. Örneğin, Drazen (2002: xiii)

yaptığı çalışmanın tek başına siyaset ya da kamu tercihinden çok, siyasetin ekonomik sonuçları konusundaki implikasyonları üzerine yoğunlaştığını belirtmektedir. Persson ve Tabellini (2002), kapsamlı çalışmalarının amacını "modem demokrasilerde ekonomi politikasının açıklanması" olarak göstermektedir. Daha spesifik olarak belirtmek gerekirse çalışmanın amacı; yeniden dağıtım programlarının boyut ve biçiminin, kamu malı temininin hacim ve türünün, alternatif vergi tabanları arasındaki vergi yükünün, bütçe açıklarının büyüklüğünün, kamu görevlilerinin yolsuzluklarının boyutu gibi soruların cevaplarının araştırılmasıdır. Bu soruların cevaplarını araştırırken, siyaset bilimi ile iktisat arasındaki sınıra ulaştıklarını belirten Persson ve Tabellini (2002), yaklaşımlarında her iki disiplinin etkili olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

1.6. Siyasal Ekonomi ve Siyasal Belirlenme Süreci

Politik iktisadın üzerinde yoğunlaştığı konu, bu çalışmanın amacı açısından, iktisat politikası belirlenme sürecidir. Politika belirlenme süreci, siyasetin iktisadı en fazla etkilediği alandır. İktisat politikasının çalışılması, Alt ve Chrstal (1983: 3)'in de ifade ettiği gibi, iktisat ve siyaset biliminin kesişim alanına girmektedir.

Tinbergen ve Theil (1989)'e dayanan geleneksel optimizasyon yaklaşımında, politika oluşum sürecinde politikacı, amacı toplumsal refahı maksimize etmek olan iyiliksever bir sosyal planlamacı olarak modellenmektedir. Bunun anlamı, iktisat politikası analizinde tek ilgi alanı ekonomiyi mümkün olan en iyi sonuca götürmek olan hükümetin dışsal kabul edilmesidir. Böylece iktisat politikası analizi, kısıt altında maksimizasyon gibi teknik bir araştırmaya indirgenmiş olmaktadır. Politika yapıcının müdahalesi, sadece piyasa başarısızlığı olgusu kapsamında ele alınmaktadır. Daha sağlıklı bir analiz için, bazı soyutlamalar yapılması esasına dayanan bu yaklaşımın yararları olduğu kuşkusuzdur. Ancak, bu yaklaşımın analiz amaçlı olduğunun göz ardı edilmesi, sakıncalarının da gözlerden kaybolmasına yol açmıştır. Zaman içerisinde iktisadın alanı daralmış ve yapılan analiz, kıt kaynakların tahsisini etkileyen ve ekonomik sonuçları belirleyen faktörlere ilişkin kısmi ve sınırlı bir fotoğraf sunmaktan öteye gidememiştir (Sayer, 2000: 514). Hâlbuki hükümet, yaptıkları ve yapmadıklarıyla makroekonomik performans ve istikrar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kamu harcamalarının GSYH içindeki payı bir ölçüt olarak alındığında, hükümetlerin bu etkisi son 25-30 yıl hariç, artma eğiliminde olmuştur. Öte yandan, 1950 ve 1960'lı yıllarda hükümetlerin piyasa başarısızlıklarını düzelteceği görüşü egemen iken, 1970 ve 1980'li

yıllarda, hükümetin genişleyen rolü konusunda çekinceler ön plâna çıkmaya başlamıştır. Benzeri bir gelişme, bürokratların güdüleri için de gündeme gelmiştir. Sonuç itibariyle, birçok iktisatçı arasında, devletin gereğinden fazla şey yapmaya çalıştığı görüşü yaygınlaşmaya ve "iyiliksever sosyal koruyucu" ve "kendini düşünmeyen bürokrat" imajları ortadan kaybolmaya başlamıştır. Bunun uygulamaya yansıması ise bütün dünyada hükümetlerin daha az plân yapması, daha az mülkiyet sahibi olması ve daha az düzenleme yapması şeklinde olmuştur (Snowdon ve Vane, 2005: 523).

Geleneksel makroekonomik politika analizi, ekonominin 'alternatif ancak, dışsal politika hareket ve kurallarına nasıl tepkide bulunduğu' pozitif sorusunu sorar. Bu tepkilerin bilinmesi halinde, analistlerin normatif politika önerisi aşamasına geçmesi mümkün olmaktadır. Ancak, bu yaklaşım, ülkeler arasındaki makroekonomik politika farklılıkları ile aynı ülkenin farklı zamanlarda farklı politikalar izlemesi konusuna bir açıklama getirememektedir. Yeni politik iktisat yaklaşımının bir çabası da, anılan türden sorulara açıklık getirecek pozitif bir teori geliştirmektir. Politikaların en önemli belirleyicileri olarak kurumları vurgulayan bu yeni yaklaşımda, "Hangi politikalar izlenmelidir?" sorusunun yerine, "Ne tür politika belirleyici kurumlar daha iyi politika sonuçlan üretir?" sorusu geçmektedir. Bu çizgideki araştırmaların genel yaklaşımı, gözlemlenen ekonomik politikaların, hipotetik bir sosyal optimumdan sapmalarını, optimizasyon yapan politika yapıcıların karar problemindeki spesifik güdü kısıtlarına başvurarak açıklamaktır. Pozitif analiz, ilgili güdü kısıtlarının ortaya konulması üzerinde odaklanırken, normatif analiz bunları gevşetebilecek kurumsal reformlar üzerinde yoğunlaşmaktadır (Persson ve Tabellini, 1997: 2).

İktisadın, kıt kaynakların optimum kullanımı olduğu (iktisat teriminin hesaplama anlamının esas alınması) görüşünün politika belirlenme sürecine uygulanması, örtük ancak can alıcı bir varsayımı da içermektedir. Bu varsayım, bir kez optimal politika hesaplandığında, politika yapıcının onu uygulamaya koyacağı varsayımıdır. Bir başka deyişle, optimal politika ile gerçekte seçilen politika özdeştir. Tercihlerin yalnızca doğrudan fayda ve maliyete dayalı olarak yapıldığı, yapılan tercihlerin karara katılmayanlar üzerindeki olası etkilerinin dışsallık olarak nitelendirildiği neoklasik yaklaşımda, politika oluşum süreci bir "kara kutu" olarak görülmektedir. Bu düşünce yapısında politika araçları ve rasyonel karar birimlerinin optimizasyon yaptıkları kurumsal bağlamlar dışsal değişkenler ve/veya iktisadi analizin

dışındaki kısıtlar olarak ele alınmaktadır. Politika yapıcı, iyi tanımlanmış bir sosyal refah fonksiyonunu maksimize etmeye çalışan ya da müdahalenin bölüşüme ilişkin etkilerini pek dikkate almadan piyasa başarısızlıklarını düzeltmeye uğraşan, iyiliksever bir sosyal planlamacı olarak betimlenmektedir (Sayer, 2000: 513). Buna karşılık, politik iktisat fiilen uygulanan politikaların çoğunlukla optimal politikalardan farklı olduğu gözlemi ile başlamaktadır. Optimal politikalar, teknik ve enformasyonel kısıtlara tâbi iken, çıkar çatışmalarından ve bu çatışmalar ile birlikte kolektif tercihler yapma ihtiyacından ortaya çıkan politik kısıtları dikkate almamaktadır. Pozitif politik iktisat, politik kısıtların politika tercihlerini nasıl etkilediğini irdelemektedir. Politik kısıtların analize dâhil edilmesi, toplumların çıkar çatışmaları ortamında politika seçiminde kullandıkları mekanizmaların, iyiliksever bir sosyal planlamacının seçeceğinden çok farklı olacağı anlamına da gelmektedir. Normatif politik iktisat ise mevcut politik kısıtlar veri iken, toplumların spesifik ekonomik amaçları en iyi şekilde başarmaya nasıl yönlendirilebileceği sorusunu sormaktadır. Bu yaklaşım, mevcut kurumsal çerçeve içinde politik kısıtların nasıl üstesinden gelineceğini ve aynı zamanda ekonomik hedefleri daha iyi gerçekleştirebilmek için politik kurumların dizayn edilmesini içermektedir (Drazen, 2002: 6-7).

İktisat politikası oluşum sürecinde, politik kısıtların da dikkate alınması gerekliliği için birçok neden ileri sürülebilir. Birincisi, iktisat politikası önerileri politik nitelik taşımaktadır. Örneğin, iktisat politikaları toplumdaki gelir ve servet dağılımını etkilemektedir. İkincisi, neoklasik yaklaşımın politika otoritesine ilişkin varsayımları gerçekçi değildir. Bunun yerine, politika yapıcıların, belirli kısıtlar ve güdüler çerçevesinde hareket eden, rasyonel ve maksimize edici "vekiller" olarak formüle edilmesi, inceleme konusu olgunun daha iyi açıklanması açısından gereklidir. Politika oluşum süreci, ex ante ve ex post çıkar uyuşmazlığı ve bu uyuşmazlıkların çözüm mekanizmalarını içeren bir süreçtir (Drazen, 2002: 10-12). İktisat politikalarının "politik" niteliği, bu politikaların anlaşılması için sosyal gruplar arasındaki güç dağılımının ve kurumsal yapının dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır.

Politik iktisat yaklaşımında politika yapıcı, büyük ölçüde toplumsal merkezli (sınıflar, çıkar grupları, siyasi partiler ve seçmenler) ve devlet merkezli (teknokratlar, bürokratlar ve devlet çıkarları) güçlerin etkisi altındadır. Bu yaklaşımda hükümet, ekonomik ve politik güçlerin etkileşiminin merkezinde yer almaktadır. İktidardaki

politikacılar, ekonomi politikasının seçimi ve uygulanmasından sorumlu olup, davranışları politik sistemi oluşturan çeşitli kurumsal kısıtlar ile şekillenmektedir. Böylece bu yaklaşımda, politika yapıcıların güdüleri ve bu güdülerin politika tercihlerine etkileri ön plana çıkmaktadır (Snowdon ve Vane, 2005: 520-521).

Yukarıda belirtildiği üzere, pozitif politik iktisat bakış açısından, politika yapıcıların güdü kısıtları önemli bir işleve sahiptir. Persson ve Tabellini (1997: 2-5), beş tane güdü kısıtına değinmektedir. Birinci güdü kısıtı, politikada inandırıcılık sorunu çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. İkinci güdü kısıtı, iktidardaki partinin yeniden seçilme şansını arttırmak için siyasal istikrarı bozabilecek politikaları uygulamaya koymaya hazır olması anlamında, politik fırsatçılıktır. Bu güdü kısıtı, tipik olarak politikacıların sadece iktidarda olmayı önemsedikleri ve seçmenlerin rasyonel olmakla birlikte bilgilendirilmedikleri durumda geçerlidir. Üçüncü güdü kısıtı, politik kutuplaşma ve istikrarsızlığın ön plana çıkardığı, politik ideolojidir. Bu güdü kısıtı seçim döngülerinin yanı sıra, dinamik bağlamda "stratejik miyopluğa" da yol açabilir. Politik ideoloji aynı zamanda, seçmenleri etkilemek için durum değişkenlerinin manipüle edilmesini de ima etmektedir. Gelecekteki olası rakiplerin ve seçmenlerin stratejik olarak kullanılması, politik sistemin kutuplaşma ve istikrarsızlık derecesi arttıkça artmaktadır. Bu bağlamda politik çatışma ve politika aşırılıklarını dizginleyecek kurumsal kontrol ve denetimler yararlı olabilir.

Dördüncü güdü kısıtı, karar yapma gücünün çok sayıda politik aktör arasında dağıldığı durumlar ile bağlantılıdır ve "bölünmüş hükümet" olarak adlandırılabilir. Örnek olarak, koalisyon hükümetleri, belirli kamu kurumlan için yumuşak bütçe kısıtlarının öngörülmüş olması veya özel çıkar gruplarının lobicilik faaliyetleri sayılabilir. Bölünmüş hükümet ile bağlantılı sorunlar büyük ölçüde "ortak havuz sorunu" veya dinamik bağlamda "miyop davranışlar" şeklinde maliye politikasında ortaya çıkmaktadır. Son güdü kısıtı, gelir heterojenliği varken ortaya çıkan, yeniden dağıtım yönündeki baskılardır. Bu tür baskılar, harcamaların bileşimi, vergi politikası ve vergilemenin yapısının belirlenmesinde etkili olduğundan, sonuçta eşitsizlik ile ekonomik performans arasında da dolaylı bir bağlantı ortaya çıkmaktadır.

1.7. Siyasal Ekonomi Modellerinin Temel Taşları

Saint-Paul (2000), yeni politik iktisatta tasarrufa ilişkin hayat boyu hipotezi veya dış ticarete ilişkin Heckscher-Ohlin teorisi gibi, merkezi bir teorinin ortaya çıkarılamamasını üç nedene bağlamaktadır. Birinci neden, politik iktisadın rasyonellik varsayımını daha da tartışmalı olan bir alana taşımasıdır. İkincisi, teori uygulamanın çok ilerisindedir. Politik iktisatta politikalar, seçmen tercihlerinin dağılımı ve politik kurumların yapısı gibi, daha köklü, ancak zaman içerisinde fazla değişmeyen değişkenler ile açıklanmaktadır. Bu durum, ülkelerarası çalışmalar yapılması yönünde bir eğilim ortaya çıkarmakta, ancak bu kez de verilerin karşılaştırılabilirliği, ölçüm hataları ve dışlayıcı (outlier) gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlara birçok değişkenin sayısallaştırılması konusundaki güçlüklerin de eklenmesi gerekir. Son olarak, yeni politik iktisat literatürünün bir diğer yetersizliği, basit soyut modeller bağlamında yoğun bir şekilde spesifik örnekler üzerine dayanmasıdır. Bu durum beraberinde iki sorunu gündeme getirmektedir. Birincisi, ulaşılan birçok sonuç bir varsayımın değişimiyle tersine çevrilebilir ve modelin soyutluğu veri iken, hangi modelleme seçeneğinin daha inandırıcı olduğunun belirlenmesi kolay değildir. İkincisi, modellerin sonuçları gerçek hayat olguları ile karşılaştırıldığında açık olmaktan uzaktır. Örneğin, başkanlık sistemindeki bütçe sürecini modellemek için iki dönemli bir oyun kullanıldığında, bunun anılan türden süreçlerin makul bir temsili olup olmadığı, para politikası modeli oluşturulurken esas alınan çıktı-enflasyon zıtlığından, çok daha az açıktır.

Tüm politik sistemlere uygulanacak genel-geçer ortak bir model henüz geliştirilmemiş olmakla birlikte, Drazen (2002), ortak bir analiz çerçevesi için tüm politik iktisat modellerinin sahip olması gereken "temel taşları" belirtmektedir. Drazen'e göre bunlar, politik aktörler, aktörlerin amaçlan ve politik mekanizma ve kısıtlardan oluşmaktadır.

İktisat politikası belirlenme sürecinin, ekonomik analizin bir parçası haline getirilerek incelenmesi ve bu süreçte politik kısıtların dikkate alınması, politika belirleyiciler üzerinde etkili olan faktörlerin de çalışılmasının önünü açmıştır. Bu çerçevede gündeme gelen, politika belirleyici olarak hükümetin ve genel olarak politik sistemin devamlılığı (istikrarı) konusu ikinci bölümde ele alınmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.SİYASAL İSTİKRARSIZLIK, NEDENLERİ VE SİYASAL İSTİKRAR YAKLAŞIMLARI

Bu bölümde, siyasal istikrar ve istikrarsızlık kavramı incelenmiş, siyasal istikrarsızlığın nedenleri ve siyasal istikrar yaklaşımları ele alınmıştır. Başlıklar, konunun daha net anlaşılabilmesi maksadıyla siyasal istikrarsızlığın ekonomik nedenleri, sosyal nedenleri ve diğer nedenleri olarak sıralanmış, devamında ise siyasal istikrarsızlık yaklaşımları ortaya konulmuştur. Bölümün son kısmında ise literatür taraması yapılmıştır. Başlıklar, siyasal istikrar/istikrarsızlık durumu üzerinde etki durumu sıklığına göre sıralanmıştır.

2.1. Siyasal İstikrar ve İstikrarsızlık Kavramı

Siyaset, daha önce de tanımlandığı üzere insanlar ya da eski Yunan'da olduğu gibi şehirleri yönetmek, idare etmek, insanların refahlarını artırmak anlamına gelip; bu süreçte ortaya çıkan sorunların giderilmesini sağlamak gibi anlamlar ifade etmektedir. Siyasetin henüz bir bilim dalı olmadığı klasik dönemde siyasetin konusu, devleti yönetmek ve devletle ilgili işleyişi, bu süreçte ortaya çıkan soruları çözmek gibi konuları kapsamaktaydı. Bu yüzden devlet bilimi olarak da ifade edilmiştir. Modern manada ise siyaset bilimin kapsamının genişletilip siyaseti bir devlet yönetimi ya da yönetim sürecinde ortaya çıkan sorunların giderilmesinin ötesinde; siyasal nitelikteki güç, etki ve otoritenin de siyaset kapsamına alınmıştır. Bu değişim ve gelişim süreci ile birlikte siyasal sistemlerde, siyasal sürecin aktörleri ve bunların birbirileri olan ilişkilerinde de değişiklikler oluşmuştur (Erdoğan ve Tosun, 1999: 9).

1960'lı yıllara değin siyasal istikrar kavramı, siyasal sistemin korunması veya sürekliliğinin devam ettirilmesi çerçevesinde tanımlanmaktaydı. Örnek olarak Lipset (1959: 73), "demokratik veya totaliter hükümet yapısının belli bir zaman dilimi içerisindeki sürekliliğini siyasal istikrar, bu yapının dalgalanması durumlarını ise siyasal istikrarsızlık olarak" (Sanders, 1981: 49) tanımlıyordu. Eckstein ve Tsiddon (2004: 183) ise siyasal istikrarı, "siyasal otoritenin sürekliliği ve siyasal sistemin çok sıklıkla değişim geçirmemesi" şeklinde tanımlamaktadır.

"Siyasal istikrar, ülkedeki seçim sistemleri, siyasi parti sayısı, bu partilerin tutum ve davranışları, seçmenlerin beklentileri ve bu beklentilere paralel davranışları, gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Ancak bu çalışmanın dışında olmakla birlikte, gelir dağılımındaki adaletsizlik, bölgelerler arası gelişmişlik düzeyleri gibi ekonomik etkenler, doğal afetler ve sonrasında hükümetlerin performansı, terör olayları ve savaşlar, küreselleşmenin ulus devletlere getirdiği sorunlar gibi birçok etken de ülkedeki siyasal istikrar ya da istikrarsızlık üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle savaşların ve dünya da hızla artan terör olaylarının hem kamu harcamalarını artırması, hem kaynakları yok etmesi, daha da ötesinde insanların güven ve huzur algılarını olumsuz yönde etkilemesi istikrarsızlıkların çok önemli kaynaklarındandır. Özellikle ülkemizin de yakından tanıdığı terör olayları, 1980 sonrası dönemde hem ekonomik hem de siyasal istikrarsızlıklara önemli oranda katkıda bulunmuştur" (Ertekin: 2006).

Uygulamada siyasal istikrar kavramı, yürütme organının istikrarı şeklinde algılanıp dar bir çerçevede düşünülmektedir. İstikrar kavramının içeriğinde, hükümetleri oluşturan siyasi partilerin iktidarda kalma süreleri, hükümeti tek bir partinin mi yoksa birden çok partinin koalisyonun mu oluşturduğu, koalisyon ise koalisyon protokolüne bağlılığı ve karar alma sürecinde koalisyon ortaklarının birbirileri olan iletişimleri gibi konuları içermektedir. Ancak, siyasi istikrarı sadece yürütme organının istikrarına bağlamak yetersiz olacaktır. Çünkü siyasi istikrar kavramı, sadece yürütme organının istikrarı olmayıp, bununla birlikte demokratik sistemde yasama organının istikrarı, siyasi partilerin yapısı, şeffaflık, yargı bağımsızlığı gibi birçok unsuru içine alan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Erdoğan ve Tosun, 1999: 16).

Siyasal istikrar, demokrasinin problemsiz bir şekilde işlemesi, devlet organlarının düzenli ve uyumlu bir şekilde çalışarak, sık sık değişime uğramaması olarak tanımlanabilir. Buna göre; demokrasinin ve devlet organlarının düzenli ve uyumlu bir şekilde çalışmasının sekteye uğramasını da siyasal istikrarsızlık olarak tanımlamak mümkündür. Öyleyse siyasal istikrarın veya istikrarsızlığın en önemli göstergesi hükümetlerin görev süreleri; başka bir deyişle hükümetlerin ömrüdür. Yani, demokrasinin ve devlet organlarının düzenli ve uyumlu bir şekilde çalışma süresi ne kadar uzun ise; mevcut iktidar da o kadar istikrarlıdır denilebilir. Aksine bu sürenin kısa olmasının da, istikrarsızlık durumu olarak düşünülebilmesi mümkündür (Özbudun, 1996: 73).

Siyasal istikrarın veya istikrarsızlığın nedenlerini, başka bir deyişle hükümetlerin ömürlerini etkileyen nedenleri, politik, ekonomik ve sosyal nedenler olarak üç ana başlık altında incelemek mümkündür. Politik nitelikte olanlar: askeri müdahaleler, güvensizlik oyu ve gensoru önergelerinin olumsuz sonuçlanması; ekonomik nitelikte olanlar: ekonomik krizler, işsizlik, enflasyon ve bütçenin reddi; sosyal nitelikte olanlar ise toplumsal ayaklanmalar, protestolar, etnik veya dini çatışmalar, terör olayları ve suikastlardır. Buna göre, bu problemlere bağlı olarak hükümet ömürlerinin kısa olması veya yasama süresi tamamlanmadan yeni bir seçim yapılması da siyasal istikrarsızlık olarak düşünülebilir (Erdoğan ve Tosun, 1999: 16).

Politik, ekonomik ve sosyal nedenlerin yanı sıra, -seçim sistemlerinden kaynaklanmasa dahi- hükümet başkanının Cumhurbaşkanı seçilmesi veya Başbakanın ölümü de yeni bir hükümetin kurulmasını zorunlu hale getireceği için hükümetlerin ömrünü olumsuz etkileyecek ve siyasal istikrarsızlık için bir neden oluşturabilecektir. Bu nedenle politik, ekonomik ve sosyal nedenler dışında siyasal istikrarsızlığa neden olan diğer etkenler de söz konusu olabilir (Canikoğlu, 1999). Siyasal istikrarsızlığın nedenleri, aşağıdaki başlıklarda detaylı şekilde ele alınmıştır.

2.2. Siyasal İstikrarsızlığın Nedenleri

Siyasal istikrar, demokrasinin problemsiz bir şekilde işlemesi ve devletin organlarının belirli bir düzen ve uyum içerisinde çalışarak, sık sık değişime uğramaması olarak tanımlandığında; bu düzen ve uyumun sekteye uğramasına sebep olabilecek nedenler, ekonomik nedenler, sosyal nedenler ve siyasal nedenleri de kapsayan diğer nedenler olarak sıralanabilir (Erdoğan ve Tosun, 1999: 69).

Siyasal istikrar kavramının en yaygın olan ve ilk akla gelen anlamı, ülkede iç çatışmanın ve toplumsal şiddet olaylarının var olmamasıdır. Ortaya konulan bu yaklaşıma göre, karar alma süreçleri ve siyasi-toplumsal değişimlerin iç çatışma ve kaos içeren süreçlerin neticesinde değil, kurumsallaştırılmış politik süreçlere göre gerçekleştirildiği, anayasal düzene saygılı bir yönetim biçimi (polity), istikrarlı yönetim biçimi olarak adlandırılabilir. Siyasal sistemin aktörlerinin şiddet içeren toplumsal olayların neticesinde çok hızlı bir şekilde değişmesi ise siyasal istikrarsızlığın net bir göstergesidir (Ertekin, 2006: 115).

Siyasal istikrar kavramı konusunda ikinci yaklaşım; siyasal istikrarı, bakanların veya hükümetin görevde bulunma süresinin uzunluğu ile eşdeğer kabul etmektedir.

Buna göre, siyasal iktidarın, görevde kalma süresinin uzaması siyasal istikrarın net bir işareti olarak düşünülmekte ve ülkelerarası mukayeselerde istikrarın göstergesi olarak ele alınmaktadır. Bu durumu çözüme kavuşturmanın yolu, demokratik bir referandum vasıtasıyla yönetim değişikliğinin tesis edilmesidir. Bir başka deyişle; parlamenter hükümet sisteminden vazgeçilerek, etkin denetimin sağlandığı bir başkanlık sistemine geçişin sağlanmasıdır. Başkanlık ile yönetilen ülkelerde, siyasal istikrarsızlığın ana kaynağı koalisyonlar ortadan kalkmakta ve siyasal istikrar kalıcı olarak tesis edilmektedir (Erdoğan ve Tosun, 1999: 71).

Hurwitz (1973)'in aktardığına göre, bu hususta en iyi bilinen ve referans olarak alınan siyasal istikrar ölçütünü Bruce Russett (1994) vermektedir. 1945-1961 dönemini ve 87 ülkeyi içeren Russett'in çalışması, iktidar (executive) istikrarını, araştırma konusu olan ülkenin bağımsız olduğu yıl sayısını Başbakan/Devlet Başkanı (chief executive) sayısına bölmek suretiyle elde etmektedir. Siyasal istikrarı meşru bir anayasal düzenin varlığı olarak kabul eden yaklaşıma göre "meşruiyet" istikrarın tanımlanmasında birincil önemdedir. Meşruiyet kavramı ise siyasal sistem ve bu siyasal sistemden elde edilen çıktıların toplum tarafından, doğru, gerçek ve uygun olarak kabul görme derecesi olarak anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımda istikrarsızlaştırıcı olarak görülen olumsuzlukların olmaması siyasal istikrar için yeterli olmamakta, toplumsal pozitif destek ve genel kabulün varlığı da aranmaktadır. Yazında sıklıkla atıfta bulunulan S. Martin Lipset'in siyasal istikrar tanımı tam olarak bu gruba girmektedir. Lipset'e göre geçmiş 25 yıl içinde demokratik oyunun asli kurallarına karşı koyan ciddi bir siyasal hareketin olmaması, o ülkede istikrarın varlığının bir kanıtıdır. Lipset'in bu alandaki çalışmaları, siyasal istikrarsızlık konusunda fazla sayıda ülkeyi kapsayan ilk ampirik çalışma olması yönüyle büyük bir önem arz etmekte ve yazında kendisine geniş bir yer bulmaktadır. Lipset'in bu alandaki çalışmaları, birbirleriyle ilgili olan farklı alanlarda da araştırmaların yapılmasını tetiklemiştir (Sanders, 1981: 5).

Siyasal istikrar konusunda dördüncü yaklaşım; yapısal bir değişimin ortaya çıkmamasını esas öğe olarak öne çıkarmaktadır. Bu yaklaşıma göre, zaman içerisinde temel olan yapısal düzenlemelerde değişiklik olmasını önleyebilen sistemler istikrarlı olarak kabul edilmektedir. İstikrarlı yönetim şekillerini, dönemsel çevresel baskılar neticesinde örüntüsünü sürdüremeyen istikrarsız yönetim şekillerinden ayıran temel ölçüt, süreklilik veya formun devamlılığıdır (Heywood, 2012: 309).

Hurwitz'in bu alandaki çalışmalarıyla ortaya koyduğu sınıflandırmaya göre, siyasal istikrar konusunda son yaklaşım; istikrarın çok yönlü toplumsal bir nitelik olarak kabul edildiği yaklaşımdır. Bu yaklaşımda diğer değişkenlerden izole edilmiş tek bir ölçüt yerine, sistematik bir istikrara vurguda bulunulmaktadır. Bu önemli özelliğiyle de benzeri diğer yaklaşımların birleştirilmesi ve yeniden sentez edilmesi çabası olarak düşünülebilir (Hurwitz, 1973: 449).

Siyasal istikrarsızlığın sebepleri hususu, siyaset sosyolojisinin ve çağdaş siyaset biliminin öncelikli araştırma konularından birisidir (Gasiorowski, 1998: 3). Bu hususa paralel olarak, konuyla alakalı yazının fazlasıyla geniş olduğu ve ziyadesiyle de çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir. Siyasal istikrarsızlık konusu, son zamanlarda özellikle uygulamalı olan yeni politik iktisat yazınında da geniş bir alan bulmaya başlamıştır. Yazının tamamının gözden geçirilmesi, bu çalışma açısından ne gerekli ne de mümkündür (Cangir ve Turan, 2012: 43).

Sanders, siyasal istikrarsızlık düzeyi üzerinde etkide bulunduğu ileri sürülen bir dizi dışsal değişkeni, iki genel kategoriye ayırmaktadır. İlk gruptaki değişkenler, "siyasal değişme paradigmaları" başlığı altında gelişim ve bağımlılık olarak ifade edilirken, diğer grup değişkenler, siyasal sistemin yapısal özellikleri ile ilgilidir. "Siyasal değişme paradigmaları", siyasal değişim sürecinin içinde meydana geldiği genel bir çerçeve sunmaktadır. Yapısal özellikler ise fiili ve potansiyel yürütme (devlet) baskısı, gelirde ve toprak sahipliğinde sistemsel eşitsizlikler ile etnik ve dini bazda yapısal bölünmeler olarak açıklanmaktadır (Sanders, 1981: 201).

Gasiorowski (1983), siyasal istikrarsızlığın belirleyici unsurları ile ilgili yazının, iki genel kategoride ele alınabileceğini ifade etmektedir. Popüler hoşnutsuzluk durumunun nedenlerini irdeleyen çalışmalar ve muhalif olan hareketlerin hâkim ortamdan ne kadar ve nasıl etkilendiğini araştıran çalışmalar. Popüler hoşnutsuzluk durumunun nedenlerine vurgulama yapan yazın, siyasal istikrarsızlığın, bir takım olumsuz ekonomik gelişmelerin toplumsal hayal kırıklıklarına neden olması ve içinde bulunulan bu şartları değiştirme umudunu ortaya koyan muhalif hareketlere olan desteğini arttırması sonucunda ortaya çıktığını öne sürmektedir. Yazının büyük kısmı, toplumsal hoşnutsuzluğa neden olan en önemli şart olarak, eşitsizlik durumu (unequality) üzerine odaklanmaktadır. Bu çeşit modern araştırmaların en önemli örneklerinin başında, Marx'ın kapitalist ekonomik sistemin yapısal çelişkilerinde var

olan ekonomik sömürünün, sınıflar arası çatışma ve devrimsel hareketlere yol açacağı iddiasıdır. Son yıllarda, gelir ve toprak hususundaki eşitsizliğin siyasal istikrarsızlık üzerine etkilerini inceleyen geniş deneysel bir yazın ortaya çıkmıştır. Ayrıca, iç sosyoekonomik durumun, dünya ekonomisinin içinde bulunduğu durumun ve etnik bölünme gibi etmenlerin de, eşitsizlik kanalıyla siyasal istikrarsızlığı arttırdığına yönelik araştırma çalışmaları, ortaya konulan bu yaklaşımı farklı açılardan genişletmektedir. Hâkim ortamın niteliklerinin, muhalif siyasal hareketlerin, dolayısıyla da siyasal istikrarsızlığın meydana gelmesi ve devamında da nasıl etkili olduğunu ortaya koyan akademisyenler, toplumda var olan sosyal hareketliliğin derecesi, kurumsallaşmanın ölçülebilir düzeyi, muhalif siyasal hareketlerin elde edebildiği kaynaklar, devletin elindeki baskı olanakları, dış müdahaleler ve savaş gibi etkenlere vurgu yapmaktadır (Gasiorowski, 1998: 3-4).

Demokrasinin ortaya çıkışı ve içselleştirilmesi (istikrar kazanması) üzerindeki etkili faktörler, yedi başlıkta toplanmaktadır. Bu etkenlerden birisi de gelir eşitsizliği durumudur. Bu eşitsizliğin artmasının ise demokratik sistemi istikrarsızlaştırması olası bir durumdur. Çünkü elit kesim ile yoksul kesim arasındaki gelir adaletsizliğinin artışı, demokrasinin elitlere yüklediği maliyetin, yeniden dağıtımı hedefleyen politikalar nedeniyle artmasına neden olmaktadır. Gelir adaletsizliğinin siyasal istikrar üzerindeki etkileri, iktisat yazınında yapılan araştırmalarla geliştirilen teorik modellerde de sıklıkla dikkate alınmaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2007: 31-42).

Örneğin, Acemoğlu ve Robinson, siyasal geçişlere ilişkin bir teoriyi geliştirmektedir. Bu teori, Latin Amerika ve Kuzey Avrupa ülkeleri örneklerinde somutlaştırılan olguyu ifade etmeye çalışmaktadır. Neden bazı uluslarda uygulanan demokrasi gitgide istikrar kazanırken, bazı ülkelerde siyasal sistem demokrasi dışı rejimlerin arasında gidip gelmektedir? Geliştirilen bu model, açık bir istikrarsızlık şekli olan bu durumu, "ekonomik" bir çerçevede ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımın (modelin) kaynağında iki temel husus vardır. Bu hususlardan birincisi, bireylerin neticeler veya davranışlarının neticeleri hususunda, iyi tanımlanmış seçeneklerinin olduğu varsayımıdır. Bireyler, demokrasi ve demokrasi dışı yönetimlerin tercihleri de dâhil olmak üzere, farklı seçenekleri, sosyal ve ekonomik neticeleri inceleyerek kendilerine göre değerlendirirler. Bunun gibi hallerde ekonomik yaklaşım, bireylerin çoğunlukla stratejik olarak hareket ettikleri ve davranışlarının da bu minvalde

bir oyun gibi modellenmesi gerekliliğini ileri sürmektedir. Yaklaşımının ikinci önemli unsuru, siyasal hamlelerin doğası nedeniyle çatışma içerdiğidir (Cangir ve Turan, 2012: 45).

Ortaya konulan modelde iki ayrı grup vardır: Elitler ve yoksul kitle. Demokratik yönetim şeklini benimseyen ülkelerin, demokrasi ile yönetilmeyen ülkelere göre, zengin kitleye daha yüksek vergi salma imkânına sahip olmaları, yoksul nüfusu demokrasi yanlısı hale getirirken, eş zamanlı olarak elitleri de demokrasi karşıtı bir duruma getirmektedir. Demokrasi ile yönetilmeyen toplumlarda yoksul nüfus siyasal bir etkinliğe sahip olmamasına rağmen, özellikle ekonomik ve siyasal kriz dönemlerinde olası devrim tehdidini teşkil etmektedir. Elitler bu büyük riski bertaraf etmek maksadıyla, yoksul nüfusu rahatlatacak şekilde gelir dağıtımının yeniden tesisi hususunda tavizler verecektir. Mevcut dönemde verilecek bu tavizler tatminkâr olmadığı takdirde, elitler geleceğe yönelik güvenilir taahhütler vermeye zorlanacaklardır. Bu durumun gerçekleşmesi, gelecekte medyan seçmen statüsünü değiştirecektir. Diğer yandan, elitlerin bir darbe yapma olanağı bulabileceği ihtimali, yoksul nüfusu gelecek cari dönemler için daha az vergi oranlarını taahhüt etmeye itecektir. Ancak verilen vaatler "güvenilir" kabul edilmediğinden, elit nüfusun vergilerin yüksekliği bahanesiyle, demokratik sistemin kendileri açısından maliyetinin yüksek olduğu dönemlerde, darbe yapma olasılıkları yükselmektedir. Vergi oranları adaletsizliğin arttığı zamanlarda yüksek olur. Buradan şu şekilde bir sonuca varılmaktadır: Yüksek oranda bir gelir adaletsizliğinin mevcut olduğu toplumlarda, siyasal sistemin demokrasi ile demokrasi dışı rejimler arasında gidip gelmesi yüksek bir olasılıktır. Diğer yandan, gelir adaletsizliğinin çok yüksek olduğu toplumlarda, sistem farklı rejimler arasında gidip gelirken, mali yeniden dağıtımın oranı değiştiğinden uygulanan maliye politikası çok değişken durumdadır (Cangir ve Turan, 2012: 45-46).

Bu modele göre, siyasal kargaşanın toplumsal maliyeti hem elit nüfus hem de yoksul nüfus açısından az olduğundan, rejim ve sistem değişikliklerinin ekonomik durağanlık (resesyon) zamanlarında ortaya çıkması olasılığı çok daha yüksektir. Çeşitli deneysel araştırmalara atıfta bulunan Acemoğlu ve Robinson'a (2001: 938) göre, ortaya konulan modelin bu öngörüsü 'Latin Amerika' deneyimi ile bağdaşmaktadır. Bu duruma göre, Latin Amerika'da ortaya çıkan demokrasiye geçiş süreçlerinin büyük bir kısmı, ekonomik krizler neticesinde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda, askeri darbelerin

birçoğu da ekonomik durgunluk veya ekonomik zorluk dönemlerinde yaşanmıştır. Ayrıca, deneysel çalışmalarda ekonomik durgunlukların askeri darbe ihtimalinin anlamlı bir şekilde artmasına neden olduğu sonucuna varılmıştır. Rejim değişikliklerine neden olan sebepler çeşitlilik göstermekle birlikte farklı toplumsal gruplar arasında ortaya çıkan çatışma durumları pratikte çok önemli görünmektedir. 19. yüzyılda Batılı ülkelerde uygulanan demokrasilerin büyük bir kısmında, benzeri görülmemiş bir biçimde yeniden dağıtım politikalarının uygulanmasına neden olan oy hakkının genişletilmesi yürürlüğe konulmuştur. Acemoğlu ve Robinson, demokratikleşme bağlamındaki bu siyasal reformların, elit nüfusun, sosyal kargaşalar ve devrimlerin önlenebilmesi için ortaya koyduğu stratejik hamleler olarak görülebileceğini öne sürmekte ve bu husus ile ilgili bazı bulguları sunmaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2000: 126). Oy hakkı kapsamının çerçevesinin genişletilmesi manasında demokratikleşme, gelecekteki siyasal dengeleri değiştirmekte ve yeniden dağıtımın sürdürülebilmesi için tam bir taahhüt vazifesi ifa etmektedir.

Özetlemek icap ederse; Acemoğlu ve Robinson'un ortaya koyduğu modelde siyasal istikrarsızlığın (darbe, devrim ve toplumsal huzursuzlukların) en önemli nedeni gelirde ve servette eşitsizliktir. Eşitsizlik/adaletsizlik durumu sonuç itibariyle, demokratik siyasal sistemlerde elit nüfusu, varlıklarının vergilendirilmesinin veya yeniden dağıtımı işleminin kolaylıkla gerçekleştirilebildiği, yani demokrasinin elit nüfus açısından maliyetinin göreli yüksek olduğu durumlarda, yönetimsel gücü elde etmeye (darbe yapmaya) teşvik etmektedir. Demokrasi ile yönetilmeyen sistemlerde ise yoksul nüfusu toplumsal huzursuzluklar çıkartmaya ve devrimsel faaliyetlerde bulunmaya yönlendirmektedir. Böylece gelir eşitsizliği durumu, siyasal sistemlerin istikrarını olumsuz etkileyen bir etken olarak karşımızda durmaktadır. Eşitsizliğin çok yüksek olduğu ülkelerde demokratik hamlelerin yeniden dağıtım ile adaleti sağlayıcı olması, ancak askeri ya da siyasal bir darbe ya da devrim ile aniden nihayet bulması beklenir. Kısa zamanlı demokrasi dönemlerinde uygulamaya konulan ve sürdürülemez olan popülist politikalar ile bu süreci takip eden demokratik olmayan rejimlerdeki sert maliye politikaları verilen "Latin Amerika" misalini karakterize etmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2007: 37-38).

Dutt ve Mittra (2008), eşitsizlik ile Acemoğlu ve Robinson'un yukarıda özetlenen modeline göre oluşturulmuş siyasal istikrarsızlık ölçütü arasında pozitif bir

ilgileşim olduğunu deneysel olarak göstermektedir. Deneysel sonucun sağlamlığını ortaya koymak için, analizde bir dizi kontrol değişkeni (doğal kaynaklar, etnik-dilsel bölünme, sömürge ve bölgesel etkiler için kukla değişkenler) kullanılmakta ve sonuçlar Acemoğlu ve Robinson'un tezini destekleyecek şekilde eşitsizliğin siyasal istikrarsızlığı şiddetlendirdiğini göstermektedir. Çalışmada ayrıca, nedensel bağlantının eşitsizlikten siyasal istikrarsızlığa doğru olduğu ve eşitsizliğin siyasal istikrarsızlığı etkileme kanalının Acemoğlu ve Robinson tarafından açıklanan kanal olduğu şeklinde iki önemli deneysel bir bulgu daha elde edilmektedir (Dutt ve Mitra, 2008: 1285).

Alesina ve Perotti, 1960-85 dönemi ve 71 ülkeyi kapsayan çalışmalarında gelir eşitsizliğinin siyasal istikrarsızlığı arttırdığı ve geniş bir orta sınıfın varlığının siyasal istikran güçlendirdiği bulgusunu elde etmektedir (Alesina ve Perotti, 1996: 1203).

İktisatçıların İktisadi kalkınmayı teşvik eden faktörleri inceleyip tartışmaları gibi, siyaset bilimcilerin de siyasal düzen için aynı şeyi yapabilmeleri gerektiğini belirten Huntington'a göre, nasıl ki ekonomik kalkınma belirli ölçüde yatırım ile tüketim arasındaki ilişkiye bağlıysa, politik düzen de kısmen politik kurumların gelişimi ve yeni sosyal güçlerin politikaya katılımı arasındaki ilişkiye bağlıdır. Huntington modernleşme süreci ile siyasal gelişme arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Huntington (1972: 4-5)'a göre, 1950 ve 1960'lı yıllarda gelişmekte olan ülkelerde görülen şiddet olayları ve siyasal istikrarsızlıkların temel nedeni, hızlı sosyal değişme ve yeni grupların hızlı bir şekilde siyasete katılmaları, ancak kuramların yavaş gelişmesidir. Sosyal ve ekonomik gelişme (şehirleşme, okuma-yazma ve eğitimde artış, sanayileşme, kitle medyasının genişlemesi vb) siyasal farkındalığı genişletmekte, bu ise kamu hizmetlerine olan talebin katlanmasına ve siyasal katılımın genişlemesine yol açmaktadır. Bu değişiklikler bir taraftan siyasal otoritenin geleneksel kaynaklarını ve geleneksel siyasal kuramları zayıflatmakta, diğer taraftan ise yeni siyasal kuramların geliştirilmesini güçleştirmektedir. Sosyal hareketlilik ve siyasal katılım oranlarının yüksekliğine karşılık siyasal organizasyon ve kuramsallaşma oranının düşük olması, yani siyasal kuramlardaki gelişmenin sosyal ve ekonomik değişimin gerisinde kalması, siyasal istikrarsızlık ve düzensizliğe neden olmaktadır. Huntington, siyasal gelişmeyi modernleşmeden ayırarak, siyasal organizasyon ve yöntemlerin kuramsallaşması şeklinde tanımlamaktadır. Kuramsallaşma, organizasyon ve yöntemlerin değer ve istikrar kazandığı süreçtir. Herhangi siyasal bir sistemin kuramsallaşma düzeyi,

uyarlanabilirlik, karmaşıklık, otonomi, organizasyon ve yöntemlerin ahengi ile tanımlanabilir. Hızlı modernleşme siyasal gelişme değil, siyasal bozulmaya neden olmaktadır (Huntington, 1966). Modern olma istikrarı beslerken, modernleşme istikrarsızlığı beslemektedir. Düzensizliğe yol açan modernitenin olmayışı değil, onu başarma çabalarıdır. Yoksul ülkelerin istikrarsız görünüyor olmalarının nedeni yoksul olmaları değil, zengin olmaya çalışmalarıdır (Huntington, 1966-1972: 41).

Huntington (1972), hızlı sosyal ve ekonomik değişimin mevcut değer ve davranış örüntülerini sorgulamaya açacağını, bunun ise sonuçta yozlaşmayı, yozlaşmanın da şiddeti besleyeceğini ileri sürmektedir. Burada geçen yozlaşma terimi, kamu görevlilerinin davranışlarının kendi çıkarları için kabul edilen normlardan sapması anlamına gelmektedir. Huntington'a göre, modernleşme şu üç nedenle yozlaşmayı beslemektedir. Birincisi, modernleşme temel değerlerde değişmeyi içermektedir. Bu nedenle geleneksel normlara göre kabul edilebilir ve meşru olan davranışlar modern gözlerle bakıldığında kabul edilemez hale gelir. İkincisi, modernleşme siyaset ile ilişkisi tanımlanmamış yeni servet ve güç kaynakları doğurur. Yozlaşma, serveti kullanarak siyasal gücü güvence altına alma sürecinde veya siyasal gücü kullanarak serveti koruma sürecinde meydana gelir. Son olarak, modernleşme yozlaşmayı besler, çünkü toplumun yönetildiği yasaları değiştirir ve çoğaltır. Yasalar değiştikçe bazı gruplar dezavantajlı hale ve sonuç itibariyle de yozlaşmanın kaynağı haline gelir. Yozlaşma, otorite örüntülerinin ve siyasal yapıların örgütsüzleşmesinin sebep ve etkisi haline gelir (Ake, 1974: 582).

Londregan ve Poole, 1950-1982 dönemini ve 121 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, darbelerin (siyasal istikrarsızlığın bir yüzü), hem gelir düzeyi (modernliğin bir parçası) hem de büyüme oranı (modernleşmenin bir boyutu) ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Bu bulgu, Huntington'un modernliğin siyasal istikrarı desteklediği, ancak modernleşmenin istikrarsızlığa yol açtığı şeklindeki tezini, anılan çalışmanın kısıtları çerçevesinde, kısmen desteklemektedir (Londregan ve Poole, 1990: 151-152).

2.2.1. Siyasal İstikrarsızlığın Ekonomik Nedenleri

"Ülkenin, mevcut hükümet veya geçmiş hükümetler zamanındaki ekonomik durumunun da siyasal istikrar veya istikrarsızlık üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Toplumun ekonomik durumu, enflasyonun doğal bir sonucu olan satın alma gücündeki

düşüşler, işsizlik ve diğer ekonomik göstergeler, vatandaşların hoşnutsuzluğunu doğrudan etkileyebilir. Bu durumlara bağlı olarak seçmenler, mevcut ekonomik istikrarı korumak veya mevcut ekonomik istikrarsızlığı yok etmek amacıyla oy tercihlerini belirleyebilirler. Aynı zamanda ekonomik problemlerden kaynaklanan sosyal tepkiler de yeni bir erken seçim yapılmasına zemin hazırlayabilir" (Özdemir, 2014: 33).

Siyasal istikrarsızlığın ekonomik nedenlerinden belki de en önemlisi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha fazla yaşanan ekonomik krizlerdir. Ekonomik krizlerin doğal sonucu olarak da işsizlik ve enflasyon oranlarındaki artış vatandaşların tepkilerini artıracak, ülkenin ekonomik bunalımdan kurtulması için erken seçimlerin yapılması da belki bir umut olarak görülebilecektir. Bu durum ise hükümetlerin ömürlerini kısaltacak; yani siyasal istikrarsızlığa neden olacaktır. Ancak mevcut sistemde, büyük çaplı olağanüstü toplumsal olaylar ya da siyasal skandallar ortaya çıkmadığı müddetçe, erken seçim kavramı tozlu raflarda kalmaya devam edecektir (İyimaya, 2017: 86-87).

Sonuç olarak bir ülkedeki ekonomik problemlerin neticesinde ortaya çıkacak toplumsal huzursuzlukların siyasal istikrarı etkileyebileceğini söylemek mümkündür. Bu problemlerin başlıcaları ise aşağıda anlatılmaya çalışılmıştır.

2.2.1.1. Ekonomik Krizler

Ülkeleri ekonomik anlamda olumsuz şekilde etkileyen ve ortaya çıkan bu olumsuz etkilerin sonuçlarının uzun dönemde görülebildiği ekonomik veya finansal problemlerin, ekonomik kriz şeklinde tanımlanması mümkündür. Herhangi bir ülkede ekonomik kriz yaşanması ve krizin sonuçları, o ülkede siyasal istikrarsızlıkların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Özetle, ülkelerin yaşadığı ekonomik krizler de siyasal istikrarı olumsuz etkilemektedir (Kibritçioğlu, 2001: 174).

Türkiye'de de, ülkesel konjonktür ve küresel konjonktürden dolayı, 1929-1931, 1947, 1958-1961, 1969, 1978-1981, 1982, 1988-1989, 1991, 1994, 1998-2002, 2008, 2016 ve 2018 senelerinde sıklıkla farklı derinliklerde ekonomik krizler meydana gelmiş ve bu ekonomik krizlerin neticesinde çoğunlukla erken seçim gerçekleştirilmiştir. Buna Türk Ekonomi Tarihi açısından en yakın örneği 2001 senesinde meydana gelen ve 3 Kasım Erken Genel Seçim kararının alınmasına neden olan ekonomik kriz örnek gösterilebilir. Bu erken seçimin neticesinin ardından 57. Hükümet sona ermiş, AK Parti tek başına iktidara gelmiştir. Bu örneğin ışığında, seçimlerin sık yapılmasının da siyasal istikrar için olumsuz bir gösterge olduğu ortaya konulmaktadır. Sadece veri alınan ülke

içinde meydana gelen ekonomik krizler değil; dünyada birçok ülkeyi etkileyebilen bir küresel ekonomik krizin de siyasal istikrar ya da istikrarsızlık üzerinde etkili olabilir. Olası ekonomik krizi yaşayan bir hükümetin görevine devam etmesinin zor olacağı, bunun da istikrarsızlığa neden olacağı hususunun yanında, yaşanmış bir ekonomik krizden hızlı şekilde çıkışı sağlayabilen bir hükümet de istikrarın güçlenmesine katkı sağlayabilir. Bu duruma örnek olarak, 2008 Küresel Ekonomik Krizi'ni göstermek uygun olacaktır. Dünyada birçok ülkede çözümü zor olan ekonomik sorunlara sebep olan bu ekonomik krizin, Türkiye'yi diğer ülkelere göre daha az etkilemesinin, mevcut hükümete olan toplumsal güvenin yükselmesine ve siyasal istikrarın kanıksanmasına vesile olabileceği ifade edilebilir (Özdemir, 2014: 34).

Ekonomik krizler yalnızca finansal sektörlerden kaynaklanabileceği gibi reel sektörlerde ortaya çıkan sorunlardan da kaynaklanabilmektedir. Reel sektörlerde ortaya çıkan krizlerin finansal piyasaları da etkileyebileceği bilinmektedir. Burada dikkatli bir şekilde ayrılması gerekli iki husus mevcuttur. Finansal sektörden kasıt bankalar ile finansal kiralama, factoring ve sigorta alanında faaliyet gösteren şirketlerdir. Bu alanda oluşan krizler finansal (mali) krizler olarak adlandırılmaktadır. Reel sektör krizi ise reel sektör şirketlerinin kullandıkları kredilerin geri ödemelerini gerçekleştirememesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda incelendiğinde, 2001 yılında Türkiye'nin yaşadığı kriz ekonomik tabanlı bir finansal (mali) sektör krizi olarak isimlendirilebilir. 2008 yılında meydana gelen kriz ise küresel bir ekonomik krizdir (Erkoç, 2018: 9). 2016 yılında yaşanan ekonomik kriz, 15 Temmuz askeri darbe girişimi kaynaklı gerçekleşmiş ve 2017 yılında gerçekleştirilen KGF hamlesi ile hızlı bir çıkış yakalanmıştır. 2018 krizi ise etkileri günümüze değin devam eden, yapısal çözüm üretme zaruretini ortaya çıkaran bir krizdir. Meydana gelen bu ekonomik krizlerin etkileri, dönem başlıklarında detaylı şekilde ele alınacaktır.

2.2.1.2. İşsizlik

İşsizlik, bir ülkede geçerli kabul edilebilecek bir ücret ve çalışma şartlarında çalışma isteğinde olup da herhangi bir işte çalışamayanların içinde bulunduğu durumdur. Ülkeler için ekonomik sorunların en önemlilerinden birisi işsizliktir. Bu sebepten ötürü işsizlik oranının yüksek olduğu ülkelerde, işsizlerin ve onların ailelerinin, iktidara yönelik tepkilerinin olması muhtemel bir neticedir. İşsizliğin yüksek olmasının doğal bir sonucu olarak, halkın hükümetlerine olan tepkisi, toplumsal

ayaklanmaların meydana gelmesine neden olabilir. Yaşanması olası bu toplumsal ayaklanmalar, görevde olan hükümetlerin sona ermesi ve erken seçim kararının alınması mecburiyetini ortaya çıkarabilir (Krugman ve Wells, 2011: 166).

Türk Siyasi Tarihinde, ana sebebi işsizlik olan çok büyük çaplı bir protesto gösterisi veya ayaklanma yaşanmamış olmasına rağmen, yüksek işsizlik, toplumsal refahı ve huzuru doğrudan etkileyen bir faktör olduğundan, işsizliğin artmasının dolaylı şekilde toplumsal tepkiler doğurması mümkündür. Başka bir ifadeyle, sebebi tamamen farklı protestolar ya da ayaklanmalarda dahi, uygulanmakta olan ekonomi politikalarından hoşnut olmayan bireyler veya işsiz kitle de bu protestolara veya ayaklanmalara katılım sağlayabilirler. Bu sebeple işsizlik oranının düşük olduğu dönemlerde, bireylerin mevcut hükümete güveni artabilir; hatta yapılacak seçimlerde oy tercihlerini bu konuda güven sağlamış olan siyasal partiler ya da iktidarların lehine olacak şekilde yönlendirebilir. Böyle bir neticede, hükümetlerin sıklıkla değişmesine ve seçimlerin zamanından önce gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulmaz. Bu şekilde mevcut hükümetin ömrü uzar. İktidarın sıklıkla el değiştirmemesi ve mevcut hükümetlerin görev sürelerinin uzun olması da, siyasal istikrar bağlamında başlı başına bir göstergedir. Bu bilgiler ışığında, siyasal istikrarın tesis edilmesi ile işsizlik oranları arasında bir ilişki kurulacak olursa, çoğunlukla bu ilişkinin negatif yönlü olduğunu; yani siyasal istikrarın işsizlik oranları yükseldikçe azalabileceğini söylemek mümkündür (Özdemir, 2014: 35).

2.2.1.3. Enflasyon

Enflasyon, bir ekonomide fiyatlar genel seviyesinin sürekli artması durumu olarak tanımlanabilir. Bireylerin gelirlerindeki artış oranının enflasyon oranlarındaki artış oranının altında kalması halinde, bireylerin satın alma güçlerinin azalması durumu ortaya çıkmaktadır. Enflasyon oranının yüksek olduğu bir ekonomide, bireylerin satın alma gücünü ifade eden harcanabilir gelirin en az enflasyon oranındaki artış kadar yükselmemesi, toplumsal hoşnutsuzluğa neden olur ve işsizlik oranlarının artması halinde ortaya çıkabilecek sorunlarda olduğu gibi, bireylerin mevcut hükümete olan tepkilerin artmasına, toplumsal ayaklanmalara ya da protestoların ortaya çıkmasına neden olabilir (Branson, 1995: 503).

Ortaya çıkabilecek bu tarz neticelerin, dolaylı yollardan bile olsa, mevcut hükümetlerin sona ermesini veya seçimlerin yenilenmesi zaruretini; başka bir ifadeyle

mevcut hükümetin görev süresinin kısalması sonucunu meydana getirebilir. Bu tespitten yola çıkarak, enflasyon oranlarının sürekli yüksek seviyede olduğu bir ülkede, mevcut siyasal istikrarın güçlü olması beklenemez. Yani, tıpkı yüksek işsizlik oranları gibi, siyasal istikrar ile enflasyon oranları arasında bir ilişki kurulması halinde, bu ilişkinin çoğunlukla negatif yönlü olduğunu; yani enflasyon oranları yükseldikçe, istikrarın da azalabileceğini söylemek mümkündür (Özdemir, 2014: 36).

2.2.1.4. Bütçenin Reddedilmesi

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın 87. maddesine göre (1982 Anayasası: Madde 87), TBMM'nin vazife ve yetkilerinden birisi de "bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını" Plan ve Bütçe Komisyonunda ele alarak incelemek ve Meclis Genel Kurulunda görüşüp oylayarak kabulü ya da reddedilmesi yönünde karar vermektir. Genel Bütçe, kamunun gelir ve giderlerini gösteren belgedir. Bütçe Kanunu ise devletin ve kamu tüzel kişiliklerinin belirli bir dönemde (aksi olmadıkça bir yıl), gelirlerinin teminine ve giderlerinin harcanmasına, yasama organınca yürütme organına yetki veren kanun şeklinde tanımlanabilir (Pehlivan, 2013: 202). Eski sistemde hükümetçe sunulan bütçe teklifi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesi ile birlikte Cumhurbaşkanına verilmiştir. Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı tarafından, en geç yeni mali yılın başlamasından 75 gün önce TBMM'ye gönderilmesi şarttır. TBMM, bütçe teklifinin kabul edilmesine ya da reddedilmesine karar verebilmektedir (Erbay, 2018: 111).

TBMM'de yapılan bütçe görüşmelerinin neticesinde, bütçe ve kesin hesabın tamamı oylamaya arz edilir ve kabul oyları fazlaysa "bütçe ve kesin hesap kanun tasarıları" kabul edilmiş olur. Eski yönetim sistemi olan Parlamenter Yönetim sisteminde, bütçe kanununun onaylanabilmesi için üç farklı alternatif vardı. Bunlardan birincisi, eğer hükümet tek başına iktidar ise kendi hazırladığı bütçesinin onaylanmasını sağlardı; ikincisi, eğer hükümet koalisyondan teşkil ise koalisyonda bulunan siyasi partilerin milletvekillerinin kabul oyu kullanması gerekmekteydi; üçüncüsü, eğer bütçe kanun teklifini azınlık hükümeti hazırlamışsa, bütçenin onaylanabilmesi için, muhalefet partilerine mensup üyelerin veya yeterli oyu sağlayabilecekse bağımsız üyelerin desteğinin temini gerekmekteydi. Aksi durumda bütçenin reddedilmesi hükümetin istifa etmesine sebep olabilmekteydi. Bu durumun doğal bir neticesi olarak erken seçim kararı

alınması ya da yeni hükümetin kurulması durumu kaçınılmaz hale gelmekteydi (Ulutam, 2003: 140).

Her iki durum da, yani ister erken seçim yapılsın, ister yeni bir hükümet kurulsun siyasal istikrarsızlığın bir göstergesi olmuştur. Bunun örneği 1965 ve 1970 yıllarında 28. ve 31. hükümetlerde görülmüştür (Uluatam, 2003: 140). 1965 yılında 1966 mali yılı bütçe tasarısını meclise sunan 10. İnönü Hükümeti ve 1971 mali yılı bütçe tasarısını meclise sunan 2. Demirel Hükümetlerinin hazırladığı bütçe tasarıları TBMM Genel Kurulu'nda onaylanmamış ve sonucunda ise istifalarını Cumhurbaşkanına sunan bu hükümetlerin yerine, yeni hükümetlerin kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Ülkenin eski yönetim şekli olan Parlamenter sistemde, TBMM'ye sunulan bütçenin Meclis Genel Kurulu'nda reddedilmesi halinde, neticenin hükümetin istifa etmesini gerektirmediği bilinmektedir. Ancak, bütçesi reddedilen mevcut hükümetin meşruiyetinin tartışmaya açılması söz konusu olmuştur. Bu durumda bütçesi onaylanmayan bir hükümetin Başbakanının istifa etmesi, güvenoyu ile düşürülmesinden daha cazip olduğundan, yukarıda belirtilen iki Hükümetin Başbakanı da, istifalarını cumhurbaşkanına sunmuşlardır (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan 2011: 115).

Sonuç olarak, eski yönetim sistemi olan parlamenter sistemde, koalisyon hükümetlerinin ülkeyi yönettiği dönemlerde bütçelerin kabul edilmemesi ihtimali varken; tek başına iktidar veya TBMM'de güçlü desteği olan hükümetin bütçe teklifinin kabul edilmemesi aritmetik olarak mümkün değildir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde ise Cumhurbaşkanının en az %50 oy ile seçilmiş olması, pratikte meclis salt çoğunluğunun da sağlanmış olması anlamı taşıdığından, bütçe kanunun reddedilmesi neredeyse imkânsız hale gelmiştir (Erbay, 2018: 111).

2.2.2. Siyasal İstikrarsızlığın Sosyal Nedenleri

Siyasal istikrarsızlığın siyasal ve ekonomik nedenlerinin yanında, sosyal nedenlerinin de olduğunu söylemek mümkündür. Bu sosyal nedenlerin temelinde, genellikle siyasal veya ideolojik sorunlar yatmaktadır. Siyasal istikrarsızlığın sosyal nedenleri protestolar, toplumsal ayaklanmalar, etnik ve dini çatışmalar, suikastlar ve terör olayları şeklinde sıralanabilir (Özdemir, 2014: 37).

Ülke genelinde ya da büyük şehirlerde ortaya çıkabilecek büyük çaptaki ayaklanmalar, protestolar, ülke ekonomisini sekteye uğratacak büyüklükte grevler, hem

yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanının hem de yasama organı olan TBMM'nin erken seçim kararı almasına yol açabilecektir. Bu olayların oluşmasının önüne geçebilmek için, başta enflasyon ve işsizlik olmak üzere, sosyal huzursuzluklara yola açabilecek ekonomik sorunların önüne geçmek, doğrudan Cumhurbaşkanına bağlı Hazine ve Maliye Bakanının vazifesidir (Erbay, 2018) .

2.2.2.1. Toplumsal Ayaklanmalar ve Protestolar

Bir ülkede vatandaşların bir kısmının veya tamamının mevcut hükümetin politikalarından hoşnutsuzluğu toplumsal tepkilere veya şiddet içerebilecek ayaklanmalar çıkmasına sebep olabilir. Türkiye'de bu duruma, 1971 Askeri Muhtırası ve 1980 Askeri Darbesi'nin yaşanmasına zemin hazırlayan öğrenci ve gençlik hareketleri (Özdemir, 2014: 38) ile 2013 yılında yaşanan Gezi Olaylarını örnek olarak göstermek mümkündür.

Jong-A-Pin, 98 ülke ve 1984-2003 dönemini kapsayan çalışmasında, siyasal istikrarsızlığın yaygın olarak kullanılan 25 göstergesine faktör analizi yöntemini uygulayarak, siyasal istikrasızlığın sivil protestolar, siyasi yönelimli saldırganlıklar, siyasi rejim içindeki istikrarsızlıklar ve siyasi rejimin kendisinin istikrarsızlığı olmak üzere dört boyutlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada ayrıca, bir ülkenin bir boyutta istikrarsız olmasının diğer boyutlarda da istikrarsız olmasını gerektirmediği, istikrarsızlığın süreklilik özelliği gösterdiği ve bölgelere göre farklılaştığı sonuçları da elde edilmiştir (Jong A-Pin, 2009: 15).

Toplumsal hoşnutsuzluğunun yüksek olması, kitlesel gösteriler veya toplumsal ayaklanmaların çözümlenememesi, yaşanan olayların boyutunun daha fazla büyümesine, farklı noktalara evirilerek etnik veya dini çatışmalara dönüşmesine ve askeri müdahaleler yaşanmasına zemin hazırlayabilir. Bu durum Türkiye'de, 1968 yılında başlayan ve askeri müdahale ile sonuçlan öğrenci ve gençlik hareketleri ile acı bir şekilde tecrübe edilmiştir. Olaylar kontrol edilemez seviyeye ulaşmış, çok sayıda genç insan hayatını kaybetmiştir. Askeri müdahale neticesinde de dönemin Demirel Hükümeti istifa etmiştir. Muhtıra ile nihayete eren Demirel Hükümetinin ardından 1973 seçimlerine kadar geçen sürede 4 hükümet görev almıştır. Sadece 2 yıllık sürede 4 yeni hükümetin kurulmuş olması, siyasal istikrarsızlığın kesin bir göstergesidir. 1973 ve 1977'de yapılan genel seçimlerin neticesinde de tek partili veya güçlü bir hükümetin

kurulamamış olmasının sebepleri arasında, sokakta yaşanan kavgaların meclis aritmetiğine yansıması da vardır (Tekin ve Okutan, 2012: 187).

Toplumsal hoşnutsuzlukların oluşturduğu tepkilerin etkisiyle meydana gelen geniş çaplı protesto gösterileri veya ayaklanmalara kesin bir çözüm üretilemediği takdirde yaşanan toplumsal tepkinin büyümesi, ülke geneline nüksetmesi, askeri müdahalelerin yapılmasına, terör olaylarının yaşanmasına ya da etnik veya dini çatışmalara dönüşmesine neden olabilir. Olası bu durumlar ise mevcut hükümetin ömrünün kısalmasının; yani siyasal istikrarsızlığın nedenlerindendir (Özdemir, 2014: 38).

2.2.2.2. Etnik ve Dini Çatışmalar

Türkiye, farklı etnik ve dini grupların (farklı mezheplere mensup insanların) yaşadığı bir ülkedir ve bu nedenden ötürü Cumhuriyet Tarihi boyunca, birçok etnik ve dini çatışmanın yaşanmış ve acı olaylara neden olmuştur. Bu duruma 1978 yılındaki Maraş ve Sivas Olayları, 1980 yılındaki Çorum Olayları ve 1993 Sivas Madımak Olayı örnek olarak gösterilebilir. Dinler toplumsal birlikteliği ve bütünleşmeyi vaat etseler de sürekli olarak bu olumlu yönlerini muhafaza edemeyebilirler. Milli dinlerin ilahi dinlerle, ilahi dinlerin birbirleriyle hatta ilahi dinlerin alt grupları ile mezheplerinin arasında ortaya çıkan rekabet ve üstünlük kurma çabaları, dini çatışmalara zemin hazırlayan hususlar olabilmektedir (Akyüz ve Çapçıoğlu, 2008: 383).

1978 yılının Aralık ayında Kahramanmaraş'taki bir sinemada meydana gelen patlama ile başlayan, 111 kişinin hayatını kaybetmesine, 1.000'in üzerinde kişinin yaralanmasına ve Kahramanmaraş, Ankara, İstanbul, Erzurum, Sivas illerinin de içinde bulunduğu 13 ilde 26 Aralık 1978 günü sıkıyönetim ilan edilmesine neden olan Alevi-Sünni çatışmaları, ülkede bu anlamda yaşanan en büyük ve en acı olay olarak tarihe geçmiştir. Yine aynı yılın Eylül ayında Sivas'ta meydana gelen ve 9 kişinin ölümü ile 100'den fazla kişinin yaralanmasına neden olan Alevi-Sünni çatışmaları ülkede bir kargaşa ortamı yaratmıştır (MGK, 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, 1981: 51). Yaşanan bu olaylar, vatandaşları sosyal ve psikolojik açıdan tedirgin etmiş; 1980 yılında 57 kişinin ölümüne neden olan Çorum olayları ise CHP'nin, AP'li İçişleri Bakanı hakkında gensoru önergesi vermesine ortam hazırlayarak, Başbakan Demirel'in isteği üzerine, dönemin içişleri bakanının istifa etmesine neden olmuştur. Bu etnik, dini ve ideolojik çatışmalar, vatandaşları kutuplaşmalara sürükleyerek 1971 Muhtırası ve 1980 Askeri

Darbesi'ne zemin hazırlamış ve siyasal istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir (İnandım ve Ünlü, 12 Eylül Belgeseli: 1998).

1990'lı yıllarda da iktidarları yıpratan ve siyasal istikrarsızlığa zemin hazırlayan olayları görmek mümkündür. 2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas'ta gerçekleştirilen Pir Sultan Abdal şenliklerine katılan kişilerin kaldığı otelin önünde başlayan olaylarda otelin ateşe verilmesi ile çıkan yangında 37 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olayda da Alevi-Sünni çatışması yaratılmak istenmiştir. Bu tür etnik, dini veya ideolojik toplumsal çatışmalar daima vatandaşlarda hoşnutsuzluk oluşturmaktadır. 12 Mart 1995 tarihinde İstanbul'da başlatılan Gazi Olaylarında ise 22 kişi hayatını kaybetmiş, birçok insan yaralanmıştır. Toplumun refah ve güven içinde yaşayamamasının da, mevcut hükümetlere güvensizliğin artmasına neden olabileceğini söylemek mümkündür (DDK Araştırma ve İnceleme Raporu, 2014: 5). Tüm bu nedenlerle etnik, ideolojik veya dini çatışmaların yaşandığı siyasi ortamlarda, siyasal istikrarın dolaylı ve doğrudan olumsuz bir şekilde etkilenebileceğini söylemek mümkündür.

2.2.3. Siyasal İstikrarsızlığın Diğer Nedenleri

Hükümetlerin görev sürelerini veya siyasal istikrarı doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen her durum siyasal istikrarsızlık doğuran bir neden olarak düşünülebilir. Bu duruma eski sistemde Başbakanın Cumhurbaşkanı seçilmesi veya ölümü örnek olarak gösterilebilirken, 2018 yılında hayata geçen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde, meclisin ya da Cumhurbaşkanın erken seçim kararı alması durumunda mevcut Cumhurbaşkanı seçimlere kadar görevini sürdürmektedir. Cumhurbaşkanın hayatını kaybetmesi halinde ise gerçekleştirilecek genel seçime kadar bir siyasal istikrarsızlık doğmasının önüne geçecek bir sistem inşa edilse de, Cumhurbaşkanlığı makamının vekâleten yönetilecek olması, istikrar için bir risk teşkil etmektedir (Erbay, 2018: 102).

2.2.3.1. Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Parlamenter Sistemde, Cumhurbaşkanın seçilmesi sürecinde yaşanan aksaklıklar da ciddi istikrarsızlıklara neden olan bir konu olagelmiştir. Bu sistemde, Başbakanın Cumhurbaşkanı seçilmesi, yeni bir hükümetin kurulmasını zaruri hale getirmiştir. Türkiye'de parlamenter sistemin uygulandığı süreçte, dört kez

cumhurbaşkanlığı seçimi nedeniyle yeni bir hükümetin kurulması mecburi hale gelmiştir. 1938 yılında İnönü'nün, 1973 yılında Korutürk'ün, 1989 yılında Özal'ın ve 1993 yılında da Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle yeni hükümetler kurulmuştur. Bu durum pratikte başarısızlık şeklinde görülmese de, hükümet sürelerinin kısalmasına ve yeni bir hükümet kurulmasına sebep olacağından, istikrarsızlık olarak değerlendirilmesi mümkündür (Özdemir, 2014: 41).

Başbakanın Cumhurbaşkanı seçilmesinin yanında, Cumhurbaşkanının bazı nedenlerden ötürü seçilememesi de siyasal krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası'na ve 1982 Anayasası'nın 2007 halk oylaması değişikliklerinden önceki hükümlerine göre, Cumhurbaşkanı TBMM'de gerçekleştirilen oylama ile seçilmekteydi. Cumhurbaşkanının seçilmesi için yapılan oylamanın ilk iki turunda meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu; şayet bu çoğunluk sağlanamazsa yapılacak üçüncü oylamada salt çoğunluk gerekmekteydi (Resmi Gazete, 1961). Bu durum, 1980 yılında görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ten bu görevi devralacak olan yeni Cumhurbaşkanının seçilememesi ve 2007 yılında görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yerine yeni Cumhurbaşkanının seçilememesi neticesinde siyasal bir çıkmaza neden olmuştur. 1980 yılında yeni bir Cumhurbaşkanının seçilememesi nedeniyle meydana gelen siyasal tıkanıklık, 12 Eylül 1980 Darbesi'nin sebeplerinden birisi olarak gösterilebilir. 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan, '367 krizi' olarak da adlandırılan durum ise erken seçim kararının alınmasına sebep olmuştur. Her iki durumun da demokratik sistemin sekte yaşamasına, yani siyasal istikrarsızlığa neden olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu siyasal tıkanıklıkların yeniden yaşanmaması için Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi düşüncesi tartışmaya açılmış ve TBMM'de kabul edilen anayasa değişikliğinin halk oylamasında kabul edilmesi neticesinde Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine dair düzenleme hayata geçirilmiştir (Gözler, 2011: 229).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde, erken seçim kararının alınabilmesi için TBMM üye tam sayısının beşte üçünün (360 üye) kabul oyu kullanması ya da Cumhurbaşkanının erken seçim kararı alması gerekmektedir. Yasama ya da Cumhurbaşkanının tek taraflı erken seçim kararı yetkisini kullanması halinde, Cumhurbaşkanlığı ve yeni meclisi belirleyecek genel seçime aynı anda gidilecek olması

da siyasal istikrarın sigortası olmuştur. Zira meclis üyeleri erken seçim kararı alınması halinde, milletvekilliği sıfatını kaybetmekten endişe edecek, Cumhurbaşkanı ise makamını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Yani özetle, getirilen Cumhurbaşkanlığı Yönetim Sistemi ile erken seçim kararı, çok olağanüstü durumlarda alınabileceğinden, siyasal istikrarın sağlanması garanti altına alınmıştır. 24 Haziran Seçimlerinde oluşturulan iki ittifak olan Millet İttifakı ve Cumhur İttifakının tek başlarına erken seçim kararı almaları da, TBMM'nin mevcut aritmetiği nedeniyle mümkün olmamaktadır (Erbay, 2018: 95).

Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi uygulamasının hayata geçirilmesinin ardından uzun yıllar tartışılan başkanlık sistemi, 2017 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliğinin halk oylamasında kabul edilmesi neticesinde, 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerle uygulamaya konulmuştur. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olarak adlandırılan bu yeni yönetim sistemine göre, ilk turda geçerli sayılacak oyların %50'sini yani salt çoğunluğunu elde eden aday, Cumhurbaşkanı seçilecektir. Eğer, ilk turda hiçbir aday bu salt çoğunluğu elde edemezse seçimler ikinci tura kalacaktır. Bu durumda ilk oylamadan sonraki ikinci pazar günü Cumhurbaşkanın seçilmesi için ikinci tur oylama yapılacak ve bu oylamaya, ilk oylamanın sonucunda en fazla oyu almış olan iki aday katılacaktır. Sayımı yapılan oyların salt çoğunluğunu elde eden aday Cumhurbaşkanı seçilecektir. Bu değişiklik sayesinde, artık Cumhurbaşkanının seçilememesinden kaynaklanan bir siyasal istikrarsızlık durumunun ortaya çıkması mümkün değildir (Erbay, 2018: 126).

2.2.3.2. Başbakanın-Cumhurbaşkanın Ölümü

Siyasal, ekonomik, sosyal veya diğer ortamlar her ne kadar iyi olursa olsun, parlamenter sistemde Başbakanın ölümü yeni bir hükümet kurulmasını zorunlu hale getireceği için, mevcut hükümetin ömrünü kısaltacak bir durum olarak, siyasal istikrarın devamlılığı açısından, uzun yıllar boyunca önemli bir risk teşkil etmiştir.

Parlamenter sistemde Başbakanın hayatını kaybetmesi, Bakanlar Kurulu'nun görevinin sona ermesine neden olur. Türk Siyasal Hayatında bu durumdan dolayı hükümetin değişmesi durumu sadece bir kez yaşanmıştır. 1942 yılında Başbakan Refik Saydam'ın hayatını kaybetmesi, 12. Hükümetin sona ermesine ve 13. Hükümetin kurulmasına sebep olmuştur. Böyle bir durumdan dolayı ortaya çıkan siyasal istikrarsızlığı, siyasal istikrarsızlığın politik, ekonomik ve sosyal nedenlerinden; bir

başka deyişle başarısızlıktan meydana gelen siyasal istikrarsızlıktan ayırmak yerinde olacaktır (T.C. 1982 Anayasası Md. 102).

Ancak hayata geçirilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile bu risk en aza indirilmiştir. Bu sistemde, Cumhurbaşkanın ölümü üzerine yeni Cumhurbaşkanı ve meclis üyelerinin seçimi zaruri hale gelse de, gerçekleştirilecek seçimlere kadar yaşanması muhtemel bir siyasal istikrarsızlık durumunu önleyecek tedbirler de alınmıştır (Miş ve Duran, 2017: 31-32).

2.2.3.3. Askeri Müdahaleler

Darbe, mevcut hükümete demokrasi dışı olarak kabul edilen müdahaleler ile iktidardan el çektirilmesidir. Darbeler iki şekilde gerçekleştirilebilir. Bunları "hükümet darbesi" ve "askeri darbe"si olarak sıralayabiliriz. Hükümet darbesi, anayasal olamayan yasadışı bir eylem ile hükümetin yetkilerinin ani ve zorlama yoluyla sivil vatandaşlar tarafından görevden indirilmesidir. Genellikle "devim" olarak adlandırılır. Askeri darbe ise sivil liderlerin değiştirilmesi veya mevcut sivil liderlerin yerine askeri erkin daha kolay yönetip yönlendirebileceği sivil liderleri göreve getirmek suretiyle, iktidarın askeri güç tarafından ele alınması şeklinde tanımlanabilir (Heywood, 2012: 222).

Askeri darbe yönetime yönelik "gasp" niteliğinde bir siyasal şiddet eylemi olarak tanımlanabilir. İktidar gücünün gasp edilmesi, "ele geçirme" durumundan farklıdır. "Ele geçirme" iktidarı elinde tutanın onu kaba güç ile elde etmesini ifade eder. Ancak bu, kural şeklinde kanıksanmış, oturmuş yasa ve ilkelere uygun olan ve kazanan ya da kazananlara meşruluk veren bir haldir. Örnek olarak, Osmanlı Devleti'nde sıklıkla yaşanan "kardeş öldürtme" eylemlerinde, fiili (de facto) olarak tahtı ele geçiren hukuki (de jure) yönden da meşru güç kabul edilirdi. Oysa "gasp" durumunun başlangıcında meşru bir otoritenin varlığından söz edilemez (Bozdemir, 2011: 47). Ancak iktidar gücünü gasp eden, mevcut olan meşruluk sisteminin tartışmaya açılmasını istemez. Tam tersine, mevcut meşruluk sistemine uymak noktasında özen gösterir, bu yolla yapılan gaspı meşrulaştırmaya çalışır (Duverger, 1965: 28).

Osmanlı Tarihinde sıklıkla yaşanan askeri müdahaleler Türk Siyasal Hayatında, Cumhuriyetin kurulmasından sonra da devam etmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği ile birlikte daha fazla önem kazanan Ordu içinde hareketlilik başlamıştır. Demokrasiyi sekteye uğratan ilk olay 27 Mayıs 1960 askeri darbesi olmuştur. 1950'de gerçekleştirilen seçimde iktidara gelen DP, 1954 ve 1957 yıllarında yapılan seçimlerde

de iktidarını pekiştirmiş; ancak 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbe ile ülke yönetimini Milli Birlik Komitesi'ne bırakmak zorunda kalmıştır. Darbenin ardından gerçekleştirilen yargılamaların ardından Başbakan Menderes ve iki bakan idam edilmiş, birçok isim de hapis cezası almıştır (Arcayürek, 1995: 72).

Sonraki yıllarda da askeri müdahaleler devam etmiştir. 12 Mart 1971'ta Demirel Hükümetine verilen Askeri Muhtıra, 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbe ve post-modern darbe olarak nitelendirilen 28 Şubat 1997 müdahalesi de askeri müdahaleler listesine eklenmiş ve Türk Demokrasisi üç kez daha askıya alınmıştır. 2007 yılında ise Cumhurbaşkanlığı seçimlerine müdahil olan Ordu, e-muhtıra şeklinde tarihe geçen ve TSK'nın resmi internet sayfasında ilan edilen bildiri de demokrasinin doğrudan askıya alınmasıyla sonuçlanmasa da demokrasiye bir müdahale şeklinde değerlendirilebilir (Özdemir, 2014: 31).

Paralel bir devlet yapılanması olarak tanımlanan Fethullahçı Terör Örgütü yapılanmasının TSK içindeki üyeleri tarafından gerçekleştirilen ve 256 vatandaşın şehit edilmesine, yüzlercesinin de Gazi olmasına neden olan 15 Temmuz 2016 Askeri Darbe Girişimi, Türkiye'nin yaşadığı son askeri müdahale olarak tarihe geçmiştir. Bu darbe girişimi sivil direniş ve hükümetin direnmesi neticesinde bastırılmış, terör örgütü mensupları ile örgütle iltisaklı olduğu düşünülen askerlerin ve devlet memurları görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Yaşanan bu darbe girişimi, demokrasiyi kısa süreli kesintiye uğratmış, siyasal istikrarı ortadan kaldırmasa da, darbe girişimi ve sonrasında yaşananlar, kısa dönemde ekonomik istikrara ciddi bir zarar vermiştir (http: //www.sde.org.tr).

Toplumsal olaylar veya siyasi kargaşalar, askeri müdahalelere zemin hazırlayan önemli nedenlerdendir. Bu durum bir kısır döngü şeklinde işlemektedir. Başarısız kabul edilen hükümetlere tepki ya da ülkeyi dizayn etmek üzere devreye giren dışarıdan destekli odakların tetiklemesiyle ortaya çıkan toplumsal veya siyasi kargaşalar, ülkelerde ciddi neticeler doğuran huzursuzluğa neden olmakta, bu toplumsal veya siyasi kargaşaların varlığı da silahlı kuvvetlere darbe yapmak için zemin hazırlamaktadır. Yapılan askeri müdahaleler ise yeni bir hükümetin kurulmasına neden olmakta ve göreve gelen bu hükümetlerin de uzun bir süre istikrarı temin edememesine sebep olmaktadır. Türkiye'de, 1980 Darbesi haricindeki askeri müdahalelerin neticesinde kurulan hükümetler daima istikrarsız olmuştur. 1960'da gerçekleşen askeri

darbeden sonra gerçekleştirilen 1961 seçimlerinin ardından, 1961-1965 arasında 4 defa; 1971 Askeri Muhtırasının ardından, 1971-1973 arasında 4 defa; 28 Şubat 1997 post-modern darbe sürecinin neticesinde ise 1997-1999 arasında, milletvekili transferlerini de içinde barındıran 2 hükümet kurulmuştur. Yani askeri müdahaleler neticesinde kurulan hükümetler genellikle kısa sürede görevi yeni hükümete devretmek zorunda kalmıştır (Özdemir, 2014: 31).

1980 askeri darbesinin ardından gerçekleştirilen 1983 genel seçimlerinde ise tek partili bir hükümetin kurulabilmesinin iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi; cuntanın lideri olan Cumhurbaşkanı Kenan Evren'den, "modern demokrasilerde küçük bir siyasal parti de olmalıdır" diyerek Anavatan Partisini kurmak için müsaade isteyen ve gerçekte askeri darbenin ertesinde kurulacak ilk sivil siyasal partinin iktidara geleceğini bilen Turgut Özal'ın zekice hamlesidir. İkinci sebebi ise çok uzun yıllardır siyasal aktör olan tüm isimlere, 1980 darbesi neticesinde siyaset yasağı getirilmiş olmasıdır (Tan, 2008: 364)

12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbede de, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbede olduğu gibi, ülke yönetimi TSK'ya geçmiştir. 1960-1961 ve 1980-1983 arasında ülke yönetiminin darbecilerde olması, 12 Mart 1971 askeri muhtırası ile beraber, 1971-1973 yılları arasında 4 kez hükümeti değişmesi ve 28 Şubat sürecinin etkisiyle 54. Hükümetin istifa etmesi ve yeni bir hükümetin kurulması, Türk Demokrasi Hayatının kesintiye uğradığının göstergesidir. Aynı süreçte, meclisteki en küçük siyasal partinin liderine verilen hükümet kurma yetkisi ile oluşturulan azınlık hükümeti de, toplumsal ve siyasal karşılığı olmayan, demokrasiye aykırı bir hamle olmuştur (Özdemir, 2014: 31).

Sonuç olarak, yaşanan bu askeri müdahaleler, seçilmiş olanların temsil etme haklarını elinden alan ve her askeri müdahalenin neticesinde mevcut hükümetin görevi bırakmak zorunda kalarak vazifesini yeni hükümete devretmesini zaruri hale getirdiği için Türkiye'de siyasal istikrarsızlığın önemli bir nedeni olarak düşünülebilir.

2.2.3.4. Güvensizlik Oyu

Parlamenter sistemde yürütmenin başı olan Başbakanın güven istemi (görev sırasında verilen güvenoyu isteminin neticesinde üye tam sayısının salt çoğunluğuyla reddedilebilir), Bakanlar Kurulu veya görevdeki bir bakana karşı verilen gensoru isteminin neticesinde (üye tam sayısının salt çoğunluğu ile düşürülebilir) veya Bakanlar

Kurulu'nun görevine başlaması için (adi çoğunluk), TBMM'den güvenoyu alınmasını gerektiren bir uygulama olarak Türk siyasal tarihinde çok önemli bir yer tutmuştur (Gözler, 2011: 228).

Güvenoyu alınamaması hali, başka bir ifadeyle güvensizlik oyu nedeniyle, Türk Siyaset Tarihinde 4 kez kurulan hükümet düşmüştür. 1974 yılında Sadi Irmak Hükümeti (38. Hükümet) kuruluşu sırasında güvenoyunu elde edemediği için; 1977 yılında 2. Bülent Ecevit Hükümeti (40. Hükümet) kuruluşu sırasında güvenoyunu elde edemediği için; 1995 yılında 2. Tansu Çiller Hükümeti (51. Hükümet) kuruluşunda güvenoyunu elde edemediği için; 1999 yılında da 3. Mesut Yılmaz Hükümeti olarak bilinen 55. Hükümet muhalefet tarafından verilen gensoru önergesi neticesinde güvenoyunu elde edemediği için düşmüştür (Özdemir, 2014: 32).

Ancak 24 Haziran 2018 tarihinde hayata geçirilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte, güvenoyu uygulaması son bulmuştur. Hükümet kurma yetkisi, milletin oyları ile seçilen Cumhurbaşkanına verilmiştir ve hükümetin resmi gazetede ilanıyla birlikte, hükümet görevine başlamaktadır. Milletvekili sayısının 600'e çıkartılmasıyla birlikte de, üye salt çoğunluğu sayısı 276'dan 301'e çıkmıştır. Güvenoyu uygulamasının yerine de, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar hakkında soruşturma açılması talebi ve Yüce Divana sevk edilmeleri uygulaması hayata geçirilmiştir. Soruşturma açılabilmesi için, TBMM üye tam sayısının beşte üçünün (360 üye), Yüce Divana sevk kararının alınabilmesi içinse, üye tam sayısının üçte ikisinin (400 üye) kabul oyu kullanmaları gerekmektedir (Erbay, 2018: 107).

2.2.3.5. Gensoru

Gensoru, Parlamenter sistemde Bakanlar Kurulu veya bir bakanın izlediği siyaset veya uygulamaları hakkında, TBMM tarafından, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin hayata geçirildiği tarihe kadar birçok kez kullanılmış olan etkili bir denetim yolu olmuştur. Gensoru önergesi, en az 20 milletvekili veya bir siyasi parti grubu adına verilmesi halinde gündeme alınan bir denetim mekanizması şeklinde işletilmiştir (T.C. 1982 Anayasası, 1982: Md.99).

"Denetim araçları içerisinde sadece gensoru, hükümetin veya bir bakanın siyasal sorumluluğuna yol açabilir," (Odyakmaz, Kaymak ve Ercan 2011: 119). Bir başka ifadeyle, 24 Haziran 2018 tarihinde ortadan kaldırılan parlamenter sistemde, TBMM'nin denetim yolları içinde en etkili olanı gensoru olmuştur (Gören, 2011: 186).

Gensoru oylamasında, TBMM üye tam sayısının salt çoğunluğunun (276 milletvekili) güvensizlik oyu vermesi halinde, hükümet düşmüş veya ilgili bakan istifa etmiş sayılmıştır.

TBMM'ne hakkında gensoru önergesi sunulan bir bakanın görevinin sona ermesi, siyasal bir istikrarsızlık durumu olarak görülmemiştir. Ancak, verilen gensorunun hükümetin düşmesi ile sonuçlandığı hallerde, bu netice yeni bir hükümetin kurulmasını gerektirmiştir. Türk Siyasal Hayatında bu duruma 41. ve 55. Hükümetler örnek teşkil etmiştir. Mesut Yılmaz Başbakanlığındaki 55. Hükümet hakkında, yolsuzluk iddiaları ile CHP, DYP ve RP'nin desteklediği gensoru önergesi verilmiş ve bu önergenin kabulü ile 25 Kasım 1998'de hükümet düşürülmüştür. Bunun neticesinde seçimlere kadar görev yapacak yeni bir hükümetin kurulması zarureti doğmuş ve 11 Ocak 1999'da yeni hükümet göreve başlamıştır (Özdemir, 2014: 33).

Sonuç olarak herhangi bir sebeple TBMM'ye verilen bir gensoru önergesinin, hükümetin düşmesine neden olduğu durumlarda yeni bir hükümetin kurulması zaruri hale geldiği için, siyasal istikrarın bozulmasına neden olduğu ifade edilebilir. Eski sistemde Bakanlar Kurulu'na ya da bir bakana karşı verilen gensorunun kabul edilebilmesi için üye tam sayısının salt çoğunluğu gerektiğinden, bu sistemde tek başına iktidar olan bir siyasi partinin oluşturduğu hükümetin gensoru neticesinde görevini bırakmak zorunda kalması pratikte geçerli olmamıştır. Bu sebeple, koalisyon hükümetlerinin görev almasına neden olan seçim sonuçları, hükümetlerin gensoru ile düşürülmesine, bir başka ifadeyle, görev sürelerinin kısa olmasına sebep olan bir faktör olarak Türk siyasal tarihinde yerini almıştır. Bu tür neticeleri ise siyasal istikrarsızlık doğuran durumlar şeklinde yorumlamak mümkündür.

2.2.3.6. Terör Olayları ve Suikastlar

Uluslararası bir suç olarak tanımlanan terörizm, yasalara aykırı belli bir amacı gerçekleştirmek ya da siyasal bir ideolojiyi toplumun diğer bireylerine dayatmak maksadı ile yapılan gayri resmi faaliyetler ve özellikle de silahlı eylemler şeklinde tanımlanabilir. Eğer bir ülkede terörizm veya suikastlar yaşanıyorsa, bu durum toplumun tamamında endişeye ve hoşnutsuzluğa neden olabilir. Terörist faaliyetlerin bir sonucu ve siyasi iktidara olan güvensizliğin sebeplerinden birisi de, toplumun, bireylerin can ve mal güvenliğinin tesis edilememesidir. Terörizm ile mücadele noktasında gerekli tedbirlerin alınmaması, anayasal düzene veya devlete karşı yürütülen

terörizm faaliyetlerinin ve yaşanan suikastların tamamının, toplumsal tepkiye ve bunun neticesi olarak da, siyasal erkin gücünü kaybetmesine sebep olması muhtemeldir (Özdemir, 2014: 39-40).

Türkiye'de yaşanan terör eylemlerinin başlangıcı 1960'lı yıllara uzanmaktadır. 1961 Anayasası ile birlikte oluşan özgürlükçü ortamın, çeşitli derneklerin, sendikaların ve grupların güçlenmesine neden olması neticesinde, sağ ve sol gruplar ortaya çıkmıştır. 1970 yılına kadar ağırlıklı olarak bu grupların çatılmalarıyla gündemde olan ideolojik terörizm yerini aynı dönemde ortaya çıkan ASALA terör örgütüne bırakmıştır. Dış güçlerin desteği ile sözde Ermeni Soykırımı iddiasının bahane edilmesi neticesinde dünya genelinde yaşayan Ermenilerin kışkırtılmasıyla kurulan ASALA terör örgütü, 21 ülkede 110 olayda toplam 42 Türk Diplomatı şehit etmiştir (Gökbunar ve Ulusan, 2010: 77).

1980'li yıllarda Türkiye'de eylemlere başlayan bir diğer terör örgütü olan PKK terör örgütü ise etnik yapıya dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Etnik terör olarak tanımlanan terörizm, Türkiye'nin en çok mücadele ettiği terör türüdür (Barutçu, 2010:17). PKK terör örgütü, etnik ayrılıkçı bir yapıda olmasının yanında aşırı sol çizgide faaliyet göstermesi nedeniyle de Marksist Leninist bir örgüt olmuştur. Terör eylemlerine başladığı 1984 yılında bölgenin geri kalmışlığını bahane ederek ortaya çıkan örgüt, birçok eyleminde yatırımları engelleyerek bir handikap ortaya koymuştur. Diğer taraftan insan hakları, eşitlik ve özgürlük kılıfları altında binlerce insanı da katletmiştir. 1990'lı yıllarda terör eylemlerini artıran örgüt, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik açıdan büyük zararlar yaşamasına sebep olmuştur. Örgüt, gazeteciler, öğretim üyeleri, yazarlar, emekli ve muvazzaf generaller, bazı sivil toplum kuruluşlarının önde gelen isimleri, siyasi parti yöneticileri, eski Milli istihbarat Teşkilatı personelleri ve eski bakanları suikastlar ile katletmiştir. Terör örgütünün eylemlerinde, çoğunluğu TSK personeli olmak üzere, birçok sivil de hayatını kaybetmiştir. PKK terörü ve suikastlar, özellikle 1990'lı yıllarda, toplumsal huzursuzluğa ve tedirginliğe sebep olmuştur (Bal, 2007:76).

Sonuç olarak, terörist eylemlerin yaşandığı, toplumsal huzursuzluğun hâkim olduğu ülkelerde ve dönemlerde, güçlü bir yönetimden bahsetmek zordur. Bu durum siyasal istikrarsızlık doğuran önemli bir neden olarak zikredilebilir. Terörizm ile güçlü bir şekilde mücadele edebilen siyasal iktidarların yönetimsel gücü ise siyasal istikrarının

tesisini sağlar. Terörle mücadele sürecinde yüklenilen ekonomik maliyet de dikkate alındığında, terörist faaliyetlerin artmasının ekonomiyi ve yatırımları olumsuz etkilediği, toplumun ekonomik hoşnutsuzluğunu artırarak siyasal istikrara da zarar verdiği ifade edilebilir.

2.2.3.7. Rejim ve Hükümet Değişikliği

Siyasal istikrarsızlığı hükümet değişikliği ekseninde ele alan Feng (1997) üçlü bir ayrım getirmektedir: Rejim değişikliğini içeren "düzensiz" (unregular) hükümet değişikliği, düzenli ancak "önemli" (major) hükümet değişikliği ve düzenli ancak "önemsiz" (minor) hükümet değişikliği (Feng, 1997: 391). Sanders (1981)'in rejim ve hükümet değişikliği ayrımından esinlenen bu ayrımda, düzensiz hükümet değişikliği askeri darbe gibi güç kullanımı yoluyla gerçekleştirilen hükümet değişikliklerini ifade etmektedir. Düzenli hükümet değişikliği kavramı ise siyasal sistemde kökten bir değişiklik ihtiyacı olmadan anayasal çerçevede gerçekleşen değişiklikler için kullanılmaktadır. Önemli değişiklik, kural olarak, hükümetin ekonomik performansının iyi olmaması nedeniyle seçmenlerce değiştirilerek yeni bir hükümetin iş başına getirildiği durumları tanımlamak, önemsiz değişiklikler ise hükümette yapılan küçük siyasi uyarlamalar için kullanılmaktadır.

Edwards ve Tabellini (1991: 10), siyasal istikrarsızlığı, siyasal liderliğin iktidar partisinden ya da iktidardaki gruptan muhalefetteki partiye ya da gruba geçmesini yakalayarak ölçmeye çalışmaktadır. Burada güç transferi, iktidardaki parti ya da diktatörün iktidar gücünü kontrolünde kesinti olması durumu şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre, örneğin, parlamenter bir sistemde güç transferi, daha önce muhalefette olan bir partinin önderliğinde kurulan bir hükümetin iktidarı devralmasıyla veya daha önce iktidardaki öncü partinin muhalefette kalmasıyla sonuçlanan önemli koalisyon değişiklikleri durumunda gerçekleşir. Buna karşılık, koalisyondaki küçük değişiklikler veya koalisyon esas itibariyle yapısını korurken sadece Başbakanın değişmesi, güç transferi olarak değerlendirilmez. Güç transferini esas alan bu tanım, yukarıda değinilen veri kaynaklarındaki hükümet istikrarsızlığı tanımlarına dayanan ölçütlerden farklıdır. Örneğin, güç transferi ölçütü esas alındığında, istikrarsız hükümetlere sahip olan İtalya ve Japonya'nın çok istikrarlı politik sitemlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır (Edwards ve Tabellini, 1991: 11). Ayrıca probit

regresyonundan elde edilen "tahmini güç transferi olasılığı"nın da siyasal istikrarsızlığı yansıtan ikinci bir değişken olarak kullanmaktadır.

Üç tür istikrarsızlık tanımlanmaktadır: Rejime karşı şiddet, rejimin kendi içinde şiddet ve rejim tarafından uygulanan şiddet. Birinci kategori kendi içinde iki alt gruba ayrılabilir. Birincisi arbede, politik grevler, politik gösterilerden oluşan yaygın şiddet; ikincisi ise silahlı saldırılar, siyasal suikastlar ve ölümlerden oluşan iç savaş. Üçlü sınıflandırmadaki ikinci kategori, esas olarak başarılı ve başarısız darbelerden; üçüncü kategori ise siyasal infazlardan oluşmaktadır. Chauvet, bu sınıflandırmayı izleyerek elit istikrarsızlığı, şiddet içeren istikrarsızlık ve sosyal istikrarsızlık başlıklı üç siyasal istikrarsızlık endeksi hesaplamaktadır. Siyasal bir kırılmayı/kopmayı gösteren elit istikrarsızlığı iktidardaki değişikliği ölçmekte ve başarılı darbeler, devrimler ile önemli hükümet krizleri esas alınarak tanımlanmaktadır. Şiddet içeren istikrarsızlık, aşırı istikrarsızlık nosyonunu yakalamaya çalışmakta olup sosyal düzensizliğin ve hatta kaosun bir işareti olarak algılanabilir. Sosyal istikrarsızlık ise grev, gösteri ve arbede gibi yaygın şiddet göstergelerine dayanmakta ve halkın memnuniyetsizliğini veya sosyal karışıklığı yansıtmaktadır (Chauvet, 2003: 33).

2.2.3.8. Politika Değişkenliği

Literatürde bazı çalışmalarda, siyasal değişken olarak siyasal kararların değişkenliği de kullanılmaktadır. Burada vurgu temel siyasal politikada değişkenlik üzerindedir. Brunetti, siyaset değişkenliği ölçütlerini içeren deneysel büyüme çalışmalarından örnekler sunmaktadır. Bu çalışmalarda, enflasyon, reel kur, iç kredi hacmi, para arzı, tüketim harcamaları gibi makroekonomik değişkenlerin standart sapmaları ölçüt olarak kullanılmaktadır (Brunetti, 1997: 180-181).

2.3. Siyasal İstikrarsızlık Yaklaşımları

Hurwitz (1973), 'siyasal istikrar' kavramı hususunda beş farklı görüş ve yaklaşım ortaya koymaktadır: Şiddetin olmaması, hükümetin iktidar süresi, meşru olan anayasal bir rejimin varlığı, yapısal bir değişimin meydana gelmemesi ve çok boyutlu sistemsel bir özellik olarak adlandırılan istikrar. Siyasal istikrarın en bilinen ve ilk aşamada akla gelen tanımı iç çatışmaların ve toplumsal şiddet olaylarının var olmamasıdır. Ortaya konulan bu yaklaşımda, karar alma süreci ve siyasi-toplumsal değişimlerin, çatışma ve kargaşayı içinde barındıran süreçlerin neticesinde değil,

kurumsallaşmış aşamalara göre hayata geçirildiği ve yasalara, anayasal düzene saygının olduğu yönetim biçimleri (polity) istikrarlıdır. Siyasal sistemin aktörlerinin, toplumsal şiddet içeren süreçlerin neticesinde hızlı bir şekilde değiştirilmesi ise istikrarsızlığın temel bir göstergesidir.

Siyasal istikrar hususundaki ikinci yaklaşım ise siyasal istikrarı kabineyi oluşturan bakanların veya hükümetin görevde bulunma süresinin uzunluğu ile eşdeğer kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre, hükümetin iktidarda kalma süresinin meşru sınırlar çerçevesinde uzaması, politik istikrarın önemli bir işareti olarak öngörülmekte ve ülkelerarası mukayeseli karşılaştırmalarda istikrarın göstergesi olarak ele alınmaktadır (Hurwitz, 1973: 451).

Meşruiyet kavramı ise siyasal sistem ve bu siyasal sistemin çıktılarının demokrasilerde yönetimin gerçek sahibi olan toplum tarafından uygun ve doğru olarak kabul edilmesinin derecesi olarak ifade edilebilir. Bu yaklaşımda siyasal istikrar için istikrarsızlaştırıcı durumlar doğuran olumsuz durumların yaşanmaması yeterli olmamakta, siyasal iktidara olumlu destek ve iktidarın kabulünün varlığı da aranmaktadır. Yazında sıkça tanımlamalarına atıfta bulunulan S. Martin Lipset'in istikrar tanımı da bu gruba girmektedir. Lipset'e göre geçmiş 25 yıl[2] içinde demokratik oyunun meşru kurallarına karşı olan ciddi bir siyasal hareketin olmaması, istikrarın varlığının bir kanıtıdır. Lipset'in siyasal istikrarsızlık alanındaki çalışmaları, istikrarsızlık konusunda fazla sayıda ülkeyi kapsayan ilk ampirik çalışma olması yönüyle özel bir önem taşımakta ve yazında genişçe bir yer bulmaktadır. Lipset'in bu çalışmaları, birbiriyle birçok yönüyle ilintili olan farklı alanlarda da önemli araştırmalar yapılmasını sağlamıştır (Sanders, 1981: 5).

Siyasal istikrar hususundaki dördüncü yaklaşım ise yapısal bir değişimin olmamasını esas alarak öne çıkarmaktadır. Buna göre, süreç içinde temel yapısal düzenlemelerde değişiklikler olmasını önleyebilen sistemler istikrarlıdır. İstikrarlı hükümet etme biçimlerini, çevresel faktörler ve baskılar karşısında sürdüremeyen istikrarsız yönetim şekillerinden ayıran temel ölçüt devamlılıktır. Bu hususstaki son yaklaşım, siyasal istikrarı çok yönlü toplumsal bir durum olarak kabul eden yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, diğer değişkenlerden izole edilmiş tek bir ölçüt yerine, sistematik siyasal istikrara vurgulama yapılmaktadır. Bu özelliğiyle de, ele alınan diğer çeşitli

[2] Lipset'in görüşlerini dile getirdiği Türkçe 'ye de çevrilen "Political Man" isimli eseri 1959 yılında yayımlanmıştır. Geçmiş 25 yıl ifadesinin bu çerçevede anlaşılması gerekir.

yaklaşımların ortaya konularak birleştirilmesi ve çıktıların bu minvalde sentez edilmesi çabası olarak kabul edilebilir (Hurwitz, 1973: 451).

Sanders (1981) ise yaklaşımı ile siyasal istikrarsızlık hususundaki mevcut yaklaşımları üç grupta ele almaktadır. Lipset'in bu alandaki çalışmalarını dayanak kabul eden süreklilik yaklaşımı, uygulama yönelimli sıklık yaklaşımı (boyutsal okul) ve politik gazetecilerin istikrarsızlık yaklaşımıdır. Şimdi, politik istikrarsızlığı açıklamak maksadıyla ortaya konulan bu üç önemli yaklaşıma kısaca değinilecek ve C. Ake'nin istikrarsızlık tanımından da kısaca bahsedilmesinin ardından, Sanders'in bu konuya ilişkin kapsamlı bir değerlendirmesi sunulacaktır (Sanders, 1981: 49).

2.3.1. Süreklilik Yaklaşımı

1960'lı yılların ortalarına kadar siyasal istikrar kavramı, genellikle belirli tür siyasal sistemlerin devamlılığı temelinde tanımlanıyordu. Lipset'in bu hususdaki tanımlamasında, veri alınan bir zaman zarfında kesintisiz süreklilik arz eden demokratik hükümetlerin veya kesintisiz olarak görev yapan totaliter hükümetlerin yönettiği sistemler istikrarlı, zikredilen bu iki seçenek arasında farklı zamanlarda dalgalanan siyasal sistemler ise istikrarsız olarak kabul edilmiştir. Daha sonra, bu alanda çalışmalar yapan teorisyenlerce araştırmalar yapılmış, süreklilik/süreksizlik kavramı gerçekleştirilen çalışmalarla geliştirilmiş ve istikrarlı yönetim biçiminin tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre, zaman içinde yapısal değişkenlik göstermeyen, aynı kurumsal yapıyı sürdürebilen bir yönetim şekli istikrarlıdır (Sanders, 1981: 50).

Lipset, istikrarlı demokratik sistem için, Birinci Dünya Savaşının ardından, siyasal demokrasinin herhangi bir kesintiye uğramadan sürdürülmüş olması ve son 25 yıl içinde demokratik oyunun meşru kurallarına karşı önemli bir siyasi muhalefetin ortaya konulmamış olması (faşizm ya da komünizm nitelikli bir otoriter hareketin bu süre içinde %20 oranında oy elde edememiş olması) şartlarını aramaktadır (Lipset, 1959: 73). Ayrıca, demokratik yönetim sisteminin istikrarlı olmasını da iki ayrı koşula bağlamaktadır: Ekonomik gelişim (gelir düzeyinde anlamlı artış, sanayileşmenin artması, eğitim düzeyinde yükselme ve şehirleşmenin artması), meşruluk ve etkililik. Ekonomik gelişim olarak ortaya konulan olgu, yazında modernleşme ifadesi olarak geçmektedir. (Lipset, 1959, 1964)

Etkililik, demokratik sistemlerin gerçekteki başarıları, yani; nüfusun büyük çoğunluğu, iş dünyasına yön veren aktörler ve silahlı kuvvetler gibi güçlü olan gruplar

neleri hükümetin görevi olarak görüyorlarsa, siyasal iktidarın bu görevleri yerine getirmedeki derecesi demektir. Meşruluk kavramı ise mevcut siyasal kuramların toplum için en uygun kuramlar oldukları inancını oluşturmak ve hayata geçirmek kabiliyetiyle alakalıdır. Çağdaş siyasal sistemlerin ne denli meşru kabul edildikleri ise büyük oranda, tarihsel süreç boyunca toplumu rahatsız eden kilit önemdeki sorunların çözümlenmesinde tercih edilen yollara bağlıdır. Siyasal hayatın içindeki muhafazakâr ve liberal akımların statüleri tehdit edilirse veya yeni akımların siyasal hayata katılması engellenirse, bir meşruluk sorunu ortaya çıkar. Ortak siyasal kültürün yaygınlığının derecesi, meşruluğun dikkate alınması gereken bir işaretidir. Siyasal bir sistem hem güçlü hem de etkili bir meşruluğa sahip olduğunda istikrarlı kabul edilir (Lipset: 1964: 58-71).

Yukarıda zikredilen istikrar tanımlaması, bazı noktalarında eleştirilmektedir. Öncelikli olarak, demokrasi/diktatörlük şeklinde yapılan ikili bir sınıflandırma, rejim/siyasal sistem türlerini içerme noktasında eksik kalmaktadır. İkinci olarak, süreklilik kavramına dayanan diğer istikrarsızlık tanımı ise sistemin türü veya mevcut kurumsal yapının değiştirilmesi dışında olan istikrarsızlık durumlarını dışlamaktadır. Örneğin, bir siyasal yönetim sistemi ya da rejimin, var olan kurumsal yapısının devam ettirilmesi noktasında istikrarlıyken, sisteme ya da rejime yönelik kısa süreli ayaklanmalar (challenge) şeklinde istikrarsızlık yaşanabileceği ihtimalini dışlamaktadır (Sanders, 1981: 53). Üçüncü olarak, ortaya konulan bu yaklaşımda, istikrar ile değişimin olmaması karıştırılmaktadır. Hâlbuki değişim, siyasal değişimin tanımlamasında değişikliğe neden olduğu takdirde ve derecede istikrarsızlaştırıcıdır. Siyasal ve toplumsal yaşamda önemli bir yeri olan değişim kavramının istikrarsızlık ile birbirine karıştırılması, modernleşme sürecinin istikrarsızlaştırıcı olduğu, dolayısıyla da gelişmekte olan ülkelerin kahir ekseriyetinin istikrarsız olduğu yaygın düşüncesini beslemektedir (Ake, 1975: 280).

2.3.2. Sıklık Yaklaşımı (Boyutsal Okul)

Uygulamaya yönelik sıklık yaklaşımında, ekonomik ve siyasal yaşam için bir tehdit olan istikrarsızlık, ikili bir kavram olarak ele alınmak yerine, devamlı bir kavram olarak ele alınmakta ve istikrarsızlık kavramının belirli türdeki siyasal olayların ortaya çıkma sıklığı ile doğru orantılı bir durum olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma taraf olanlara göre, istikrarsızlık kavramı, böylece çok daha geniş bir yelpazede tanımlanmış

olmaktadır. Buna göre, herhangi bir zaman zarfında, darbeler, yönetim değişiklikleri, toplumsal gösteriler, kargaşalar, terörizm ve benzeri vakaların sayıları arttıkça, siyasal istikrarsızlık da o oranda ve hatta daha fazla artmaktadır. İstikrar durumu ise anılan biçimlerdeki istikrarsızlaştırıcı vakaların yokluğuna işaret etmektedir (Sanders, 1981: 50).

Boyutsal okul isimlendirmesi, 1960'lı dönemde ortaya konulan siyasal değişkenlere ilişkin kabul edilen veri setlerini kullanarak, toplumda ortaya çıkan iç çatışma/iç savaş tutumlarının önemli ampirik düzeylerini ortaya çıkarmayı hedefleyen çalışmalarda kullanılmaktadır. Fazla sayıda ülkeyi ve farklı zaman aralıklarını içeren bu analiz çalışmalarında, özet şekilde ifade etmek gerekirse, iç çatışma tutumlarının öne çıkan boyutları: İç savaş (terörizm/gerilla savaşı, siyasal suikastlar, şiddet nedeniyle ölümlerin de olduğu organize ve yaygın siyasal şiddet), elitlerin istikrarsızlığı/komplo (darbeler, darbe girişimleri ve yönetim baskınlarını da kapsayan organize elit davranışları), kolektif şekilde protesto/kargaşa (sokak gösterileri, büyük çaplı grevler, kaos, toplumsal ve etnik şiddet) olarak zikredilebilir (Sanders, 1981: 50).

Özetlemek gerekirse, ortaya konulan sıklık yaklaşımında istikrarsızlık kavramı, sokak gösterileri, sosyal yaşamı ve ekonomiyi etkileyen geniş çaplı grevler, kaos ve arbededen terörizme, anayasal rejim değişikliklerinden askeri darbelere kadar bir dizi toplumsal davranışı referans alarak tanımlamaktadır.

2.3.3. Gazetecilerin İstikrarsızlık Yaklaşımı

Gazetecilerin siyasal istikrarsızlık yaklaşımı, biçimsel bir tanım üzerinde çalışmamakla birlikte dikkatle incelenmesi gerekli iki önemli fikri kapsamaktadır. Bu fikirlerden ilki, göreli olarak kısa süreli olan siyasal olgular üzerindeki vurgudur. Süreklilik ve sıklık okullarında ele alınan zaman aralığı tanımı birkaç on yıla kadar ifade edilebilirken, gazetecilerin odak noktaları, genel olarak birkaç gün, hafta ve en fazla bir ayla sınırlıdır. Gazeteciler, ülkeleri ya da ülkelerini "istikrarlı" ve "istikrarsız" şeklinde sınıflandırmak yerine, söz konusu ülkenin belirli bir zaman zarfındaki siyasal durumunun, hangi ölçüde istikrarsızlık yaşadığını betimlemek ile ilgilenir. Gazetecilerin bu hususta ikinci önemli katkısı ise istikrarsızlık kavramını belirsizlikle ilişkilendirmeleridir. Sıklık yaklaşımı içinde istikrarsızlık, belirli ve net bir şekilde gözlemlenebilen olay çeşitleri var ise söz konusu edilirken, gazeteciler maddi olgulara

çok daha az önem atfetmekte ve çoğunlukla sadece meydana gelen bir olaya dayanarak siyasal istikrarsızlığın olduğundan söz etmektedir (Sanders, 1981: 51).

2.3.4. Claude Ake'nin Politik İstikrarsızlık Tanımı

Siyasal davranış, bir toplumun içindeki herhangi bir üyenin, anılan bu toplumda karar alma süreci ile ilgili olan güç dağılımını etkileyebilecek herhangi bir davranışıdır. Herhangi bir toplumun üyelerinin, bu toplumun ilişkilerini düzenlemek amacıyla konulan yasalara uyarak ya da uymamayı tercih ederek, toplumun güç hiyerarşisi sistemine destek verdikleri veya sisteme zarar verdikleri ölçüde "siyasal" davranmış olurlar. Siyasal davranış kavramının etki yönünden, yani toplumun adına karar vermeye ilişkin güç dağılımının devam ettirilmesi veya bu dağılımın değiştirilmesi cinsinden ifade edilmesi gerekmektedir. İnsan davranışlarının tümünün siyasal olabileceği gibi bir neticeye götüren bu tanımlamanın çerçevesini, "siyasal rol" kavramı daraltmaktadır. Siyasal rol, siyasal davranışlara yön veren, standart hale gelmiş davranışlardır. Veri alınan bir toplumdaki siyasal rol ağı bu toplumun siyasal yapısını oluşturur. Siyasal roller, siyasete yön verenler arasındaki işlem ve iletişimin akımının kontrolü görevi cinsinden düşünüldüğünde siyasal yapının siyasal değişimler (exchanges) sistemi şeklinde isimlendirilmesi mümkündür. Siyasi yapı, bu yapının aktörleri arasındaki siyasal değişimleri, tam olarak işlem ve iletişimlerin kontrolünü sağlayan, bir kanallar ya da engeller sistemi olarak ele alınmalıdır. Yaşanacak siyasal değişimlerin tam anlamıyla öngörülmesine imkân oluşturmamakla birlikte bir kısım sınırların dışına çıkılmasını engelleyerek belirli bir düzenlilik sağlar. Buradan hareketle, siyasal yapı siyasal değişim akımları örüntüsü şeklinde adlandırılabilir. Siyasal istikrar, siyasal değişim akımlarının belirli bir düzende olmasıdır (Ake, 1974: 586).

Bu akımların düzenli hale gelmesi istikrarı artırır. Alternatif şekilde şöyle de ifade edilebilir: Siyasal istikrar, bireylerin siyasal rol beklentileri tarafından dayatılan davranış örüntülerinin sınırları ile kendilerini sınırlandırdıkları ölçüde vardır. Bu sınırların dışına çıkan herhangi bir davranış hali, bir siyasal istikrarsızlık durumudur. Siyasal davranışlar, hareketler veya değişim, siyasal değişim örüntüsü sistemine bir ihlal teşkil ediyorsa düzensiz, etmiyorsa düzenlidir. İstikrarsızlık toplumsal şiddet, sivil düzensizlikler ve benzeri hareketler ile ilişkilendirildiği zaman, bu istikrarsızlık şekillerinin belirgin özelliğinin içinde ortaya çıktıkları siyasal sistemler bağlamında, düzensiz siyasal değişimler olduğu hususuna dikkat edilmelidir. Ortaya çıkan bu

davranışlar, müsaade edilen olağan davranış sınırlarının dışında kalmaktadır. Kural olarak, geçmişten beri siyasal açıdan istikrarsızlaştırıcı olarak görülen şeyler, aynı zamanda ilgili siyasal sistemin rol beklentilerinin, yani yasalar ve göreneklerin sınırlarının dışında da kalmaktadır. Burada mevcut sistemin ihlal edilmesi açısından bakılarak esas kabul edilecek rol beklentileri, ilgili toplumun siyasal yapısına hayat veren yaptırımların sistemini oluşturan anayasa, yasalar ve görenekler tarafından empoze edilmekte olan bekleyişlerdir. Yasal sistem, otoriter bir şekilde karar verme ve uygulama fonksiyonunun tekelini kendi elinde bulundurduğundan, siyasal sistemin özünü ifade etmektedir. Bu tanıma göre, düzensiz olan değişimler, o toplumun yasalarını veya göreneklerini ihlal etmekteyken, düzenli şekilde gerçekleşen değişimler ihlal etmez. Belirli bir türdeki siyasal davranış, istikrarı artırıcı veya istikrarsızlaştırıcı olarak isimlendirildiğinde onun spesifik bir siyasal yapı veya siyasal değişimler örüntüsü ile olan ilişkisini tanımlamış olmaktadır. Bu neticede hiçbir siyasal davranış biçimi, içsel anlamda düzenli ya da düzensiz değildir. Siyasal değişimler, belirli siyasal yapılara göre, düzenli ya da düzensizdir. Bu nedenle, siyasal istikrarı ölçebilmek için, siyasal yapının anlık olarak sabit tutulması zorunluluktur (Ake, 1975: 587).

2.3.5. Sanders'in Siyasal İstikrarsızlık Tanımı

Siyasal istikrarsızlık konusunda en kapsamlı çalışmalara imza atan isimlerden birisi olan Sanders (1981), öncelikli olarak mevcut tanımlama ve yaklaşımların teorik çerçevelerini ve ampirik bulgularını esasında özetlemekte, bu yaklaşımların içinde barındırdığı tutarsızlık ve yetersizlikleri ortaya koymaktadır. Siyasal istikrarsızlığı süreklilik esasında açıklayan tanımlamada, diğer potansiyel istikrarsızlık hareketleri ihmal edilmekte, sıklık tanımındaysa anılan hareketler incelenmekte, ancak gruplandırma tekniği yeterli olmaktan uzak ve akıl karıştırıcı, gazeteciliğin tanımı ise kesinlikten uzaktır. Ayrıca ortaya konulan bu üç tanım "kültür açığı" olgusunu göz önünde bulundurmamaktadır. Sanders'e göre, tatmin edici bir istikrarsızlık tanımının, aşağıda zikredilen özellikleri içinde barındırması gerekir (Sanders, 1981: 55-64):

- İstikrarsızlık, süreklilik arz eden ve özünde bağıntılı bir olgu olarak incelenmelidir. İstikrar ve istikrarsızlık kavramları bir çatallanma yerine, süreklilik arz eden bir bütünün iki uç noktası gibi görülmelidir.
- Yeterli olarak kabul edilecek bir tanımlama, en azından başlangıçta bağıntılı olarak kısa vadeli siyasal durumların istikrarı ya da istikrarsızlığı üzerinde

odaklanmalıdır. Başka bir ifadeyle, yapılacak analizin zaman mefhumu, başlangıçta kısa zaman aralıklarını ele almalıdır.

- Tanımlama belirli ölçüde olsa da, belirsizlik ve öngörülmezlik fikirlerini de içermelidir.

Bu alanda çalışmalar yapan bir diğer isim olan Easton (1971)'a göre, siyasal sistemin üç ana boyutu vardır: a) Siyasal otoriteler: Veri alınan herhangi bir zaman diliminde siyaseti belirliyor olarak kabul edilen anahtar konumdaki karar vericiler-hükümet, b) Rejim: Sistemin içerisinde bulunan çatışmaların çözümlerini sağlayan ve yöneten yasalar ve informal kurallar, c) Siyasal toplum: Easton'nun ortaya koyduğu gruplandırma esas alındığında, siyasal sistemin istikrarsızlığı denildiğinde hükümet (yönetici olan otorite), rejim ve siyasal toplumun istikrarsızlığı durumu söz konusu olacaktır. İstikrarsızlaştırıcı hareketlerin de değişiklikler ve başkaldırmalar (challenge) şeklinde iki ayrı başlıkta ele alınabileceği kabul edildiğinde, siyasal istikrarsızlığın altı boyutuna ulaşılmaktadır. Siyasal topluluğun yalnızca coğrafi sınırların değişmesi halinde değiştiği dikkate alınırsa, bu boyutların sayısı dörde indirilmektedir. Hükümet, rejim veya siyasal topluluğu dönüştürmeye ve değiştirmeye yönelen, bunu başaramamakla birlikte belirli bir ölçüde hükümet, rejim ve siyasal toplulukta istikrarsızlık oluşturan (askeri darbe girişimleri, sokak gösterileri, toplumsal kargaşalar, geniş çaplı grevler, hükümete karşı güvensizlik, çeşitli türdeki terörizm faaliyetleri gibi) ve sistematik olan davranış şekilleri, başkaldırma olarak adlandırılmaktadır. Sanders, bu tür hareketleri, şiddetin var olup olmadığına bakarak ikili bir ayrıma tâbi tutmaktadır. Buna göre, tatmin edici bir istikrarsızlık tanımlamasının içermesi gereken beş boyuta ulaşılmaktadır (Sanders, 1981: 62).

Yeterli kabul edilebilecek bir tanımın belki de en önemli vasfı, değişik istikrarsızlık türlerinin bulunması ihtimalinin kabul edilmesidir. Sanders, bu maksatla, David Easton (1971)'un siyasal sistem tanımından yola çıkmaktadır. Sanders (1981: 58-59)'in aktardığına göre Easton sistemi, tanımlanmış sınırlar içinde etkileşen bir dizi tekparça olmayan unsur şeklinde tanımlamaktadır. "Siyasal" terimi, "değerlerin otoriterce dağıtılması ile ilgili olan" şeklinde ifade edildiğinde, siyasal olarak istikrarsız olan bir halden, siyasal sistemin öğeleri içindeki veya arasındaki etkileşimlerin öngörülemezliği ya da belirsiz olduğu durum anlaşılır. Ulusal siyasal sistemlerin öğeleri (hükümet, siyasi partiler, bürokrasi, çıkar grupları, öğrenciler, yargı, silahlı kuvvetler,

kanaat önderleri, tavırlar/tutumlar, geniş kalabalıkların değerleri ve inançları, iletişim medyası vb.) geniş olduğundan, bu kitlelerin her birinin hareketlerinin istikrarsız olup olmadığından hareket ederek istikrarsızlığı belirlemek güçtür. Bunun yerine sınıflandırma yapmanın farklı bir yolunun bulunması, tespit edilmesi gerekir.

Tablo 2. 1. Siyasal İstikrarsızlık İçin Gösterge Tablosu

Rejim Değişikliği	Rejim normlarında değişiklik. Siyasal partiler sisteminde değişiklik. Askeri-sivil statülerde değişiklikler
Hükümet Değişikliği	Hükümet erkinde (executive) değişiklik Kabinede değişiklikler
Topluluk Değişikliği	Başarılı ayrılma hareketleri.
Şiddet içeren Başkaldırmalar	Suikastlar, terörist faaliyetler ve siyasal terörizm. Siyasal şiddet kaynaklı ölümler. Kargaşalar. Askeri darbe girişimleri.
Barışçıl Başkaldırmalar	Siyasal grevler veya olası grev tehditleri. Toplumsal protesto olayları. Soruşturma/Yüce Divan Önergesi. Kanaat önderleri tarafından gerçekleştirilen iktidar karşıtı tonda konuşmalar.

Kaynak: (Sanders, 1981: 62).

Yeterli bir istikrarsızlık tanımlaması için gerekli olan son özellik, mümkün olabilen ölçüde "kültür açığı" olgusuna alan bırakmamalı ve aynı zamanda ülkeler ile zaman yelpazeleri arasında tek tipli şekilde uygulanabilme imkânına sahip olmalıdır. Ortaya çıkan herhangi bir olayın istikrarsızlaştırıcı etkisinin tespit edilmesinden önce içinde oluştuğu mekânsal ve zamansal duruma göre değerlendirilmelidir. Bu açıklamalardan sonra Sanders, kendi politik istikrarsızlık tanımını vermekte ve bu tanımın öğelerini incelemektedir:

"Siyasal bir sistemin veri herhangi bir zaman noktasında istikrarsız olarak nitelendirilebilme derecesi, hükümet, rejim ve toplulukta değişikliklerin veya başkaldırmaların meydana gelmesi veya gelmemesinin önceki sisteme özgü rejim/hükümet/toplum değişiklik ve başkaldırmalarının örüntülerinden ayrılma derecesi ile doğrudan orantılı bir biçimde değişir ki; örüntünün kendisi de zaman içinde farklılaşır." (Sanders, 1981: 66).

Tanımın şu özellikleri ön plana çıkmaktadır. Öncelikle, istikrarsızlık göreli bir kavram olarak ele alınmaktadır. İkinci olarak, istikrarsızlık olarak nitelendirilen hareketler hükümet/rejim/topluluk değişiklikleri ve şiddet içeren ve içermeyen başkaldırmalar şeklinde bir ayrıma tâbi tutularak, istikrarsızlığın beş boyutu ayırt edilmektedir. Üçüncü olarak, tanımda sisteme özgü normal örüntüden sapma fikri yer almaktadır. Her bir zaman noktasında göreli istikrar veya istikrarsızlığın düzeyini belirleyen şey normal örüntüden sapmaların büyüklüğüdür. Başka bir ifadeyle, istikrarsızlık, normaliteden sapma anlamına gelmektedir. Normalitenin istatistiksel olarak değişim veya başkaldırma olaylarının zaman içerisinde meydana gelme düzenliliklerine referansla tanımlanabileceği belirtilmektedir. Öte yandan; düzenlilik örüntüsü ve bu nedenle de normal kabul edilen şey, sistemden sisteme değişiklik gösterebildiğinden tanım sisteme özgüdür. Herhangi politik bir olayın istikrarsızlaştırıcı etkisi, içinde gerçekleştiği sisteme göre farklılık gösterebilir. Bir sistem için politik etkileşimin normal örüntüsünün bir parçası olan bir olayın, bir diğeri için normal olması zorunluluğu yoktur (Sanders, 1981: 89-200).

Bu tanıma göre, siyasal istikrarsızlığın beş boyutu bulunmaktadır. Ancak, siyasi topluluk değişiklikleri istisnai olmalarından ötürü dışarıda bırakılmakta ve boyutlar dörde inmektedir. Dört boyut için önerilen göstergeler ve Sanders'in siyasal istikrarsızlık tanımının özeti Şekil: 1.1'de gösterilmektedir.

Şekil 2. 1. Politik İstikrarsızlığın Boyutları

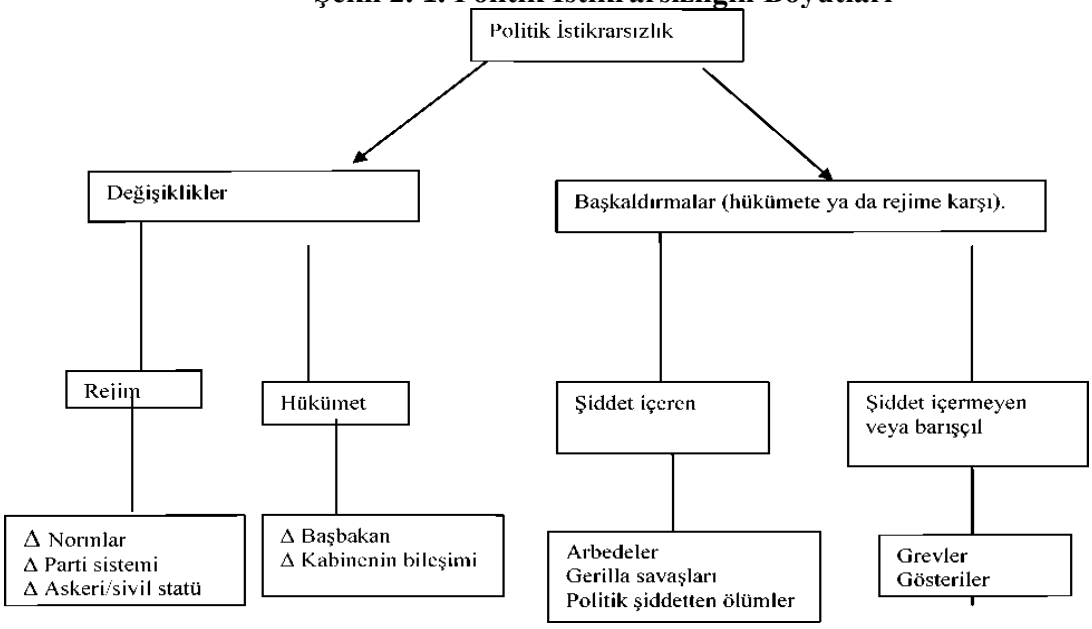

Kaynak: (Sanders, 1981: 199).

2.4. Literatür Taraması

Politik değişkenlerin İktisadi analizlerde kullanılmaya başlanması 1990'lı yıllarda yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Yazında bu çerçevede kullanılan kavramlar, tanımlar ve değişkenler ve bunlara dayalı olarak yapılan kategorilendirmeler geniş bir çeşitlilik göstermektedir. Siyasal kurumların çok genel ölçütlerinden siyasal sistemin belirli özelliklerine kadar çok geniş bir yelpaze söz konusudur. Genelde politik değişkenlerin spesifik olarak da politik istikrarsızlığın çeşitli makroekonomik göstergeler ve bir bütün olarak makroekonomik performans üzerindeki etkisi konusunda, açık ve karşılaştırılabilir sonuçlar elde edilebilmesi için tanım ve kullanılan göstergelerde birliğin sağlanması gerekir. Siyasal istikrarsızlığın makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisini araştıran uygulamalı yazında, farklı ve kimi durumlarda birbiriyle çelişen bulgular elde edilmesi konunun önemini ortaya koymaktadır. Sorunun bir ölçüde siyasal olayların niteliksel olması, veri temini, ölçüm güçlükleri ve siyasal istikrasızlık olgusunun çok boyutlu olmasından kaynaklanan zorluklar ile ilgili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, uygulamalı çalışmaların bir kısmında "siyasal" değişken seçiminde teorik temelin göz ardı edilmesinin ve çalışılan konuların (büyüme, enflasyon, bütçe açıkları vb.) farklılığının da etkili olduğu belirtilmelidir (Cangir ve Turan, 2012: 49).

Siyasal istikrarsızlık olgusunu yansıtmak üzere tek tek göstergeler de kullanılmakla birlikte, istatistiksel yöntemlerle üretilmiş endeks gibi bileşik göstergelerin kullanımı daha yaygındır. Kullanılan göstergeler istikrarsızlık tanımına göre farklılaşmaktadır. Öte yandan, bireysel akademik çalışmaların dışında, siyasal istikrarsızlık olgusunu tek başına ya da bir başka olgunun bir parçası olarak ölçmeye çalışan akademik ve özel çabalar da vardır (Cangir ve Turan, 2012: 51).

Demokrasi ile ilgili ölçütler için genellikle başvurulan kaynak, serisi 1973 yılında başlayan Gastil göstergesidir. Hükümetin istikrarı ve siyasal şiddet göstergeleri için 1990'lı yıllardaki deneysel yazında sıkça kullanılan kaynaklardan biri "The World Handbook of Political and Social Indicators" (WHPSI) başlıklı çalışmadır. Yale Üniversitesi bünyesinde yürütülen bir proje kapsamında başlayan ve ilk kez 1964 yılında yayımlanan bu veri kaynağı yayımlandıktan sonra birkaç kez güncellenmiştir. WHPSI 1948-1982 dönemi için veri sunmaktadır. Veri seti üç belli başlı siyasal gösterge kategorisini içermektedir. Bu kategoriler sırasıyla, siyasi protesto göstergeleri,

devlet baskısına ilişkin göstergeler ve hükümet değişikliği ve ulusal seçimlere ilişkin göstergelerdir. Son kategori içerisinde yer alan düzenli ve düzensiz iktidar (executive) değişimi, hükümet istikrarı konusunda deneysel literatürde en fazla kullanılan göstergelerdendir. Siyasal istikrarsızlığın siyasal şiddet boyutunu yansıtmak üzere ise deneysel yazında daha çok WHPSI'de yer alan şu yedi gösterge kullanılmaktadır: Protesto gösterileri, siyasi grevler, arbedeler, silahlı saldırılar, siyasi suikastlar, iç siyasal şiddet sonucu gerçekleşen ölümler ve idamlar (Brunetti, 1997: 172).

Bir diğer veri kaynağı Arthur S. Banks tarafından 1968 yılında New York Devlet Üniversitesi bünyesinde oluşturulan "Cross-National Time Series Data Archive"dir. Bu veri kaynağında uluslararası toplum tarafından tanınan devletler için, 1815 yılından bu yana yıllık bazda hükümet değişiklikleri, darbeler ve devrimlerin kayıtları tutulmakta ve veriler periyodik olarak güncellenmektedir. Burada kullanılan tanımlamalar da WHPSI'de yer alan tanımlara çok yakındır. Büyüme konusundaki siyasal iktisat yazınının eleştirel bir taramasını yapan Alesina ve Perotti, büyümeyi açıklamak için kullanılan siyasal değişkenleri demokrasi ve siyasal istikrarsızlık şeklinde bir sınıflandırmaya tâbi tutmaktadır (Alesina ve Perotti, 1994: 323). Bu sınıflandırmada demokrasi başlığı altında medeni ve ekonomik özgürlüklere ve seçimlerin rekabetçiliğine, siyasal istikrarsızlık başlığı altında ise sosyo-siyasal istikrarsızlık, yürütmenin (executive) değişim hızı ve risk kuruluşlarının yolsuzluk ve bürokrasi ölçütlerine yer verilmektedir (Cangir ve Turan, 2012: 53).

Brunetti, ülkelerarası büyüme analizlerinde kullanılan siyasal değişkenleri beş başlık altında toplamakta ve bunların elde edilmesinde kullanılan ölçütleri vermektedir (Brunetti, 1997: 165). Siyasal karar alma sürecinin özelliklerini ve kabaca tarihsel sıralamayı da yansıtan bu başlıklar sırasıyla demokrasi, hükümetin istikrarı, siyasi şiddet, siyasal değişkenliği ve girişimciler ile ülke uzmanlarının siyaset algılamasından oluşmaktadır. İlk üç değişkene ilişkin veriler, 21 numaralı dipnotta belirtilen kaynaklardan elde edildiği için genellikle oradaki tanımlara bağlı kalınmaktadır. Yakın zamanda yapılan araştırmalarda ayrıca savaşlar ve savaşlarda ölenlerin sayısı da gösterge olarak alınmaktadır. Siyasal değişkenliği, hükümetin kontrolündeki kararların yarattığı belirsizlik derecesini yakalamayı amaçlamaktadır. Uygulamalı yazında bu amaçla para ve maliye politikasının değişkenliğini ölçmeye yönelik ölçütler geliştirilmektedir. Sübjektif değerlendirmelere dayanan siyasal değişkenleri elde etmede

başlıca iki yöntem uygulanmaktadır. Birinci yöntemde, girişimcilerin uygulanan siyasal politikalar ile ilgili doğrudan değerlendirmeleri esas alınmakta, ikinci yöntemde ise ülke uzmanlarının değerlendirmelerine dayanan ve ticari olarak sağlanan "ticari" göstergelerden yararlanılmaktadır (Cangir ve Turan, 2012: 55).

Aron, büyüme ve kurumlar konusunda bir yazın özeti sunmaktadır. Aron, deneysel yazında siyaset ve kurum terimlerinin çok geniş bir yelpazedeki göstergeleri kapsadığını, büyüme yazınında bu göstergelerin toptan "sosyo-politik göstergeler" kavramı ile ifade edildiğini ve bu tür genelleştirmelerin kurumların büyümeyi etkileme kanallarının gözden kaçırılması ile sonuçlandığını belirtmekte ve teori bazlı bir sınıflandırmanın gerekliliğine işaret etmektedir (Aron, 2000: 99). Deneysel kurumsal ölçütlerin organize edilme biçiminin, kuramların etkilerinin yorumlanması açısından önemli olduğunu vurgulayan Aron'a göre, Alesina, Perotti ve Branetti tarafından yapılan sınıflandırmada kuramların niteliklerini tanımlayan ölçütler ile performanslarını değerlendiren ölçütler arasında bir ayrım yapılmamıştır. Halbuki, anayasal hakların varlığı ya da yokluğunun belirtilmesi gibi sadece siyasal ve ekonomik kuramların özelliklerinin sayılması bu kuramların ne ölçüde iyi işlediği konusunda bir şey söylememektedir (Cangir ve Turan, 2012: 55). Yazara göre, yapılan son çalışmalardan elde edilen deneysel bulgular, formal ve informal kuramların performans ve kalitesini yakalayan değişkenlerin büyüme regresyonları için daha uygun olduğunu göstermektedir. Bulgular ayrıca, siyasal rejimlerin karakteristik ve ömürlerinin büyüme üzerinde etkili olan mülkiyet haklarının kalitesini yansıttığını da göstermektedir. Aron, uygulamalı büyüme yazınında kullanılan siyasal, ekonomik ve sosyal ölçütleri beş kategoriye ayırmaktadır: Yatırımcılar tarafından yapılan risk derecelendirmelerinden veya alan çalışmalarından (survey) derlenen bilgilerden oluşturulan formal kuramlara ilişkin ölçütler; sosyal katılım ve organizasyonun yoğunluğunu yakalayan sosyal sermaye ölçütleri; etnik, dini, kültürel ve tarihsel kategoriler de dâhil olmak üzere sosyal karakteristik ölçütleri; siyasi kuramların karakteristikleri ve siyasal istikrarsızlık ölçütleri (Aron, 2000: 101).

Carmignani (2003) ise siyasal göstergeleri büyümenin siyasal belirleyicileri, bütçe açıkları ve maliye politikasının belirleyicileri, siyasal bölünme için deneysel temsili değişkenler, siyasal devresel dalgalanma modelleri için kullanılan kukla değişkenler ve sübjektif göstergeler şeklinde beşli bir ayrıma tâbi tutmaktadır.

Uygulamalı siyasal iktisat yazınında siyasal istikrarsızlık, kural olarak siyaset bilimi yazınında yapılan tanım ve sınıflandırmaya paralel olarak, iki şekilde tanımlanmakta ve uygun göstergeler ile yansıtılmaya çalışılmaktadır. Birinci yaklaşım rejim ve iktidar istikrarsızlığı üzerinde dururken, ikinci yaklaşımda, sosyal huzursuzluk ve siyasal şiddet üzerinde odaklanılmaktadır. Birinci yaklaşımda siyasal istikrarsızlık, hükümet veya rejim değişikliği sıklığı veya hükümet veya rejim değişikliği gözlemleme eğilimi olarak tanımlamaktadır. Bu değişiklikler anayasal sisteme uygun bir çerçevede veya bu çerçevenin dışında, örneğin darbeler yoluyla, gerçekleşebilir. Buradaki ana düşünce, iktidarın değişme sıklığının veya iktidarın değişme eğilimindeki artışın siyasal politikaların belirsizliği ile ilişkili olduğudur. Bazı çalışmalarda ise iktidarın/hükümetin devamlılığı yerine, doğrudan siyasal sistemin/rejimin devamlılığı esas alınmakta ve rejim değişikliği, örneğin otokratik bir rejimden demokrasiye geçiş ya da tersi durum, bir istikrarsızlık göstergesi olarak alınmaktadır. "Sosyopolitik istikrarsızlık" olarak adlandırdığı sosyal huzursuzluk ve siyasal şiddet göstergelerine dayalı yaklaşımda ise çoğunlukla şiddet olaylarından oluşturulan endeksler vardır. Literatürde, siyasal istikrarsızlığın temel siyasal kararlarda sık değişiklikler anlamında bu kararların değişkenliğine referansla yansıtıldığı da görülmektedir. Siyasal istikrarsızlığın geniş bir tanımı sosyal huzursuzluk, siyasal belirleyicilerinin değişkenliği, karar alma sürecinin bölünmüşlüğü ve seçim belirsizliğini içerir. Siyasal istikrarsızlık, hükümetlerin, rejimlerin ve bir ulusun içindeki toplulukların istikrarsızlığını içermektedir. Literatürde bu boyutların hepsine ilişkin gösterge ve değişkenlerin bir arada veya tek ya da gruplar halinde ayrı ayrı kullanıldığı görülmektedir (Carmignani, 2003: 4).

Çalışmaların birçoğunda kullanılan değişkenler, daha önce değinilen veri kaynaklarındaki tanımlar esas alınarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte bazı çalışmalarda anılan veri kaynaklarından yararlanılarak türetilen ya da farklı veri kaynaklarından elde edilen kimi farklı değişkenler de kullanılmaktadır. Çalışılan konu, gösterge ve değişken seçimini etkilemektedir. Ülkelerarası büyüme analizlerinde genellikle standart siyasi kanalların dışında ifade edilen ve sosyal huzursuzluk derecesini belirten göstergeler ve/veya bu göstergelerden TBY ile elde edilen endeksler kullanılmaktadır. Örnek olarak, şiddet içeren gösteriler, siyasi suikastlar, ayaklanmalar, darbeler veya darbe girişimleri, devrimler, savaşta geçen ortalama süre ve can kaybı sayılabilir. Bu tür göstergeler için genellikle daha önce değinilen veri kaynakları

kullanılmaktadır. Büyüme regresyonlarında yukarıda da değinildiği üzere, ayrıca etnik-dilsel ve dini bölünmeler ile kutuplaşmayı gösteren çeşitli ölçütler de kullanılmaktadır.

Bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar incelendiğinde, Ertekin (2006) tarafından hazırlanan "1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Siyasal İstikrar-Vergilendirme İlişkisi" isimli yazına ulaşılmaktadır. Yazar eserinde, Türkiye'de 1980 sonrası siyasi gelişmeleri vergi politikaları çerçevesinde incelemiş ve popülist politikaların uygulandığı koalisyon dönemlerinde vergi gelirlerine yönelik negatif durumların oluşturduğunu çeşitli yöntem analizlerle ortaya koymuştur.

Tan (2008) ise aynı konuda bir başka çalışmaya imza atmış ve "Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Siyasal İstikrar Üzerine Etkileri" isimli doktora tezinde, yaşanan askeri müdahalelerin, siyasal istikrar üzerinde oluşturduğu etkileri detaylı bir şekilde ele alarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, askeri müdahalelerin siyasal istikrarı olumsuz yönde etkilediği ortaya konulmuştur.

Duyar (2011), "Kuvvetler Ayrılığı-Siyasal İstikrar İlişkisi" isimli yüksek lisans tez çalışmasında, Türkiye'de yaşanan siyasal gelişmeler ile kuvvetler ayrılığı ilkesine riayet edilip edilmediğini ayrıntılarıyla incelemiştir. Çalışmasının neticesinde, kuvvetler ayrılığı ilkesine uyulmadığı durumlarda, askeri darbelerin gerçekleştiği ve bu darbelerin de siyasal istikrarsızlık doğurduğu sonucuna ulaşmıştır Özdemir (2014) ise "Türkiye'de Çok Partili Dönemde Seçim Sistemleri ve Siyasal İstikrar" isimli yüksek lisans tez çalışmasını hazırlamış ve 1946 yılından itibaren gerçekleştirilen seçimlerin, siyasal istikrar üzerine etkilerini araştırmıştır. Çalışma ile seçimlerin sıklıkla gerçekleşmesinin siyasal istikrarsızlık doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı dönemde Türkiye ekonomisini inceleyen Türkçe ve yabancı dilde 553 bilimsel çalışmaya ulaşılmaktadır. Bu çalışmalar çoğunlukla ekonominin tarihi gelişimini özetlemişler ve ekonomik göstergeleri sunmuşlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.CUMHURİYET TARİHİNDEKİ SİYASAL GELİŞMELER VE EKONOMİK GÖSTERGELER

Bu bölümde, Türk siyasal hayatı ve Türkiye ekonomisi, kronolojik bir şekilde ele alınacak ve siyaset ile ekonomi arasındaki ilişkilerin ortaya konulması sağlanacaktır. Bu amaçla belirli dönemlere ayrılan Türk siyasal tarihi önce siyasi olarak incelenecek, sonra da ekonomik göstergelerin incelenmesiyle değerlendirilecektir.

3.1. 1923-1929 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından bir gün sonra Gazi Mustafa Kemal Atatürk Cumhurbaşkanı seçilmiş, İsmet İnönü Başbakan unvanı ile kabineyi kurmakla görevlendirilmiştir. 1 Kasım 1923'te, Fethi Okyar Meclis Başkanlığına seçilmiş, 1924 anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra sistem bir "tek parti yönetimi" olarak şekillenmiştir. Bu yönetimin pekiştirilmesinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından sonra patlak veren Kürt ayaklanmasının önemli bir payı vardır (Erdoğan, 2003: 61). Parti; Ali Fuat, Kazım Karabekir ve Refet Paşalar ile kader birliği kuran Rauf Bey ve Adnan Adıvar tarafından kurulmuş, başkanlığına Kazım Karabekir Paşa getirilmiştir. Ancak 13 Şubat 1925'te meydana gelen "Şeyh Sait İsyanı", çok partili siyasal yaşama geçişin ilk denemesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının temelden kapatılmasına sebep olmuştur. Bu konuda daha sert önlemler alınmasını talep eden Cumhuriyet Halk Fırkası, Başbakan Fethi Bey'i vazifeden düşürerek, siyasi alanda rakipsiz kalmayı başarmıştır (Harris, 1965: 43).

"Ekonomik bağımsızlık" istemi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde açıkça dile getirilmiştir. Ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için gerekli olan ekonomi politikalarını tespit etmek maksadıyla İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu dönemde uygulanan "liberal ekonomi politikalarının" temelleri bu kongrede atılmıştır. Kongreye tüccarlar, çiftçiler, sanayiciler ve iş âleminin temsilcileri katılmıştır (Giray, 2001: 191). İzmir iktisat Kongresinde (17 Şubat-4 Mart 1923) de yeni yapılandırılan ekonominin şekli açıkça ortaya konulmuştur. Dış borçların, yabancı sermayenin, madenciliğin ve sanayileşmenin ele alınarak tartışıldığı kongrede, tüm kesimlerden temsilcilerin fikirleri alınmış ve özel girişime dayalı piyasa ekonomisine yönelik bir ekonomik sistemin fikri

temelleri atılmıştır. Kongrede alınan kararların TBMM ve hükümete sunulmasıyla liberal ekonominin önü açılmış, sanayileşme hususunda özel sektörün öncü olması benimsenmiştir. Yerli sanayinin geliştirilmesi ve özel girişimciliğin canlandırılması temel hedeflerdir. Ekonomik yapı ulusalcı anlayışla ele alınmış, hayata geçirilecek düzenlemeler de buna göre şekillenmiştir. Üretim süreci ve sanayileşme bu şekilde geliştirilirken, tasarruf da özendirilmiş böylelikle uzun dönemli gelişim desteklenmiştir. Bu dönem Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkartılması, Lozan Anlaşması, Batılı ülkelerle 8 milyon altın liraya indirilen borçların ödenmesine dair yapılan ek anlaşmalar ve aşar vergisinin kaldırıldığı bir dönem olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 2005: 32-53).

Cumhuriyetin ilan edilmesinden önceki on sene savaş seneleridir ve bu hal şüphesiz genel ekonomi bağlamında etkili olmuştur. Yaşanan savaş, ekonomik gelişimin lokomotifi olan işgücünde kayıp oluşturmak suretiyle genel üretimin azalmasına neden olmuştur. Bunun yanında, işsizlik oranlarında ciddi bir azalma olmuş, 1927 senesi dışında pozitif ekonomik büyüme oranı gerçekleşmiştir. Dönemin kamu mâliyesine egemen olan anlayış, "denk bütçe" prensibidir. Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk iki senede ortaya çıkan bütçe açığı sonraki senelerde kapanmıştır. Ülke bütçesinin milli gelir içindeki oranı artarken, kamu harcamalarında artışa gidilmediğinden fiyatlar genel seviyesi istikrarlı kalmıştır. Cari dönem tasarruflar ile elde edilebilen sermaye birikimi açısından fazla olumlu değildir. Kamu harcamaları ise genel anlamda iç ve dış borç ödemelerinin yapılması, demiryollarının inşası ve rehabilitesi, merkezi yönetimin tesisi ve bu hususa bağlı alanlarda gerçekleşmiştir (Landau, 1999: 226).

Paçacı (1998)'nın Özçelik ve Tuncer'den aktardığına göre, sanayi ve ticaret alanında girişimcilere kredi sağlama amaçlı; Sınai ve Maadin Bankası, İş Bankası, Sanayi Kredi Bankası, yeniden organize edilmiş Ziraat Bankası, Emlak ve Eytam Bankası ile TCMB kurulmuştur. Bu dönemde, bankacılık alanında meydana gelen önemli hususlardan birisi de 29 mahalli bankanın kurulmuş olmasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, dış ticarette önemli bir gelişimin sağlaması ve dışa açık bir modelin uygulanma alanı oluşması; yabancı sermayeli birçok bankanın da kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde tarımsal alanda gerçekleştirilen en büyük devrimi 1925 yılının Şubat ayında Aşar vergisinin kaldırılması olarak ifade edebiliriz. Bu önemli gelişmeyi,

1927 ve 1929'da çıkartılan yasalar ile toprağı olmayan kırsaldaki nüfusa hazine arazisi olan toprakların dağıtımı izlemiştir. 1923-1934 yılları arasında 711.000 hektarlık arazi köylülere dağıtılmıştır. 1927'de genç Cumhuriyetin ilk tarım sayımı yapılmıştır. Bu sayımın sonuçlarına bakıldığında çiftçi başına ekili alan miktarının ortalama 25 dönüm olduğu görülmektedir. Ekili tarım arazileri ülke topraklarının %5'i kadardır. Yine 1927 yılı nüfus sayımına göre tarımsal alanda çalışan nüfusun 4 milyon kişiden çok olduğu da önemli bir tespittir. Bu dönemde tarımsal alanda kullanılan teknoloji son derece ilkeldir. 1927 yılında gerçekleşen araştırmada 15.700 kadar tarım makinesinin olduğu tespit edilmiştir. Tarımsal üretimin büyük ölçüde "geçinebilmek için yapıldığı bilinmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 37).

Liberal ekonomi politikalarının izlendiği dönemde tüm sektörlerde olduğu gibi, tarım sektörüne de destek sağlanmış ve Ziraat Bankası aracılığı ile tarımsal kredilerin verilmesine başlanmıştır. 1924 yılında verilen kredi miktarı 17 milyon TL civarındayken 1930 yılına kadar 35.7 Milyon TL seviyesine ulaşmıştır. Bu dönemde, tarım okulları ve tarımsal deneme istasyonlarının açılması sağlanmıştır. 1929'da çıkartılan 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" ile Tarım Kredi Kooperatifleri ve örnek çiftliklerin kurulması da atılan önemli adımlardandır (Şahin, 2002: 42).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yıllık döneminde sanayinin geliştirilmesi için 1923 İktisat Kongresinde alınan kararlar çerçevesinde gerçekçi ekonomik hamleler yapılmıştır. İlk hamle olarak 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. 1927 yılında da "Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkarılmıştır. 1927 yılı sanayi sayım sonuçlarına göre 65245 işyerinin olduğu ve bu işyerlerinde 256.855 kişinin istihdam edildiği tespit edilmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 40)

Cumhuriyetin ilk yıllarında ulaşım hizmetleri ekonomik kalkınmanın belkemiği olarak görülmekteydi. Bu nedenle yeni demiryollarının inşasına ve yabancı şirketlerin elindeki demiryollarının millileştirilmesine önem verilmiştir. 1924 yılında "Anadolu Demiryollarının Devletleştirilmesi Kanunu" çıkarılmıştır. Dönemin başında, hükümet kontrolünde 1734 km demiryolu mevcutken yabancı şirketlerin elinde 2352 kilometrelik demiryolu ağının bulunması, bu hamlenin çok önemli olduğunu göstermektedir Deniz ulaşımına da özel bir önem verilmiş ve 1926 yılında Kabotaj Kanunu çıkartılmıştır. Kayseri'de 6 Ekim 1926'da bir uçak fabrikası açılmış, üç yıl

sonra da 1929'da İstanbul-Berlin arasında uçak seferleri başlatılmıştır. 1933 yılında ise yurt içinde uçak seferleri Ankara-İstanbul arasında yapılan seferle başlatılmıştır (Şahin, 2002: 42).

O dönemde, Lozan Anlaşması'nda getirilmiş olan kısıtlamalar sebebiyle dış ticarette canlanama sağlanamamıştır. Ancak kısıtlamanın süresinin 1929' dolmasıyla dış ticarete yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerin amacı; tüm sektörlerde iç talebin ithalat ile karşılanıyor olması ve tarımsal üretime dayalı yapısal durumun henüz değiştirilememiş olması nedeniyle, yerli üretimin, özellikle de sanayi üretiminin, dış rekabete karşı korunmasıdır. İthalat içinde tüketim ürünlerinin payı % 70'in üstündeydi. İhraç ürünlerinin büyük bir bölümünü ise tarım ürünleri oluşturmaktaydı (Kepenek ve Yentürk, 2005: 42, Şahin, 2002: 44).

1929 yılına kadar, yani Cumhuriyetin ilanını takip eden sürede dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir. Bunun temel sebepleri; Birinci Dünya Savaşı sürecinde üretim yapan birimlerin zarar görmesi, üretim için gereken hammaddenin ve ara mallarının ithal edilmesinde yaşanan güçlüklerdir. İkincisi, 1907-1924 yılları arasında yapılan anlaşmalar ile yabancılara tanınan gümrük kolaylıkları ve 1929 Büyük Buhranının olumsuz etkileridir. 1924-1929 arasında Almanya ve ABD ile ikili ilişkiler geliştirilmiş, ancak Sovyetler Birliği ile ticari ilişkiler istenilen seviyeye taşınamamıştır (Tezel, 2002: 166).

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren ilk on yılda, İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda özel sektöre dayalı sanayileşmeye önem veren bir politika uygulanmıştır. Yatırımların yapılabilmesi maksadıyla teşvikler verilmiştir. Ancak özel sektörün sermaye yetersizliği, alt yapının olmayışı ve bireylerin girişimcilik deneyiminin olmayışı bu hedefin gerçekleşmesine mani olmuştur. Verilen tüm teşviklere rağmen, ticaret yapmak özel girişimciler için daha kârlı olduğundan ticari sermayenin sanayi yatırımlarına aktarılmasını sağlamak kolay olmamıştır (Şahin, 2002: 43). Ayrıca yabancı yatırımcıların belirsizlik öngörüsüyle yeni yatırımlarda isteksiz olmaları ve gayrimüslim azınlığın savaşın ardından Türkiye'den ayrılmaları da sanayi üretiminin olumsuz etkilendiği diğer nedenlerdir. Bu nedenler liberal ekonomi anlayışından devletçi politikaların uygulanmasına geçişin en önemli sebeplerindendir (Eroğlu, 2007: 66).

1923-1929 dönemine ilişkin bazı genel ekonomik göstergeleri sunan Tablo: 3.1 aşağıdadır.

Tablo 3. 1. 1923-1929 Genel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)*	Büyüme Oranı (%)	GSYİH (Milyon TL)**	İthalat (Bin $)	İhracat (Bin $)	Dış Ticaret Dengesi (X-M)	Bütçe Gelirleri (Milyon TL)	Bütçe Giderleri (Milyon TL)	Bütçe Dengesi (Milyon TL)
1923	9,1	---	2,959	50.790	88.872	38.082	111	106	5
1924	6,9	14,6	3,392	82.435	100.462	18.027	138	132	6
1925	5,3	12,5	3,817	102.700	128.953	26.253	171	202	-31
1926	5,1	18,2	4,512	96.437	121.411	24.974	180	172	8
1927	4,2	-12,8	3,937	80.749	107.752	27.003	204	199	5
1928	3,8	10,8	4,362	88.278	113.710	25.432	222	201	21
1929	3,2	21,5	5,301	74.827	123.558	48.731	224	213	11

Kaynak: TÜİK (İstatistik Göstergeler) *Ekim ayına aittir, **1948 Fiyatlarıyla.

Tablo 3.1, incelendiğinde, 1927 yılı haricinde süreklilik arz eden bir büyümenin sağlandığı, % 10 seviyesinin üzerinde yüksek büyüme elde edildiği görülmektedir. Aynı dönemde işsizlik oranının %5 seviyesinin altında olduğu, işsizliğin 1925 yılından itibaren dönem sonuna kadar azalış eğiliminde olduğu görülmektedir. Cari dönemde merkezi bütçe dengesinin sağlandığı görülmektedir. Bütçe, 1925 yılı haricinde fazla vermiştir. Tabloda yer alan dış ticaret verileri analiz edildiğinde, artan tüketim talebine bağlı olarak ithalatın arttığı ve bunun neticesi olarak dış ticaret açığının yükseldiği görülmektedir. Dış ticarette dengenin sağlanmasının, genel konjonktür ve 1929 buhranının etkisiyle dış talepte yaşanan gerileme nedeniyle mümkün olamadığı ifade edilmelidir. 1929 yılı, uzun zamandır uygulanan liberal ekonomi politikalarının terkedildiği yıl olmuştur.

3.2. 1930-1949 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm

1923-1929 dönemi, yukarıdaki yazında da zikredildiği üzere, ağırlıklı olarak liberal ekonomi koşullarının oluşturulmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Ancak 1929 sonrası liberalizmden devletçi ekonomi politikalarına geçilmiştir. Savaştan çıkış dönemi olan ilk yıllarda uygulanan ekonomi politikaları, 1929 yılında dünya ekonomik buhranın yaşanması nedeniyle yön değiştirmiştir. 1930-1950 dönemi, ekonomide "devletçilik" anlayışının egemen olduğu bir dönemdir. Bunda 1920'lerin sonundaki dünya ekonomik bunalımının Türkiye'yi etkilemesinin yanı sıra, iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkasının siyaset tarzı da yatmaktadır. Bu tarz, toplumun önemli bir kısmında muhalif bir siyasal

partinin kurulması talebini de arttırmıştır. Ancak bu süreçte kurulan siyasi partiler kısa ömürlü olmuş, 1946 yılına kadar tek partiye dayalı siyasal sistem devam etmiştir (Koçak, 2000: 147).

1929-1930 döneminde, ekonomide devletçiliğin öne çıkmasına sebep olan etkenler arasında 1929 Ekonomik Buhranının etkileri, sanayileşme hususunda istenilen seviyeye ulaşılamamış olması ve Lozan'da üstlenilen borçların ödenmesine 1929'dan itibaren başlanılacak olması sıralanabilir. Atatürk 1935 yılındaki konuşmasında devletçilik anlayışını şu şekilde dile getirmiştir: "Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş bir sistemdir. Devletçiliğin manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin iktisadiyatını devletin eline almak. Devlet, hususi teşebbüsler eliyle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir." (İnan ve Haytaoğlu, 2011: 35)

Bu süreçten itibaren 1980'lere kadar, 1950'deki kırılma haricinde, ithal ikameci ekonomi politikalarının hâkim olduğu bir "iktisadi altyapı" ve "ulusal teşebbüs" sınıfı oluşturma süreci yaşanmıştır. Devlet ekonominin tüm alanlarında varlığını artırmış ve ülke ihtiyaç duyulan tüm alanlarda KİT'lerle donatılmıştır. Yaşanan bu dönüşüm ve gelişim süreci Türk sanayicisinin aleyhine işletilmemiş, özel sektörün ihtiyacı olan "ara malı" talebinin üretimini sağlayarak ucuz girdi sunmuş ve özel sektörün tamamlayıcısı olmuştur (Keyder, 2003: 234)

Sanayileşmeyi hızlandırmak maksadıyla Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ve 1934 yılı başında uygulanmasına başlanmıştır. Plan ile temel tüketim mallarının yurtiçinde üretimine öncelik verilmiş, sanayileşme desteklenmiştir. Bu planın başarıyla uygulanmasının ardından da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ara mallar ve yatırım mallarının üretimi öncelik olarak ele alınırken, bu plan, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle uygulanamamıştır. Ekonomik harcamalar savunmanın güçlendirilmesi için yapılmış, iklim şartları nedeniyle tarımsal üretim azalmış ve bütçe açık vermiştir. Aynı zamanda fazla sayıda genç insanın silahaltına alınması ve temel ihtiyaç malzemeleriyle ilgili

olarak kamu stoklarının artırılması sebebiyle iç piyasada arzda sıkıntılar yaşanmış ve fiyatlar genel seviyesi olağanüstü oranda yükselmiştir (Tokgöz, 1997: 64).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatını kaybettiği 1938 yılına kadar kamu mâliyesinin, para ve kredi alanında kararlı bir gelişme gösterdiği söylenebilir. Bu dönemin sermaye hareketlerini biçimlendiren etkenlerden ilki para arzıdır. Dönem boyunca dolaşımdaki para miktarı hemen hemen hiç arttırılmamış, 1930'da TCMB'nin kurulmasından sonra da parasal denge korunmuştur. Böylelikle savaş yılları haricinde enflasyon %10'un altında kalmıştır. İkinci önemli husus, bütçe dengesidir; yine dönem boyunca 1940'lı yıllara kadar, devlet bütçesinin gelir gider dengesinin korunmasına çalışılmıştır. Devlet, nitelikli işgücü eksikliğini gidermek amacıyla, 1940 yılında köy enstitülerini kurmuştur. Böylelikle hem okuryazar oranında artış sağlanmış, hem de nitelikli işgücü eksiği bu şekilde kapatılmaya çalışılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1977: 153).

Atatürk'ün vefatının ardından Cumhurbaşkanı seçilen ve uzun yıllar bu görevini sürdüren İsmet İnönü döneminde, başlayan İkinci Dünya Savaşı ile birlikte, özgürlükler daha fazla kısıtlanmıştır. Türkiye bu savaşa girmese de ekonomi savaştan ziyadesiyle etkilenmiştir. Türkiye son anda Almanya'ya savaş ilan ederek 3 Şubat 1945 Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalayabilmiş, ABD'ye siyasi olarak yakınlaşıldığından, "Truman Doktrininde öngörülen yardımlardan yararlanılması gündeme gelmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 36 - 37).

1946 yılında "Çok Partili Siyasal Hayat"ın başlamasıyla birlikte DP resmen kurulmuş, ancak halk arasında, açık oy gizli tasnif sisteminden ötürü "Hileli Seçim" olarak bilinen genel seçimi 399 sandalye elde eden CHP kazanmıştır. DP ise yapılan itirazların neticesinde 62 sandalye elde ederek muhalefet görevini üstlenmiştir. Başbakanlık görevine başlayan Recep Peker, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün demokrasiye geçişin zorlaştırılmaması talebi karşısında direnemeyip istifa etmiş ve daha liberal bir siyaset izleyen Hasan Saka hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet de Başbakan Hasan Saka'nın istifasıyla son bulmuştur. 1946 seçimleri sonrasında Şükrü Saraçoğlu Başbakanlığındaki Hükümet son bulmuş, Recep Peker'in Başbakanlığında yeni CHP Hükümeti kurulmuştur. Bu Hükümet, ekonomi ve sanayide sıra dışı kararlara imza atmıştır. Bu dönemde, tarihe 6-7 Eylül 1946 Devalüasyonu olarak geçen, Türkiye ekonomisinin ilk devalüasyonu yaşanmıştır. Gerçekleşen bu devalüasyonda 1 ABD

Doları=1.26 TL'den 2.80 TL'ye yükselmiş, TL % 54,3 oranında değer kaybetmiştir. DP, muhalefet etme görevini üstlendiği bu dönemde, devletin ekonomiye müdahalelerini çok yoğun şekilde eleştirerek, kalkınmanın özel sektör vasıtasıyla gerçekleştirilebileceğini savunmuştur. DP, ekonomiye yapılan gereksiz müdahalelerin, ekonomik yaşamı olumsuz etkilediğini ileri sürerek, yabancı sermaye girişinin artırılmasını ve özelleştirmeyi savunmuştur. Kısaca DP'nin muhalefeti devletçi ekonomik modelin terkedilerek liberal ekonomi politikalarının uygulanması üzerine kurulmuştur (Tekeli ve İlkin, 1977: 154).

Bu durumun altında, dünya savaşı sırasında fiyatlar genel seviyesinde yaşanan olağanüstü yükseliş, ihraç malları stokunun eritilmesi süreci, dış ticaret dengesinin sağlanması ve iç borç stokunun reel değerinin düşürülmesi arzusu yatmaktadır. Ülke ekonomisinde yaşanan bütün bu gelişmelerden sonra ekonomide planlama kavramı yeniden gündeme gelmiş ve bu doğrultuda Recep Peker Hükümeti bir plan hazırlığı çabasına girmiştir (Şahin, 1998:105-106).

Cumhuriyetin ilk on yılının sonunda Türkiye ekonomisi, birçok önemli gelişim sağlanmasında rağmen istenilen düzeyin gerisinde kalmıştır. Uygulamaya konulan sanayi politikaları, yerli sanayinin gelişimi için yeterli olmamıştır. Büyük buhran, Türkiye'nin ticari ilişkiler içinde olduğu devletleri etkilerken, ihracat güçleşmiş, bu da döviz kıtlığına ve dolayısıyla üretim faktörlerinin alımında zorluklara yol açmıştır. Üretim sürecindeki düşüş, işsizlik ve ekonomik durgunlukla sonuçlanmış, negatif büyüme oranları elde edilmiştir. İkinci Dünya Savaşının ardından Türk Ekonomisinin yeniden yapılandırılma süreci başlatılmış ve dışa açılmanın sağlanması için adımlar atılmıştır. Atılan adımlardan birisi de dönemin Peker Hükümeti tarafından Türkiye'nin ekonomide yapması gereken hamleler için bir planın hazırlanmasına yönelik çalışmaları olmuştur. Peker Hükümeti bu maksatla 1947 yılının Şubat ayında İktisat Vekâleti Baş Müşaviri Süleyman Vaner'e yeni bir iktisadi planın hazırlaması talimatını vermiştir. ABD Sovyetler Birliği'nin etkisini artırmasını önlemek maksadıyla **'Truman Doktrini'** ve **'Marshall Yardım'**larını devreye koymuştur. Bu kapsamda desteklenecek ülkeler arasında yer alan Türkiye hibe ve kredi şeklinde sağlanacak bu desteklerden yararlanabilmek maksadıyla, siyasi ve ekonomik bir yapılanmanın hayata geçirilmesine hız vermiştir. Bu maksatla, Türkiye İvedili Sanayi Planı iptal edilmiş, yerine İktisat Vekâleti Baş Müşaviri Vaner'in hazırlamasından dolayı, **'Vaner Planı'** şeklinde anılan

planın uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak bu plan, ABD'nin sunduğu şartları kabul eden "niyet mektubu" olduğundan uygulanamamıştır (Öztürk, 1987: 134, Ertem, 2009: 389).

Bu cari döneme üç önemli gelişmenin damga vurduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi, liberal ekonomi politikalardan devletçiliğe geçiştir. İkincisi ise fiilen dâhil olunmamasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan olumsuz etkilerdir. Türkiye, savaşın ardından küresel coğrafyanın yeniden şekillenmesi sürecinde Batı Bloğuna dâhil olmak istemiş ve bu minvalde Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve IMF'ye üye olmuştur. Bu süreçte, ABD tarafından hazırlanarak uygulamaya konulan Truman Doktrini ve Marshall Planı ile mali ve askeri destek alınmıştır. Üçüncü husus ise planlı ekonomiye geçişin başlamasıdır (Ertem, 2009: 389).

Türkiye oluşan dış ticaret açıklarını, dünya savaşının devam ettiği yıllarında stoklanan altın rezervleri, döviz rezervleri ve 1948'den itibaren Marshall yardımlarıyla elde edilen kaynaklar ile karşılamıştır. Bu tarihten itibaren dış sermaye kaynaklarının kullanımı Türk Ekonomisinde kanıksanmıştır. Bu dönemde tarım sektöründe önemli bir yapısal gelişme yaşanmamıştır. Oransal bağlamda bakıldığında tarım sektörünün ihmal edildiği ifade edilebilir. İlgili dönemde toplam istihdam içinde yaklaşık %82'lik, GSMH içinde %40'lık ve ihracat gelirleri içinde %80'lik paya sahip olan tarım sektörüne, yapılan yatırımların %10'u ayrılmıştır. Devletin elindeki toprakların köylülere ve göçmenlere dağıtımı sayesinde ekili araziler artmıştır. 1927 yılında % 4,86 oranında olan işlenmiş topraklar, 1934 yılında %12,25'e yükselmiştir. Bu dönemde uygulanan vergi yapısı incelendiğinde, Keynesyen politikalarla benzerlik gösteren "devletçilik" anlayışının etkileri net bir şekilde görülebilmektedir (Şahin, 2002: 69, Kepenek ve Yentürk 2005: 65)

Cari dönemin genel ekonomik göstergelerini sunan Tablo 3.2, incelendiğinde, işsizlik oranının % 4 seviyesinin altında olduğu, 1931 yılında %4,5 seviyesine yükselen oranın, bu yıldan itibaren düşüşe geçtiği ve minimize olduğu görülmektedir. Dönemin başında düşüş trendinde olan enflasyon oranlarının, 1931 ve 1935 yıllarında yüksek bir oran olan % 10 seviyesinin üzerine çıktığı, 1941 yılına kadar düşüş göstererek dengede kaldığı, savaşın yaşandığı yıllarda karaborsanın etkisiyle önemli bir yükseliş göstererek, savaş sonrası dönemde 1944 yılından itibaren düşüş gösterdiği görülmektedir. Cari dönemin dış ticaret verileri incelendiğinde, 1938 yılı haricinde, 1947 yılına kadar ciddi

bir dış ticaret fazlasının elde edildiği görülmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşının yaşandığı dönemde, küresel anlamda artan gıda talebinin, tarımsal üretim ile karşılanması neticesinde, çok ciddi bir kazanım elde edilmiştir. Dönemin genel bütçe rakamları incelendiğinde ise 1945 yılında yaşanan düşüş dışında genel bir artış eğilimin olduğu, bütçe dengesinin de sağlandığı görülmektedir. 1939-1949 arasında kalan dönem içinde, para arzının 5 kat, devletin iç borçları toplamının 14 kat arttığı da unutulmamalıdır (Tokgöz, 1997: 103).

1930-1949 dönemine ilişkin bazı genel ekonomik göstergeleri sunan Tablo-3.2 aşağıdadır.

Tablo 3. 2. 1930-1949 Genel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	Büyüme Oranı (%)	GSYH (Milyon TL)	İthalat (Bin $)	İhracat (Bin $)	Dış Ticaret Dengesi (X-M)	Bütçe Gelirleri (Milyon TL)	Bütçe Giderleri (Milyon TL)	Bütçe Dengesi (Milyon TL)
1930	3,2	-25,4	2,5	5,431*	69.540	71.380	1.840	218	210	8
1931	4,5	19,0	8,2	5,877*	59.935	60.226	291	186	208	-22
1932	4,5	-5,7	-10,6	5,253*	40.718	47.972	7.254	214	212	2
1933	3,9	-15,9	15,5	6,065*	45.091	58.065	12.974	199	205	-6
1934	3,2	0,5	6,3	6,447*	68.761	73.007	4.246	241	229	12
1935	3,3	11,1	-3,0	6,252*	70.635	76.232	5.597	267	259	8
1936	2,9	5,0	23,1	7,694*	73.619	93.670	20.051	271	266	5
1937	2,7	5,0	1,5	7,811*	90.540	109.225	18.685	317	311	6
1938	2,1	4,2	9,5	8,550*	118.899	115.019	-3.880	329	315	14
1939	2,1	2,0	6,9	9,139*	92.498	99.647	7.149	388	394	-6
1940	2,4	9,6	-4,8	8,702*	50.035	80.904	30.869	552	547	5
1941	3	19,7	-10,4	7,800*	55.349	91.056	35.707	652	586	66
1942	3,4	68,0	5,5	8,230*	112.879	126.115	13.236	984	919	65
1943	2,9	44,1	-9,8	7,424*	155.340	196.734	41.394	1.039	1.037	2
1944	3,1	2,7	-5,1	7,047*	126.230	177.952	51.722	1.079	1.083	-4
1945	3,1	3,6	-15,3	5,970*	96.969	168.264	71.295	664	605	59
1946	2,7	-1,0	32,1	7,885*	118.889	214.580	95.691	1.061	1.024	37
1947	2,5	-1,5	4,1	8,212*	244.644	223.301	-21.343	1.625	1.573	52
1948	2,3	2,4	26,0	37.133**	275.053	196.799	-78.254	1.495	1.427	68
1949	1,8	8,1	-5,0	35.282**	290.220	247.825	-42.395	1.659	1.601	48

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Göstergeleri Bulutay T. Employment unemployment and wages in Turkey, 1995, Ankara *1948 Fiyatlarıyla, **1968 Fiyatlarıyla

3.3. 1950 -1960 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm

Çok Partili Döneme geçişin ardından eşit şartlarda yapılan 14 Mayıs 1950 genel seçiminde, 408 milletvekilini meclise sokmayı başaran DP iktidara gelmiştir. Adnan Menderes Başbakan olurken, 22 Mayıs 1950'de TBMM'de gerçekleştirilen seçimde 387 oy alan Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. DP seçimleri, çiftçinin desteklenmesi, sanayileşme ve ulaşım ağlarının yaygınlaştırılması gibi ana politikalar sayesinde kazanmıştır. Ancak bunlar hızlı adımlardır ve ekonomik büyüme oranının düşmesi, enflasyonun ve dış borçların artmasıyla sonuçlanmıştır (Eroğul, 1970: 14).

Bu dönemde CHP'nin muhalefetinde temel dayanağı, DP'nin laiklik ilkesinden saptığı iddiası oluşturmuştur. Muhalefetin baskısı sonucu DP, 1953 yılından itibaren toplumsal özgürlükleri kısıtlamaya başlayıp, basın ve üniversiteler üzerindeki devlet denetimini arttırmıştır. Yaşananlara rağmen 14 Mayıs 1954'te gerçekleştirilen seçimleri yeniden DP kazanmış, Celal Bayar da 486 oyla tekrar Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. 17 Mayıs'ta güvenoyu alan Menderes yeniden Başbakan olmuştur. DP'nin seçimi tekrar kazanmasının nedeni hükümetin kırsal kesimdeki halkın durumunu iyileştiren ekonomi politikalarıdır (Erdoğan, 2003, 79).

DP döneminde yaşanan en önemli gelişme Kore Savaşı olmuştur. DP'nin uluslararası çağrıya hızlı bir şekilde yanıt vererek Kore'ye asker gönderme kararı alması dönemin en çok tartışılan konularından olmuştur. Bu karar, başta ABD olmak üzere tüm dünyada geniş yankı bulmuştur. Sovyet tehditlerine karşı hızla Batı Blokuna yakınlaşan Türkiye, Kore Savaşı'nın kazanılmasından sonra 1951 yılında NATO'ya üye olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin perçinlenmesine, ekonomisinin de Dünya Kapitalist Sistemi ile bütünleşme sürecine girmesine imkân sağlamıştır. Bu ilişkilerin olumsuz etkilerini iki başlıkta sıralamak mümkündür. Birincisi; Türkiye'nin dış politikasında ABD'nin belirleyici bir rol alması, ikincisi; İncirlik Üssü'nün Türkiye'nin egemenliğine sıkıntı doğuracak şekilde ABD'nin kullanımına açılmış olmasıdır (Akkaya, 2012: 1-20).

1951 senesinin Ağustos ayında yapılan düzenleme ile Halkevleri ve Halkodalarının devletleştirilmesi ile kamusal hizmet icra eden bu yapıların tüm varlıklarının hazineye devredilmesi ve 1953 yılında CHP'nin tüm ekonomik varlığının "haksız iktisap" olduğu iddiasıyla hazineye devredilmesi, siyasal ilişkileri hiç olmadığı kadar germiştir. 1953 senesinde MP'nin kapatılarak varlıklarının hazineye devredilmesi,

Şubat 1954'te Köy Enstitülerinin yeniden yapılandırılarak öğretmen okulları haline getirilmesi ve basın kuruluşlarına uygulanan baskıların dayanılmaz kabul edilen boyutlara ulaşması iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmuştur (Koçak, 2000: 1).

1957 seçimlerinde DP yine iktidar olurken, CHP oy oranlarını arttırmıştır. Oylarını arttıran CHP, DP'ye daha sıkı muhalefet etmeye başlamıştır. Cepheleşmeler hızlanırken Vatan Cephesi ve Güç Birliği adında iki sivil güç oluşmuştur. DP'lilerle sınırlı olmayan gayri-modern, gelenekçi ve varlıklı kesimler Vatan Cephesi etrafında toplanırken, aydınlar ve taşradaki Vatan Cephesi'ne muhalefet olan kesimler Güç Birliği çatısı altında örgütlenmeye çalışmışlardır. 1958 yılında geçirdiği şaibeli uçak kazasından sonra Menderes'in siyasetinde değişim yaşanmıştır. Bu değişim, dini söylemlerin ve milli irade vurgusunun artması olarak ifade edilebilir (Toy ve Elmacı, 2010: 137-148).

Türkiye, cumhuriyetin ilanından DP'nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar CHP idaresinde, tek parti ile yönetilmiştir. CHP, ülkeyi katı devletçilik politikası ile tek elden idare etmiştir. Bu politika kamusal yönetimin tüm alanlarında uygulanmıştır. Ekonomi politikaları da "katı devletçilik politikasından" nasibini almıştır (Aydın, 2018: 3).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren 1950'ye kadar korumacı, kapalı, dış dengenin sağlanmasına dayalı, içe dönük ekonomi politikaları uygulanmıştır. 1946 yılından itibaren bu politikalarda adım adım gevşeme başlatılmıştır. İthalatın serbest hale getirilmesiyle dış açıkların kronik duruma geldiği, dış yardımlar, krediler ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta durabilen bir ekonomik yapı oluşmuştur. Cari dönemin ve sonraki dönemlerin ekonomik yapısına şekil veren etken özel sermayenin hızlı şekilde bir gelişim göstermesidir. Çok partili siyasal hayata geçilmesinin yanı sıra, uluslararası yardımlar ve yabancı sermaye girişiyle ekonomi ve özelde para piyasasının hareketlenmesi özel sermayenin birikimini hızlandırmıştır. Kırsal yerleşim yerlerinde yapılan üretim, yerel pazarların yanında ulusal piyasaya da arz edilmeye başlanmıştır. İkinci Dünya Harbi sonrasında uygulamaya konulan ekonomi politikaları sonucunda milli üretim gözle görünür oranda yükselmiştir. 1954 senesi haricinde ekonomik büyüme oranları pozitif rakamlarda gerçekleşmiştir (Boratav, 2014: 94).

Başbakan Menderes'in TSK ile bazı elitlerin oluşturduğu kitlenin tehditlerine karşı savunma mekanizması şeklinde ortaya koyduğu popülist yaklaşımlar genel

ekonomiyi de şekillendirmiştir. Liberal demokrasi söylemleriyle iktidara gelen DP Hükümeti, ekonomik kalkınmanın sağlanması ile birlikte popülaritesini yükseltmiş, mevcut gücünü kaybetme korkusuyla bir zaman sonra da devletin etkisini yükseltmeyi amaçlayan politikaları uygulamaya koymuştur. Bu maksatla KİT'leri geliştirerek, kamunun genel ekonomi üzerindeki etki alanını artırmıştır (Yaşa, 1980: 186).

DP döneminde hızla artan kentleşme ile beraber iç piyasadaki imkânlar ve fırsatlar artmış, dayanıklı tüketim malları talebi kaçınılmaz olarak yükselmiştir. Konut, ulaşım ve altyapı gereksinimlerinde ciddi talep fazlası ortaya çıkmıştır. İç piyasanın gelişimine, savaştan sonra dünya genelinde yükselen tüketim yönlü eğilim de katkı sağlamıştır. Oluşan talep fazlası, fiyatlar genel seviyesinde yükselişe, dış geri ödeme güçlüklerine ve işsizliğin artışına neden olmuş, cari dönem, yükselen ekonomik buhranın siyasal bir buhrana dönüşmesi ile neticelenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005: 120-132).

10 yıllık DP dönemi 1954 yılı haricinde ilk beş yılda, yüksek büyüme oranının elde edildiği, altyapı ve ulaştırma yatırımlarının yapıldığı, tarımsal üretimin çağdaş tarım aletleri ile hak ettiği seviyeye taşındığı bir dönem olmuştur. Ancak liberal söylemlere rağmen kamu yatırımları bu dönemde hız kazanmıştır. Et ve Balık Kurumu, Türkiye Demir Çelik İşletmeleri, SEKA ve Turizm Bankası bu dönemde kurulmuş, TCDD, PTT, DMO ve Denizcilik Bankası KİT'e dönüştürülmüştür. 1950'den itibaren kamu kesimi ciddi oranda borçlanmıştır. Bu borçlanmanın nedeni sanayileşmenin hızlandırılması için uygulanan politikalardır. Bu politikalar çerçevesinde, ithal ikameci sanayileşmeye ağırlık verilmiş, endüstriyel üretim, 1950 yılındaki rakama oranla % 30 artmış, 1950-1958 arasında sabit sermaye yatırımları içinde %22lik kısmı sanayiye ayrılmıştır. İktidarın son yıllarında ekonominin gelişim hızında yaşanan düşüş, enflasyon oranlarındaki yükseliş, dış borçlar gibi konuların getirdiği sorunları aşmak için 4 Ağustos 1958'de 'iktisadi istikrar tedbirleri' ismiyle IMF'nin baskısı neticesinde bir dizi istikrar kararı alınmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin o güne kadarki en büyük devalüasyonu yapılmış ve bir Dolar 280 kuruştan 900 kuruşa çıkarılmıştır. Devalüasyon hamlesi ihracatta artış sağlamış, lakin TL'nin değer kaybından ötürü ithal mallarının fiyatı artmıştır. Bu durum da enflasyonda yükselişe neden olmuştur. Kararların uzun dönem etkilerini yorumlamak zordur. Zira 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe yapılmış ve değişen siyasal ortam ekonomik koşulları da farklılaştırmıştır. Sonuç olarak

ithal ikameci dönem olarak bilinen ve incelenen dönemin, üretimin ithalata daha bağımlı hale geldiği bir dönem olduğunu söylemek mümkündür (Karluk, 2005: 228).

DP'ye olan tepkinin protesto gösterilerini tetiklemesi ve yaşanan olayların kaosa dönüşmesi üzerine, TSK 27 Mayıs 1960'ta askeri darbe yaparak yönetime el koymuştur. TSK yani ordu adına ülkeyi yönetmek için MBK oluşturulmuş ve ilan edilen bu komitenin liderliğine de Orgeneral Cemal Gürsel getirilmiştir. William Hale (2014)'e göre bu beklenen bir gelişmedir: "Ordunun tek parti rejimiyle bağlantılarının güçlü olması nedeniyle, iktidarın işadamları, serbest meslek sahipleri ve zengin köylüler tarafından üstlenildiği bir ülkede orduya çok daha az önem verildiği anlaşılıyor. Yeni rejim altında, devletten çok bireysel vatandaş, ulusal kalkınma ana motifine uygun davranmaya teşvik edildi. Kaçınılmaz olarak birçok subay, Türk siyasal kültüründe geleneksel olarak sahip oldukları merkezi rollerinden yoksun bırakıldıklarını düşündüler." Darbenin ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar görevinden istifa ederken oluşturulan MBK yeni bakanları belirlemiştir.

1950-1960 dönemine ilişkin bazı genel ekonomik göstergeleri sunan Tablo 3.3 aşağıdadır.

Tablo 3. 3. 1950-1960 Genel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	Büyüme Oranı (%)	GSYH (Milyon TL)*	İthalat (Bin $)	İhracat (Bin $)	Dış Ticaret Dengesi (X-M)	Bütçe Gelirleri (Milyon TL)	Bütçe Giderleri (Milyon TL)	Bütçe Dengesi (Milyon TL)
1950	1,5	-4,4	9,4	38.598	285.664	263.424	-22.240	1.449	1.621	-172
1951	1,7	0,2	12,8	43.536	402.086	314.082	-88.004	1.684	1.876	-192
1952	1,9	5,1	12,0	48.739	555.920	362.914	-193.006	2.294	2.712	-418
1953	2,8	3,8	11,2	54.210	532.533	396.061	-136.472	2.337	2.804	-467
1954	3,2	9,2	-2,9	55.655	478.359	334.924	-143.435	2.469	3.020	-551
1955	3,1	12,2	8,1	59.912	497.637	313.346	-184.291	3.289	3.876	-587
1956	3,2	9,9	3,3	58.763	407.340	304.990	-102.350	3.395	4.007	-612
1957	2,8	11,9	7,9	63.417	397.125	345.217	-51.908	4.060	4.735	-675
1958	2,9	15,8	4,6	66.308	315.098	247.271	-67.827	4.932	5.539	-607
1959	2,9	24,4	4,6	69.373	469.982	353.799	-116.183	6.572	7.496	-924
1960	3,1	5,2	2,9	71.391	468.186	320.731	-147.455	7.139	8.102	-963

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Göstergeleri Bulutay T. Employment unemployment and wages in Turkey, 1995, Ankara *1968 Fiyatlarıyla

Bu döneme ilişkin genel ekonomik verilerin olduğu yukarıdaki tablo incelendiğinde, DP döneminin ilk üç senesinde, hükümet politikaları çerçevesinde, tarım sektörüne özel önem verilmiştir. Özellikle tarım sektöründe yapılan

iyileştirmelerle üretimin artırıldığı ve çok yüksek büyüme oranın elde edildiği, 1954 yılında yaşanan gerilemenin ardından yeniden yükselişin sağlandığı, ancak artışın kalıcı hale getirilemediği ve 1957 yılı hariç % 5'in üzerine çıkılamadığı görülmektedir. İktidarın ilk dört yılından sonra yüksek enflasyon oranlarının oluştuğu da tablodaki enflasyon sütunundaki verilerde açık şekilde görülmektedir. İşsizlik oranlarının % 3 seviyelerinde kalması, nüfusun iş gücü piyasasına katılımı baz alındığında istihdam artışına işaret etmektedir. Bu olumlu göstergeleri dış ticaret verilerinde görmek mümkün değildir. Zira ara malı ve üretim araçları ithalatının artmasının yanında, tüketime bağlı ithalat artışı da dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiştir. DP iktidarında, bütçe büyüklüğü beş kat artmış ancak bu dönemde denk bütçe prensibinden uzaklaşılmış, bütçe açıkları artmıştır. İlk beş yıllık olumlu gelişmelerin, ikinci beş yılda zayıflamasının nedeni, siyasal gelişmelerin etkisi ile açıklanabilir. İlk dönemin ardından DP'nin oylarının düşüşe geçmesi, Hükümeti popülist politikalar izlemeye yönlendirmiştir. Ayrıca, iç ve dış borçlanma ile gerçekleşen yatırımların, ikinci dönemden itibaren azalarak artış trendine girmesi de, dönemin genel ekonomik verilerini etkilemiştir.

3.4. 1961-1980 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm

Bu döneme 27 Mayıs 1960 askeri darbesi damga vurmuştur. 1961 Anayasasını doğuran 27 Mayıs darbesinin Türk Siyasal Hayatına en önemli etkisi, iki partili sistem olan çoğunluğa dayalı seçim sisteminin değiştirilmesiyle parti enflasyonunu başlatmış olmasıdır. 1960'a kadar 24 hükümetin kurulduğu Türkiye'de, 1960-1980 yılları arasında tam 21 hükümet kurulmuştur. Getirilen oransal seçim sistemi, küçük partilerin de mecliste temsilinin önünü açmıştır. 25 Ekim 1961'de on ikinci dönem TBMM toplanmış ve darbeci askeri yönetim nihayete ermiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk koalisyon hükümeti kurulurken (CHP-AP), meclis; AP, CHP, CKMP ile YTP'den oluşmaktadır. 1961'den 1965 seçimlerine kadar geçen süreçte, üçü İnönü liderliğinde dört koalisyon hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet döneminde Albay Talat Aydemir'in zayıf darbe girişimi bastırılırken af tartışmalarıyla anlaşmazlığa düşen hükümet AP'nin çekilmesiyle düşmüştür. CHP diğer iki küçük partiyle yeni bir hükümet kurmuştur. Bu hükümet Kasım 1963'teki seçimlerde son bulurken, 25 Aralık 1963'te, CHP bağımsızlarla birlikte bir azınlık hükümeti kurmuştur. Başbakan üçüncü kez İsmet İnönü'dür. Türkiye ile AET arasında, 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara

Anlaşması imzalanmış, Topluluğa üye ülkeler ile TBMM'de onaylandıktan sonra 1 Aralık 1964 tarihi itibariyle yürürlüğe girmiştir. Döneme Kıbrıs'taki camilerin bombalanması ve Türklerin öldürülmesiyle patlak veren Kıbrıs Sorunu damgasını vurmuştur. Sorunun aşılmasından sonra AP, hükümetin yıkılmasına neden olmuştur. Ekim 1965'te yapılan genel seçimlere kadar ülkeyi S. Hayri Ürgüplü başkanlığındaki bir seçim hükümeti yönetmiştir. Seçimlerden sonra ise tek başına iktidar olacak çoğunluğu elde eden AP'nin tartışılmaz başarısı üzerine Başbakanlık koltuğuna, 27 Kasım'da yapılan AP başkanlık yarışını kazanan Demirel oturmuştur (Teziç, 1976: 228-291).

1960'lı seneler birbirinden farklı ideallere ve siyasal düşüncelere sahip grupların bir arada hayat bulduğu seneler olmuştur. Ülke siyaseti bir manada çoğulcu hale gelmeye başlamıştır. Diğer yandan da sol-sosyalist fikirler yaygınlaşmıştır. Bu fikirleri taşıyanların yasal siyasal çatısını ise TİP oluşturmuştur. Bir taraftan da Milli Birlik Komitesi'ndeki görevine son verilen Alparslan Türkeş Türk milliyetçiliği ve İslami ideolojisi ile CKMP genel başkanı olma hedefine ulaşmıştır. Bu partinin ismi, 1969 senesinde Milliyetçi Hareket Partisi şeklinde belirlenmiştir. Parti son yılların popüler akımı olan komünizme kökten karşıdır ve milliyetçi bir düzende teşkilatlanmıştır. Bunların yanında, dini muhafazakârlar 1969 senesinde AP ile yollarını ayıran, sonraki yıllarda Milli Görüş Lideri olarak anılacak olan Necmettin Erbakan'ın siyasal hayata kazandırdığı Milli Nizam Partisi'nde bir araya gelmişlerdir. Siyasal hayatta ortaya çıkan bu çok başlı durum 1970'li senelere doğru ilerlendikçe aşırı uç olarak adlandırılacak noktalara evirilmiştir. Özellikle sol hareket ordu içinde dahi hızla yayılmıştır. Bu karmaşık dönemde, 23 Kasım 1970 tarihinde AET ile Türkiye arasında Katma Protokol imzalanmıştır. Türk siyasetine bir kez daha askeri müdahale olmuş ve TSK'nın sert muhtırasına direnemeyen Demirel görevinden istifa ederken, 26 Mart 1971'de Nihat Erim hükümeti kurulmuştur. Hükümetin başına kendi partisinden bir isim geçtiğinden İsmet İnönü durumu desteklerken, Ecevit Genel sekreterlik görevinden istifa etmiştir (İncioğlu, 2011: 70-86)

Bu dönemde ortaya çıkan ve 1971 muhtırasına kadar devam eden koalisyon hükümetleri şu şekilde oluşturulmuştur: CHP-AP koalisyonu, CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar koalisyonu, CHP-Bağımsızlar koalisyonu, AP-YTP-CKMP-MP koalisyonu ve 12 Mart sonrasında kurulan partiler üstü hükümetler olarak bilinen Erim ve Melen

Hükümetleri. 1971 sonrasında ise, Naim Talu liderliğinde AP-CGP koalisyonu kurulmuş, bu hükümetin dağılmasının ardından, önce CHP-MSP koalisyonu, ardından da AP-MSP-CGP-MHP koalisyonu kurulmuştur. Bu hükümetler de çeşitli nedenlerle dağılmış ve "İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti" olarak bilinen AP-MSP-MHP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Koalisyonların yumuşak karnı olan anlaşmazlıklar nedeniyle kurulan bu hükümet de uzun ömürlü olmamış, CHP ile on birler olarak bilinen bağımsızların kurduğu koalisyon hükümetini, CGP-DP koalisyonu takip etmiştir. 1971 muhtırasından sonra, Cumhurbaşkanı Sunay'ın verdiği görevle CHP'den istifa ederek bağımsız milletvekili statüsüne geçen Kocaeli Milletvekili Nihat Erim Başkanlığında 26 Mart 1971'de teknokrat bakanlardan oluşan partiler üstü ilk hükümet kurulmuştur. Bu hükümette yer alan ve 11'ler olarak isimlendirilen teknokrat ve bürokrat isimlerin istifası neticesinde ikinci Erim Hükümeti kurulmuştur. Erim'in istifasının yaşandığı süreçte 22 Mayıs 1972'de Savunma Bakanı Ferit Melen'in vekâleten Başbakanlığında partiler üstü hükümet dönemi devam ettirilmiştir. 1973 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminin ardından 15. Nisan 1973'te göreve gelen Naim Talu Hükümeti de, bir yıldan az bir süre görevde kalmıştır (https://tr.wikipedia.org/).

Ekim 1973'te yapılan seçimleri etkileyen bazı siyasal olaylar olmuştur. Bunlardan birincisi, görev süresini tamamlayan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın selefi olarak Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesidir. İkinci önemli gelişme, partisinin içinden aradığı desteği elde eden Bülent Ecevit'in, gerçekleşen kurultayda CHP'nin Genel Başkanlık koltuğuna oturmasıdır. Gerçekleştirilen genel seçimlerde CHP, MSP, AP, DP ve CGP yarışırken hiçbir siyasi parti salt çoğunluk rakamını elde edememiştir. Bu neticenin ardından koalisyon arayışları sürerken, 26 Ocak 1974'de CHP ve MSP'nin koalisyon ortağı olduğu hükümet kurulmuştur. Ancak bu koalisyon, yapılan Kıbrıs Barış Harekâtının ardından bozulmuş, AP Lideri Süleyman Demirel sağ partileri bir araya getirerek "Milliyetçi Cephe" (AP, MSP, MHP, CGP ve bağımsız milletvekilleri) olarak isimlendirdikleri hükümeti kurmuş ve iktidarı devralmıştır. Milliyetçi Cephe ile beraber, sağ görüşteki gençlik hareketleri güçlerini artırırken, sol görüşteki gençler de toplumsal şiddet eylemlerine hız vermişlerdir. Bunların neticesi olarak ülke genelinde ciddi bir tedirginlik oluşmuştur. Sokaklarda gerilimin dozu yükseldikçe Demirel liderliğindeki Milliyetçi Cephe hükümetine olan halk desteği ve güveni kaybolmuştur.

1977 senesinin sonunda verilen önerge nedeniyle TBMM'de gerçekleşen oturumda hükümetin devam etmesi için gerekli olan güvenoyunu elde edemeyen hükümet düşmüştür. Böylelikle, ikinci Milliyetçi Cephe koalisyon hükümeti gensoru ile düşürülerek iktidardan inmek zorunda kalan ilk hükümet olmuştur (Erdoğan ve Tosun, 1999: 84-86).

Cari dönemde ülke ekonomisi, 1950'1i senelerin sonunda ortaya çıkan yüksek enflasyon ve dış borç geri ödemesinde oluşan güçlükler nedeniyle kötü bir durumdaydı. Ekonomiyi bu durumdan kurtarmak için planlı uygulamaların olması gerektiğine inanılıyordu. CHP-AP koalisyonu döneminde bu konuda adımlar atılsa da koalisyonun getirdiği dezavantajlar kapsamlı bir reformun uygulanmasına mani olmuştur. Bu döneme, hayata geçirilen "beş yıllık ekonomik kalkınma planları" damga vurmuş ve bu kalkınma planlarını alınan bir dizi "istikrar programı kararları" takip etmiştir. Birinci beş yıllık kalkınma planı ile başlayan kalkınma planlı dönemde 15 yıllık ekonomik ve toplumsal hedeflere ulaşılması düşünülmüştür. Bu hedefler arasında, yıllık % 7 büyüme yer almış ve neticede % 7,7 büyüme hızı sağlanmıştır. Tarımda rekoltenin yüksek olması da bu hedeflerin aşılmasına önemli katkı sağlamıştır. 1964 yılında başlayan durgunluk ve tarım reformunun geciktirilmesinin gölgesinde 1965 seçimlerine gidilmiştir (Serin, 1968: 101-102).

Muhalefette olduğu dönemlerde KİT'lerin üretimi olan ürünlerin fiyatlarındaki aşırı yükselişleri, getirilen ilave vergileri eleştiren ve tarımsal üretime uygulanan taban kamu fiyatlarını yeterli bulmayarak popülist politikalar izleyen Demirel, iktidara geldiği dönemde de bu popülist siyasetini devam ettirmiştir. Tarımsal üretim yapan kesimin taleplerine öncelik vermiş ve yüksek taban fiyatlar ilan etmiştir. Tarımsal kredi muslukları açılmış, ancak uzun dönemli yapısal reformlardan uzak durulmuştur. Yarattığı "Baba" imajı ile toplumun ihtiyaç duyduğu her şeyi devletin sağlayacağını anlatarak, devletin toplum nezdindeki yerini yüceltmiştir. Aynı dönemde KİT'leri geliştirmek suretiyle, bu kurumları otoritenin ekonomik hayata siyasal amaçlarla müdahalesi için bir vasıta olarak değerlendirmiştir. İç dinamiklere dayanan büyümeye endekslenerek dış piyasa açılımını geciktirmiş ve kapalı bir ekonominin mimarı olmuştur. Dönemindeki ekonomik kalkınma planları da iç dinamiklere dayalı ekonomik büyümeyi hedef almıştır. DP iktidarının ilk yıllarında gerçekleşen ekonomik dalgalanmanın bir benzeri, 1965-1971 yılları arasında AP Hükümeti döneminde

yaşanmıştır. Bu durum tek başına iktidar olmanın bir siyasal, toplumsal ve iktisadi neticesi olarak algılanabilir. (Türkkan, 1996: 208-216).

AP'nin 1965 seçim beyannamesinde modasının geçtiği ifade edilen "devletçilik politikasından" farklı bir yapı uygulanması suretiyle modern devlet anlayışı ile "Refah Devleti" profilinin oluşturulacağı beyan edilmiştir. Beyannamedeki "Refah Devleti" kavramı partinin karma ekonomik politika anlayışına dayanmaktadır (AP Seçim Beyannamesi, 1965: 13). 1968-1972 seneleri arasında uygulanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı da, tıpkı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gibi ithal ikameci politikayı benimsemiştir. Birinci planda öngörülen %7'lik büyüme hedefi bu planda da yer almış ve planın amacına ulaşması için sanayi sektörünün gelişiminin hızlandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Planda tarım sektöründe %4,1 büyüme hedeflenirken, sanayide bu oran %12,9 olarak belirlenmiştir. Özellikle Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığını azaltmak maksadıyla hazırlanan bu planda, sanayinin geliştirilebilmesi için yüksek gelir getirecek ve ikinci derece olarak ifade edilen ürünlerin üretiminin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacak bölgesel önemde endüstri dalları oluşturulmuştur. Bir başka mühim hedef, uzun dönemli ve süreklilik arz eden artışı temin edecek gelişmeyi sağlamak için modern üretim teknolojisinin kullanımı olmuştur. Özel sektör dayanıklı tüketim mallarının üretimine yoğunlaşmıştır. Sanayiye tarım sektöründen daha çok önem verilmiş, sanayinin gelişimi adına özel sektöre öncelik tanınmıştır. İkinci plan birincisinden farklı olarak kentleşmeyi desteklemekte ve ondan yararlanmayı amaçlamaktadır. Özel sektör girişimciliği arttırılmak istenmiştir (Serin 1968: 112-114).

Melen Hükümeti döneminde hazırlanan Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı 1973-77 yılları arası uygulanmıştır. Yeni plan uygulamasında AET ile ilişkiler ve 01.01.1973'te imzalanan Karma Protokolün etkisi büyüktür. Yeni ekonomik sistem, gerçekleştirilen bu protokole göre şekillendirilmiş ve ekonomik kararlar bu minvalde ele alınmıştır. Buna göre, entegrasyon amacıyla artık ekonominin niteliksel yönüne de önem verilmektedir. Sanayi sektörüne önem veren planlar sonucunda sektörün GSMH içindeki payı artmıştır. Verimlilik ve üretim artışında sermaye birikimi önemli bir rol oynamıştır (DPT, 1991: 22).

14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleştirilen seçimde % 33 oy alarak birinci parti olarak çıkan CHP'nin lideri Ecevit'in yoğun çabaları neticesinde, CHP-MSP koalisyonu kurulmuş ve 26.01.1974-17.11.1974 arasında görev yapmıştır. Hükümetin programında,

tam anlamıyla olmasa da sanayiye eğilimli politika izleneceği ortaya konulmuştur. Programda, Ecevit'in projelerinden olan köy kalkınma modeline de geniş yer verilmiştir. İlgili dönemde, köylü nüfusun büyük sıkıntılar yaşamasına neden olan karaborsacılık ve tefecilik faaliyetleri ile de mücadele edilmiş, köylü nüfusa yönelik kredi kanallarının oluşturulması için adımlar atılmıştır. Erim döneminde ABD baskısı ile yasaklanan haşhaş üretimi de yeniden serbest hale getirilmiştir. Bu süreçte, Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmiş, konulan ambargolar nedeniyle ekonomik sıkıntılar artmıştır. CHP-MSP koalisyonun sona ermesinin ardından siyasal bir bunalım dönemi yaşanmıştır. Senato üyesi Irmak'ın başkanlığında tamamen apolitik isimlerden ve teknokratlardan oluşan hükümet güvenoyu alamadığı için siyasi bir darboğaz oluşmuştur (Çavdar, 1983: 337)

Türkiye'de oluşan siyasal istikrarsızlık durumu, peş peşe farklı bunalımları beraberinde getirmiş, ideolojik uyumsuzluk içinde olan iki partinin oluşturduğu Ecevit Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Hiçbir partinin koalisyon için uzlaşamaması nedeniyle, Cumhurbaşkanı Korutürk devreye girmiş ve senatör Irmak'a hükümet kurma görevini vermiştir. Irmak'ın kurduğu bu hükümet teknokratlar ve apolitik isimlerden oluşmuştur. Oluşturulan bu hükümet güvenoyu alamamıştır. Siyasal iklimdeki bunalım iyice atmıştır. Kırsalda yaşayan nüfusa ve tarım sektörüne yönelik olumlu hedeflerin ifade edildiği hükümet programı, toprak reformu ve diğer uygulamalarda CGP'nin desteğini almış, AP başta toprak reformu olmak üzere Irmak Hükümetinin uygulamalarına şiddetle karşı çıkmıştır. 17.11.1974-31.03.1975 arasında yeni bir hükümet kurulamadığı için ülkeyi yöneten Irmak Hükümeti, Demirel liderliğinde yeni bir koalisyonun kurulmasıyla son bulmuştur (Aydemir, 2018: 73)

Siyaseten topal olan Irmak Hükümeti, AP lideri Demirel'in, sağ görüşe sahip parti liderlerini tehdit etmesiyle kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti ile sona ermiştir. Bu koalisyon hükümeti 31.03.1975-21.06.1977 arasında görev yapmış, AP, MSP, GP ve MHP'den oluşmuştur. Bu dönemde, sol anlayışa zıt bir politika yürütülmüş, hükümet politikasında, yeni bir sanayi modelinin oluşturulması ile tarımda topyekûn kalkınma hedefleri yer almıştır. Ancak 1970'li yılların ortalarına gelinmesine rağmen, hedeflenen topyekûn kalkınma konusunda önemli bir gelişme kaydedilememiştir. 5 Haziran 1977 seçimlerine gidilen süreçte çok önemli bir olay yaşanmış ve seçimlerin seyrini değiştirmiştir. Bu olay, tarihe "kanlı 1 Mayıs" olarak geçen, Taksim'de 1 Mayıs 1977

İşçi Bayramı kutlamaları sırasında yaşanan ve 36 kişinin ölümü ile sonuçlanan katliamdır. Seçimde % 41 oranında oy alan CHP birinci parti olmuş, ancak tek başına iktidar olması için gereken sandalye sayısına ulaşamamıştır. Köylünün tarımsal sanayiye yöneltilmesi, kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması ve köykentler gibi önemli projeleri olan Ecevit, bu yüksek oy oranına, tarım projeleri sayesinde ulaşmıştır. Ancak, hükümet kurmak için hiçbir partiden destek alamayan Ecevit, yoğun kamuoyu baskısı neticesinde 21.06.1977 tarihinde hükümeti kurmuş, ancak güvenoyu alamayarak bir ayın sonunda yıkılmıştır (https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/ 2013: 4591-5074).

Siyasal istikrarsızlığa bağlı olarak, ekonomik istikrarsızlığı devam ettiği dönem, yüksek enflasyonlu dönem olmuş, kalkınma planının uygulanmasını da imkânsız hale getirmiştir. 21.07.1977-05.01.1978 arasında görev yapan Beşinci Demirel Hükümeti, AP, MSP ve MHP'den oluşan "İkinci Milliyetçi Cephe" hükümetidir. İttifak, 1965 yılında kararlaştırıldığı gibi topyekûn kalkınmayı hedeflemiştir. Toprak Reformunun tamamen ortadan kaldırılacağının vurgulandığı hükümet programında, bu hükümetin görevde olduğu sürede, halkın toprağının hiçbir sebeple kamulaştırılmayacağı ifade edilmiştir (Ahmad, 2008: 187-201).

"İkinci Milliyetçi Cephe" Hükümetinin uzun ömürlü olmamasının ardından Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükümeti kurmak üzere Bülent Ecevit'e görev vermiştir. CHP Lideri Ecevit, AP'den ayrılan milletvekillerinin transferiyle yeni bir hükümet kurmuştur. Bu olay Türk siyasal tarihine "Güneş Motel" olayı olarak geçmiştir. AP'den ayrılan 11 milletvekili CHP'ye katılarak, kurulan üçüncü Ecevit Hükümetinde bakan olmuşlardır. Kurulan bu hükümet, 05.11.1978-12.11.1979 arasında görev yapmış ve ekonomik darboğazın zirve yaptığı, toplumsal kargaşanın dayanılmaz boyutlara ulaştığı bir dönem olmuştur. Ayrıca milletvekillerinin transfer yoluyla devşirilmesi ve bu isimlerin bakanlık yaptıkları süreçte yolsuzluklara bulaşmaları, Ecevit'in siyasal kimliğine onarılmaz zararlar vermiştir (Dülger, 1997: 179). Anılan dönemde, hükümetin tarım sektörü ve köyde yaşayan nüfus üzerine ciddi etkileri olmuştur. Toprakların kamulaştırılarak toplulaştırılması ve yeniden bu toprakları işleyecek köylülere dağıtılmasını hedefleyene yeni bir "Tarım Reformu Tasarısı" ve "Tarım İş Yasası" hükümet programına konulmuştur. Ancak ekonomik bir çöküntü

yaşanan Türkiye'de, tarım sektörü ve tarımsal ürünler önemini yitirmiş, tarımsal faaliyette bulunan nüfus giderek fakirleşmiştir (Boratav, 1998: 369)

Bu cari dönemde küresel petrol kriziyle beraber, genel ekonomik şartlar tüm ülkelerin ekonomileri için zorlaşmıştır. Dördüncü Beş Yıllık Sanayi Planı böyle bir dönemde, 1979-1983 yıllarını kapsayacak biçimde yürürlüğe konulmuştur. Plan darboğazdan çıkışı amaçlamaktadır. Bu nedenle "dinamik istikrar" hedeflenmiştir. AET ile devam eden ilişkiler, Bülent Ecevit'in ulusalcı ve korumacı politikalarıyla bir süre göz ardı edilirken, yatırım ve yerli üretim arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak, yabancı sermayeli bazı firmaların bu ulusalcı politikalar ile devletleştirilmesi sonucu, Ecevit Dönemi, tersine yabancı sermaye akımının yaşandığı tek dönem olmuştur. 1958 senesinde yapılan devalüasyonun ardından büyük bir devalüasyon da bu cari dönemde gerçekleşmiştir. Alınan bir diğer istikrar tedbiri de faizlerin ve vergi oranlarının yükseltilmesi ile memur maaşlarının ve işçi ücretlerinin dondurulması kararı olmuştur. Ecevit Hükümetinin toplumun çıkarlarını muhafaza etmek adına ekonomiye sıkça müdahalesi, spekülasyonları ve karaborsayı tahrik etmiş ve yapılan bu hamleler temel ihtiyaç maddeleri için kuyrukların oluşması ve ürün yokluklarının yaşanmasıyla neticelenmiştir (Türkkan, 1996: 218).

Bu hükümet döneminde, istikrar programı uygulanması ve bunu için gerekli finansmanın sağlanması amacıyla IMF'ye bir "niyet mektubu" sunulmuş, fon ile stand-by zaptı imzalanarak hayata geçirilmiştir. Böylelikle Nisan 1978 ve Mart 1979'da birbirine benzer iki istikrar programı yürürlüğe konulmuştur. Ancak bu programlar ülkenin içinde bulunduğu derin istikrarsızlık sebebiyle kararlılıkla uygulanamamıştır (Karluk, 2005: 405-406). Ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik sorunları çözme konusunda bu hükümet de başarısız olmuş ve toplumsal çatışmalar devam etmiştir. Bu ahval içinde gerçekleştirilen senato seçimlerinde, AP'nin büyük çoğunluğu elde etmesi neticesinde, "İkili Meclis Sisteminde" milletvekili sayısı daha fazla olsa da, CHP Hükümeti istifasını açıklamıştır (Zürcher, 1995: 382).

Ecevit'in istifasının ardından harekete geçen ikinci parti AP lideri Demirel, "Milliyetçi Cephe" içinde yer alan partilerin desteği ile 12 Kasım 1979 tarihinde bir azınlık hükümeti kurmuştur. Dördüncü Kalkınma Planının uygulandığı bu dönem, ekonominin darboğazda olduğu bir dönemdir. AP Hükümeti böyle bir ekonomi devralmış, yapılan hamlelerle ürün kıtlıkları ortadan kalkmıştır. Ancak 24 Ocak 1980de

alınan ekonomik kararlar, liberal bir çıkışı sağlamayı hedefleyen hükümetin, kendi eliyle ekonominin darboğazına gömülmesine neden olmuştur. Bu dönemde sokaklarda şiddet giderek artmış ve Demirel Hükümeti, toplumsal ve askeri tepkilerin odağına oturmuştur. 1977 Haziran ayının son günlerinde başlayan, binlerce gencin ölümüne neden olan ve 1980 Eylül ayına kadar giderek şiddetlenerek ülkeyi kaosa sürükleyen sokak olaylarından ciddi bir rahatsızlık duyan dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren liderliğindeki TSK 12 Eylül 1980 tarihinde askeri darbe yaparak ülke yönetimine el koymuş ve anayasayı askıya almıştır. Böylelikle 1961 anayasası dönemi de fiilen bitmiştir. Askeri darbenin ardından siyasal partilerin liderleri gözetim altına alınırken, sağcı ve solcu yüzlerce insan idam edilmiştir (Boratav, 1998: 374).

Türk Ekonomi Tarihine "24 Ocak Kararları" olarak geçen 1980 krizinin ortaya çıkışı yukarıdaki yazında detaylarıyla değinildiği üzere, yaklaşık on yıllık bir istikrarsızlık döneminin sonucudur. Bu krizi doğuran nedenleri, daralan ekonomi, siyasal ve ekonomik istikrarsızlık ile dış ticaret açıklarında olağanüstü yükseliş olarak sıralayabiliriz. 10 Ağustos 1970 tarihinde 9 TL'den 15 TL seviyesine yükselen Dolar kuru, ABD'de yapılan devalüasyon ve 1970 yılı ile 1974 arasında, işçi dövizlerinin etkisi ile 13,70 TL seviyesine kadar gerilese de, yaşanan bu rahatlama, petrol fiyatlarındaki ani yükseliş nedeniyle son bulmuştur. 1975-1977 arasında ise yapılan mini devalüasyonlar ile 1 ABD Doları 17,5 TL'ye kadar çıkmıştır (Boratav, 1998: 104).

Koalisyonlu hükümetlerden kaynaklanan siyasal istikrarsızlıkların hâkim olduğu cari dönemin genel ekonomik göstergelerini sunan tablo 3.4 incelendiğinde, işsizlik oranlarının giderek yükseldiği ve siyasal kargaşanın, sokak olaylarının yaşandığı 1977 ve 1978 yıllarında %10'u aştığı görülmektedir. Kronikleşmiş enflasyon sorununun başladığı dönem, %1,6'lık bir enflasyon oranıyla tamamlanan 1961 yılından 1971 yılına kadar kontrol edilebilir seviyede tutulmuş, 1971 yılından itibaren 1972 yılı haricinde yükseliş trendi göstermiştir. 1973 yılından 1977 yılına kadar %20 sınırının altında kalmış, 1977'de %28, 1978'de % 47,2, 1979'da % 56,8 ve 1980'de zirve tabir edilebilecek % 115,6'lık hiper enflasyon oranı oluşmuştur. Cari dönem, koalisyon krizleri, sık yapılan seçimler ve ekonomik istikrarın tesis edilememesi nedeniyle olumsuzluklarla doludur. Ancak bu olumsuzluklara rağmen, 1979 ve 1980 yılları haricinde pozitif büyüme sağlanmıştır. 1966 ve 1976 yıllarında %10'u aşan yüksek büyüme oranı elde edilmiştir. İhracatta ciddi bir artış sağlanırken, ithalatın yükselen

tüketim harcamaları nedeniyle çok daha hızlı artması neticesinde, dış ticaret dengesi Türkiye aleyhine giderek bozulmuş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı 1980 yılında % 36,8 seviyesine kadar gerilemiştir. Bu durum döviz darboğazının yaşanmasına neden olmuştur. Aynı dönemde genel bütçe de giderek büyümüş, bütçe, 1963, 1967 ve 1970 haricinde açık vermiştir. Özellikle bu cari dönemin son iki yılında, siyasal istikrarsızlığın etkisiyle bütçe açıkları çok yükselmiştir.

1961-1980 dönemine ilişkin bazı genel ekonomik göstergeleri sunan Tablo 3.4 aşağıdadır.

Tablo 3. 4. 1961-1980 Genel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	Büyüme Oranı (%)	GSYH (Milyon TL)	İthalat (Bin $)	İhracat (Bin $)	Dış Ticaret Dengesi (X-M)	Bütçe Gelirleri (Milyon TL)	Bütçe Giderleri (Milyon TL)	Bütçe Dengesi (Milyon TL)
1961	3,4	1,6	1,7	72.619*	507.205	346.740	-160.465	11.169	11.624	-455
1962	3,4	3,4	6,1	77.030*	619.447	381.197	-238.250	9.262	9.359	-97
1963	3,4	7,9	9,4	84.291*	687.616	368.087	-319.529	12.003	11.998	5
1964	3,5	1,2	4,1	87.782*	537.229	410.771	-126.458	13.228	13.841	-613
1965	3,7	5,8	2,6	90.078*	571.953	463.738	-108.215	13.948	14.848	-900
1966	3,6	5,7	11,7	100.629*	718.269	490.508	-227.761	16.997	17.687	-690
1967	4,8	8,3	4,5	105.159*	684.669	522.334	-162.335	20.873	20.774	99
1968	5,2	3,7	5,1	31.425**	763.659	496.419	-267.240	21.140	21.832	-692
1969	5,9	7,8	4,1	32.706**	801.236	536.834	-264.402	24.107	25.933	-1.826
1970	6,4	8,1	3,2	33.765**	947.604	588.476	-359.128	33.777	33.522	255
1971	6,8	16,5	5,6	35.645**	1.170.840	676.602	-494.238	41.530	47.585	-6.055
1972	6,3	13,7	7,4	38.292**	1.562.550	884.969	-677.581	52.707	53.092	-385
1973	6,8	16,0	3,3	39.541**	2.086.216	1.317.083	-769.133	63.926	67.306	-3.380
1974	7,3	18,6	5,6	41.753**	3.777.501	1.532.182	-2.245.319	76.666	81.372	-4.706
1975	7,6	19,8	7,2	44.748**	4.738.558	1.401.075	-3.337.483	116.521	117.921	-1.400
1976	9	16,4	10,5	49.430**	5.128.647	1.960.214	-3.168.433	155.323	159.635	-4.312
1977	10	28,0	3,4	51.113**	5.796.278	1.753.026	-4.043.252	232.005	247.896	-15.891
1978	10,1	47,2	1,5	51.882**	4.599.025	2.288.163	-2.310.862	332.461	358.579	-26.118
1979	8,9	56,8	-0,6	51.558**	5.069.432	2.261.195	-2.808.237	562.892	627.822	-64.930
1980	8,3	115,6	-2,4	50.296**	7.909.364	2.910.122	-4.999.242	974.650	1.133.707	-159.057

Kaynak: Türkiye istatistik Kurumu İstatistik Göstergeleri Bulutay T., Employment unemployment and wages in Turkey, 1995, Ankara *1968 Fiyatlarıyla, **1987 Fiyatlarıyla

3.5. 1981-2002 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından hazırlanan yeni anayasanın 1982 yılında yapılan referandumda kabul edilmesiyle birlikte, anayasanın geçici birinci

maddesi uyarınca Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin ardından sivil siyasete dönüş hazırlıkları başlamıştır. "2820 Sayılı Siyasal Partiler Kanunu" ve yeni kurulan siyasi partilerin kurucular kurulu üyelerini onaylayan MGK'nın, 99 sayılı kararıyla işleyen veto mekanizmalarının olduğu iki partili sistem kurgulanmıştır. Bu model, siyasal istikrarın tesisi adına, siyasal partilerde çoğulculuk yerine, ideolojik akımların merkez sol ve merkez sağda odaklanması, bu sınırlar dışındaki siyasal unsurların da bu bağlamda merkez sağ ve merkez sol potasında eritilmesi hedeflenmiştir. Özetle; 12 Eylül öncesinde siyasal kutuplaşmalardan kaynaklanarak oluşan terörizm faaliyetlerinin yeniden yaşanmaması için ılımlı devletçilik içinde liberal kutupların temsilciliğini yapacak iki partili yapı öngörülmüştür (Gemalmaz, 1996: 991).

Bu dönem 1991 seçimlerine kadar devam edecek olan bir istikrar dönemidir. İstikrarın tesis edilmiş olmasının birinci nedeni, darbenin ardından göreve getirilen Bülent Ulusu Hükümetinin 1.180 gün kesintisiz olarak iş başında kalmış olmasıdır. İkinci nedeni ise 1983'ten itibaren başlayan tek başına iktidar dönemi olan Özallı yıllardır. Siyasal istikrarın tesisi, ekonomik istikrarın tesisini de kolaylaştırmıştır. Döviz kurları 1981'den itibaren, ithalatın azaltılması ve ihracatın artırılması maksadıyla günlük olarak belirlenmeye başlamıştır. Bu dönemde "gerçekçi döviz kuru" politikası benimsenmiştir. Aynı dönemde hayata geçirilen yapısal tedbirler çerçevesinde, bankacılık faaliyetleri yeniden düzenlenmiş, reel faiz uygulaması başlatılmış, SPK ve KDV kanunları çıkartılmış, sermaye hareketleri serbestleştirilmiş, kamu finansmanın sağlanması için TCMB kaynakları yerine Hazine borçlanmasının yapılmasına yönelik bir düzenleme yapılmıştır. Ayrıca yabancı sermaye girişine yönelik kolaylaştırıcı tedbirler alınmış, KİT'ler ile ilgili güncelleme yapılmış, TOKİ ve Kamu Ortaklığı İdaresi kurulmuştur. Bu dönemde tesis edilen diğer kurumlar şu şekildedir; Para ve Kredi Kurulu, Büyükşehir Belediyeleri, Koordinasyon Kurulu, Teşvik ve Uygulama Dairesi ve Yabancı Sermaye Dairesi. Bu kararların istikrarlı bir şekilde uygulanması ile kısmen başarıya ulaşılmıştır (Köse, 2002: 65).

1983'te gerçekleşen genel seçimler Turgut Özal liderliğindeki ANAP'ın başarısıyla sonuçlanmıştır. ANAP, % 45,14 oy oranı ile 211 milletvekilliği kazanmıştır. Bu başarının nedenlerinden biri, ANAP'ın seçmenlerin önündeki tek sivil alternatif olarak görünmesi olmuştur. "Liberal, anti-devletçi, anti- bürokratik bir imajı olan, bir an

evvel sivil yönetime dönüleceğini vaat eden tek kişi Özal'dır" Sağlanan başarıdaki diğer neden, 12 Eylül öncesinde Türkiye'yi yöneten tüm siyasi aktörlerin darbenin ardından siyasi yasaklı hale gelmiş olmalarıdır. Ordu ile iyi geçinme zaruretinde olduğunu bilen Özal, 1.470 gün süren iktidarının özellikle ilk döneminde askeri çevrelerle iyi geçinmeye çalışırken, 24 Ocak kararlarını açıkça uygulama imkânı bulmuştur. Böylelikle, ekonomi "ithal ikameci" politikalardan arındırılmış ve dışa dönük açık bir ekonomi haline getirilmiştir. Bu dönemde sağlanan ekonomik ivme, iç dinamiklerden ziyade kredi ve borçlara dayanmaktadır. Ayrıca, Özal'ın iktidarı döneminde, sosyal ve kültürel anlamda korumacı politikalar uyguladığı söylenebilir. Bu tespitlerin yanında, Nisan 1987'de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna şahsi başvuru yapması hakkını tanıyan ve AB'ye tam üyelik için başvuru yapan da kendisidir (Erdoğan, 2003: 233).

24 Ocak 1980'de alınan liberal ekonomik istikrar tedbirlerinin ardından Türkiye ekonomisinde yapısal anlamda bir dönüşüm ve değişim başlatılmış olmasına rağmen, uygulamaya konulan kararlar kalıcı ekonomik istikrarı tesis etmede tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Ancak, 1981-1983 döneminde GSMH toparlanmaya başlamış, 1984'ten sonra ise gerek iç ve dış talep genişlemeleri gerekse dünyadaki dönemsel genişlemeden dolayı, ekonomi canlanmaya, büyüme oranları artmaya başlamıştır. 1990 yılına kadar iktidarda olan 24 Ocak Kararlarının teknisyeni Turgut Özal, söz konusu döneme her anlamda damgasını vurmuştur. 1985 yılına kadar popülizmden uzak politikalar güden Özal, 1985 sonrası yasaklı siyasi rakiplerinin devreye girmesiyle birlikte halk desteğini artırmaya çalışmıştır (Karluk, 2005: 410).

1985'e kadar, önceki senelerde geciktirilen KİT ürünlerine yönelik zamlar zamanında konulmuş, maaş artışları enflasyon oranının altında gerçekleşmiştir. Altyapıya yönelik yatırımlara ağırlık verilmiş, tarımsal ürün taban fiyatlarının belirlenmesi siyasal kazanç elde etmek için kullanılmamıştır. 1985 sonrası senelerde ise kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin bütçe dışına taşınmasına imkân veren fon sistemi ve sıklıkla çıkartılan KHK'lar siyasal polemik konusu olmuştur. Bunun yanında liberalleşme ile beraber finansal kaynak temin etme imkânı oluşmuştur. Turgut Özal'ın iktidarda olduğu dönemin bir diğer farklılığı da, aniden alınan ve şok oluşturan kararlara dayanan bir ekonomik yönetim şeklidir. Bu durum, ekonomi açısından belirsizlik oranını yükselterek kayıplara sebep olmuştur. Bunlara ek olarak Özal yönetimi,

enflasyon ile mücadele etmek yerine, ekonomik istikrarının temel göstergelerinden olan enflasyon oranını makul kabul edilen bir seviyede tutmayı hedeflemiştir. Bu nedenle enflasyon oranı yüksek seyretmiştir (Özsoylu, 2011: 152).

Bu dönemde yapılan 29 Kasım 1987 seçimlerinin galibi de yine ANAP olmuştur. 1987 yılında yasaklı partilerin politikaya dönüp dönmemesi konusunda yapılan halk oylaması sonucu siyasal partiler sisteme dâhil olmaya başladıkça, Turgut Özal siyasal gücünü kaybetmeye başlamıştır. Başta Demirel ve Ecevit olmak üzere eski liderlerin siyasal yasağı yapılan halk oylamasıyla kaldırılmıştır. Demirel'in DYP'si, artık bütün muhalefetini Özal ve ANAP karşıtlığı üzerine kurmuştur. Turgut Özal, 1989'da tüm muhalefete rağmen Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. Yaşanan bu gelişmenin ışığında yapılan 20 Ekim 1991 seçimlerinin galibi ise DYP olmuştur. DYP ve ANAP arasında uzlaşma sağlanamayınca DYP - SHP koalisyonu kurulmuş, böylelikle orta-sağ ve orta-sol uzlaşmıştır (Devrim ve Altay, 1994: 39).

Aynı dönemin en büyük olaylarından birisi de Körfez Savaşı olmuştur. 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardından 17 Ocak 1991'de başlayan uluslararası müdahale ile alevlenen Körfez Savaşı, 28 Şubat 1991'de Irak'ın teslim olması neticesinde sona ermiştir. Savaş ile beraber büyüme hızında ciddi dalgalanmalar yaşanmıştır. İç ve dış borç seviyesi hızlı ve kontrolsüz bir şekilde artmış, enflasyon yükselmiş, bankacılık sektörü de yaşananlardan olumsuz etkilenmiştir. Savaşın sona ermesinin ardından Irak ve İran'a konulan ambargo, en çok Türkiye ekonomisine zarar vermiş, Türk ihraç ürünleri için en büyük pazarlar olan iki ülkeye gerçekleştirilen ihracat minimum seviyeye inmiştir. Iraklı mültecilerin Türkiye'ye akın etmesiyle oluşan mülteci sorunu, yabancı sermayenin kaçışı ve turizm gelirlerinde yaşanan düşüş de Körfez savaşının olumsuz sonuçları olmuştur.

Öte yandan, Turgut Özal Cumhurbaşkanı seçildikten sonra da liberalleşme yönünde adımlar atmaya yönelmiştir. Yarım kalan hedeflerini gerçekleştirmek için yürütme erkini elinde tutmayı arzulayan Özal'ın talebi ile Yıldırım Akbulut Başbakan olmuş ve Mesut Yılmaz ANAP Genel Başkanlığına seçilinceye kadar 592 gün görevde kalmıştır. Yılmaz ise 151 gün Başbakanlık görevinde bulunmuştur. 1990 yılında yaşanan kitlesel işçi eylemlerinin gölgesinde gidilen 20 Ekim 1991 genel seçiminde % 51 oy oranı ile çoğunluğu elde eden Demirel liderliğindeki DYP, SHP ile 20 Kasım 1991'de koalisyon kurarak hükümeti devralmıştır. Böylelikle yeniden koalisyonlu

dönemler başlamıştır. Bu hükümet, anti enflasyonist bir program uygulamayı tercih etmek yerine, iç ve dış borçlanmaya dayanan ekonomik büyümeyi tercih etmiştir. Popülist politikalar, kamu açıklarının hızla artmasına neden olmuştur. 1991 yılında % 0,6'ya kadar gerileyen büyüme, 1993 yılında % 7,61'e çıkmış ancak aynı dönemde enflasyon ve bütçe açıkları da giderek yükselmiştir. (TÜİK, 1991-1993).

Yaşanan Körfez Savaşı, dış ticaret ve ödemeler dengesinin bozulmasının yanında, savaş sonrası Güneydoğu Anadolu Bölgesinde oluşan otorite boşluğu nedeniyle terörist faaliyetlerin artmasına da neden olmuştur. Bu dönemde yaşanan terör saldırıları ve suikastlar hem siyasal hem de ekonomik istikrarsızlığı artırmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 tarihinde ani ölümünün ardından Türk siyasal tarihinde başlayan dönüm noktası, 20 Şubat 2001 ekonomik krizine kadar devam edecek olan siyasal ve ekonomik istikrarsızlık döneminin de başlangıcı olmuştur. Cumhurbaşkanlığı koltuğuna DYP Genel Başkanı Başbakan Demirel oturmuş, ondan boşalan DYP genel başkanlığına ise Tansu Çiller seçilmiş ve Başbakanlık görevine başlamıştır. Çiller'in iktidarı döneminde siyasal anlamda ciddi çalkantılar yaşanmasa da, hem terörizmdeki yükseliş, hem faili meçhul cinayetlerdeki artış hem de ekonomik sıkıntılar siyasal ve ekonomik istikrarsızlığı hâkim kılmıştır. PKK terörünün yükselişiyle başlayan kimlik sorgulama sorunsalı Türkiye'nin tamamına hâkim olmuş ve Türk, Kürt, Alevi, Sünni tartışmaları iyice alevlenmiştir. Çiller iktidarında, Ankara anlaşmasında öngörülen ve Katma Protokol'de belirlenmiş olan 22 yıllık geçiş sürecinin neticesinde, 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe konulacak şekilde Gümrük Birliği Anlaşması imzalanmıştır. Bu dönemde milliyetçi yönelimler, başta büyükşehirler olmak üzere yükselmiştir. Mafya ve kanun dışı ticaretin de yükseldiği bu yıllar, 24 Aralık 1995 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerinin sonuçlarına da etki etmiştir (Özbudun, 1996: 129).

1993-1996 yıllan arasında iktidarda olan Tansu Çiller hükümeti döneminde enflasyon en yüksek seviyelere ulaşmış, Gümrük Birliği'ne uyum anlayışı ile korumacılık ve haksız rekabetin azaltılması yoluna gidilmiştir. Bunun yanı sıra kamu kesimi gelir-gider dengesi önemli ölçüde bozulmuş, normal gelirlerle karşılanamayan kamu giderleri sonucu TCMB kaynaklarına başvurulmuş, iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Döviz talebi artışı döviz kurlarında artışla sonuçlanmıştır. Körfez krizinden kaynaklanan etkilerden kurtulmak için çaba gösterilirken, 1994 yılında yeni bir

ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu krizin en önemli nedenlerinden birisi, "24 Ocak Kararları" ile hızlı bir şekilde yükselen "kamu kesimi açıkları" nedeniyle yüksek faizli iç ve dış borçlanmanın artması ve TCMB kaynaklarına başvurulmasıdır. Bir diğer neden de kronikleşen enflasyondur. 1994 yılında gerçekleşen net sermaye çıkışı 4,2 milyar Dolar'a ulaşmış, hazine bonosu faiz hadleri % 400'ün üzerine çıkmış, tüketici fiyat endeksi % 121 seviyelerine ulaşmıştır. Krizin etkilerini minimize etmek maksadıyla literatüre '5 Nisan Kararları' şeklinde geçen istikrar programı 5 Nisan 1994 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Alınan kararlar devalüasyona neden olmuş ancak piyasalar yaşanan bu şoku çok kısa sürede tolere etmiştir. "5 Nisan Kararları", yaşanan şokun atlatılmasının ardından kısa dönemde piyasaları pozitif yönde etkilese de, planlanan yapısal reformların gerçekleştirilememesi nedeniyle, orta ve uzun vadede beklenen başarı elde edilememiştir. Program sonrası enflasyon oranı % 80 seviyelerinde seyretmiş, kamu kesimi açıkları artmıştır (Çolak, 2001: 166).

Bu dönemde siyasi partilerin kendi içinde de gelişmeler yaşanmıştır. SHP'nin liderliğine Murat Karayalçın seçilirken, CHP Deniz Baykal'ın liderliğinde yeniden kurulmuştur. 24 Aralık 1995 Genel Seçiminde % 21,4 oy alarak 158 sandalye kazanan RP birinci, % 19,2 oy alarak 132 sandalye kazanan ANAP ikinci parti olurken, büyük oranda oy kaybeden DYP % 19,2 oy oranı ile 135 sandalye elde ederek üçüncü olabilmiştir. Bu dönemde dört hükümet görev almıştır. Seçimlerin ardından 6 Mart 1996'da kurulan ANAP-DYP koalisyon hükümeti kısa sürede yıkılırken, 1996 yazında RP-DYP (Refah-Yol) hükümeti kurulmuş ve Necmettin Erbakan Başbakan olmuştur. Tarihe post modern darbe olarak geçen 28 Şubat Sürecinde, irtica yanlısı olarak görülen Başbakan Necmettin Erbakan, MGK ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in yoğun baskısıyla Başbakanlıktan istifa ettirilmiştir. 30.06.1997'de ANAP, DSP, DTP azınlık hükümeti kurulurken Başbakanlık koltuğuna bir kez daha Mesut Yılmaz oturmuştur. Bu koalisyonun dağılmasının ardından DSP azınlık hükümeti kurulmuş, Ecevit Başbakan olmuştur (Özbudun, 1996: 131).

1999 yılında PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanarak adalet önüne çıkartılması Bülent Ecevit'in siyasal popülaritesini artırmış ve 18 Nisan 1999 genel seçiminde genel başkanı olduğu DSP'nin % 22,19 oy oranı ile birinci parti olarak meclise girmesini sağlamıştır. MHP % 18 oy ile ikinci, kapatılan RP'nin devamı olan FP % 15,41 ile üçüncü parti olmuştur. Yapılan yoğun koalisyon görüşmelerinin

neticesinde DSP-MHP-ANAP ortaklığında koalisyon hükümeti kurulmuştur. Kurulan koalisyon hükümeti 28 Şubat politikalarına bağlı kalmıştır. Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri Aralık 1999'da Helsinki'de düzenlenen AB zirvesinde Türkiye'nin tam üye adaylığının resmen kabul edilmesi olmuştur. Yaşanan bu önemli gelişmenin ardından, Kopenhag Kriterlerinin gerektirdiği değişiklikleri öngören bir Ulusal Programın hazırlanmasına başlanmıştır. Diğer yandan, görev süresini tamamlayan Cumhurbaşkanı Demirel'in yerine Ahmet Necdet Sezer Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Bölme, 2012: 18).

Özal sonrası dönemde uygulanan popülist politikalar ve kısa süreli hükümetler, 1995 seçimlerinin ardından kısa süren koalisyonun ardından kurulan Refah-Yol koalisyonunun askeri müdahale ile görevden uzaklaştırılması, ekonomik istikrarın sağlanmasını da engellemiştir. 1990'lı yıllar çalkantılı siyasal süreçlerin etkileri, 1994 Ekonomik Krizi, 1997 Doğu Asya Mali Krizi, 1998 Rusya Krizi ve 1999 Marmara depreminin siyaset ve ekonomi üzerindeki derin etkilerinin sürdüğü bir dönemdir. 1999 seçimlerinin ardından kurulan koalisyon hükümeti içinde zaman zaman ortaya çıkan görüş ayrılıkları ve Başbakan Bülent Ecevit'in yaşadığı sağlık sorunları da siyasal istikrarsızlığın ana kaynağını oluşturmuştur. Öyle ki; koalisyon ortaklarının zirvesi hastanede yapılmış, Başbakan Bülent Ecevit'in hastane penceresinden elini sallaması dövizde düşüşe, sağlığına dair olumsuz haberler ise ekonomik dalgalanmalara yol açmıştır. Yaşanan bu istikrarsız sürecin neticesinde, Kasım 2000'de bankalar arası piyasalarda gecelik faizlerin % 1000'in üzerine çıkması, gerçek kişilerin gecelik repo işlemlerine yoğunlaşması, bankaların peş peşe iflas etmesi, ülke tarihindeki en büyük ekonomik krizin habercisi olmuştur. 19 Şubat 2001'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında yaşananlar büyük krizin ana nedeni olmuştur (TÜSİAD Raporu, 2002: 27-35).

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Cumhurbaşkanlığı DDK'na verdiği bir talimatla, BDDK'da bir denetleme başlatmıştır. 19 Şubat 2001 tarihinde gerçekleştirilen MGK toplantısında bu denetlemeye tepki gösteren Başbakan Ecevit'e, anayasa kitapçığı fırlattığı toplantının ardından kameralar karşısına geçen Başbakanın yaptığı açıklama, uzun süredir beklenen krizi tetiklemiş ve 20 Şubat 2001'de, Cumhuriyet tarihinin en büyük ekonomik krizi yaşanmıştır. Krizin ardından ekonomi yönetiminin başına getirilen Kemal Derviş'in, 14 Mart 2001 tarihinde açıkladığı üç aşamalı "Güçlü

Ekonomiye Geçiş Programı" hayata geçirilmiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik kriz ve istikrarsızlığa etkileri, döneme ilişkin ekonomi başlığı yazınında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Alınan önlemler kısa dönemde siyasal ve ekonomik istikrara beklenen katkıyı sağlamamış ve aynı süreçte Demokratik Sol Parti'den ayrılan milletvekilleri Kemal Derviş rüzgârını da arkasına alarak yeni bir parti kurmuştur. İstikrarsızlık sürecinin devam etmesi ve istifalarla değişen meclis aritmetiği, koalisyonun sürdürülmesini zorlaştırmıştır. Yaşananlardan ziyadesiyle rahatsız olan koalisyon ortağı MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, partisinin Bursa İl Teşkilatınca düzenlenen bir organizasyonda kürsüden yaptığı açıklamada, 3 Kasım 2002 tarihinde erken seçim yapılması talebini dile getirmiştir. Mecliste gerçekleşen olağanüstü oturumda alınan kararla ülkenin 3 Kasım 2002 tarihinde erken seçimlere gitmesi kararı alınmıştır. Bu karar koalisyonun ve koalisyonlu dönemlerin sonunu getirirken, Türk Siyasal Hayatının da dönüm noktasını oluşturmuştur (Arslan, 2009: 32-38).

28 Haziran 1996 tarihinde kurulan REFAH-YOL Hükümeti ile birlikte, maaşlar ciddi şekilde yükseltilmiş, asgari ücret % 100 oranında artırılmış, oluşturulan havuz sistemi ile kamu gelirleri ve giderlerinin tek bir merkezden yönetilmesini amaçlayan bir sistem oluşturulmuştur. Denk bütçeyi hedefleyen iktidar, bu anlamda bir iyileşme sağlasa da hedefine 1997 bütçesinde ulaşılması hedeflenmiştir. Bu dönemde enflasyon oranlarında istenilen hedef elde edilememiştir. Yaşanan 28 Şubat Post Modern Darbesinin ardından 30 Haziran 1997 tarihinde hükümetin istifa etmesiyle birlikte kurulan DSP Azınlık Hükümeti, 1999 seçimlerine kadar siyasal ve ekonomik istikrarı tesis edememiştir (Özsoylu, 2011: 28).

1997 yılında yaşanan ve tüm dünya piyasalarını etkileyen Doğu Asya Mali Krizi ile 1998 yılında yaşanan ve hızlı sermaye çıkışının yanında dış ticareti de negatif yönde etkileyen Rusya Krizinin etkilerinin sürdüğü dönemde IMF ile Temmuz 1998 Stand-By anlaşması imzalanmıştır. Bu program, kronikleşen enflasyon ve yüksek seviyedeki kamu açıklarının düşürülmesini hedeflemiştir. 1999 seçimlerinin ardından kurulan Anasol-M Koalisyon hükümetinin ilk yılında yaşanan 1999 Marmara depremi ekonomiye ciddi bir darbe vurmuştur. Sanayi tesislerinin yaşanan depremde büyük zarar görmesi, cari dönemde ekonominin tarihi bir küçülme yaşamasına neden olmuştur. 1999 yılında kamu iç borçlanması reel faiz haddi % 34'e ulaşmıştır. Marmara depreminden kısa bir süre sonra yaşanan Düzce depremi de sıkıntıların büyümesine neden olmuştur.

1999 yılının son günlerine denk gelen 10-11 Aralık Helsinki Zirvesi'nde AB'ye tam üyelik başvurusu yapılmıştır. ANASOL-M iktidarında siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanamaması ve oluşan likidite açığını temin edebilmek için IMF'ye bir kez daha ihtiyaç duyulmuş, 2000 yılına girerken yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır. İzleyen seneler, IMF'nin öngördüğü enflasyonla mücadele programının uygulandığı senelerdir (Ongun 2001: 39-93)

Ekonomik program genel olarak şunları amaçlamaktaydı:

- Enflasyonun düşürülmesi
- Gayri Safi Milli Hasılanın büyümesi
- Faiz dışı fazlalar ile kamu borç stoku/GSMH oranının düşürülmesi

Program, hedeflenen yapısal reformların hayata geçirilememesinden ötürü başarısızlıkla sonuçlanırken, dış ticaret açığı ve cari açık artmıştır. Öte yandan kamu kesimine fon aktarmak için dövizle borçlanan bankalar, görev zararlarının altından kalkamaz hale gelmişlerdir. Artan yolsuzluklar sonucu TMSF'ye devredilen batık bankalar vakasının ana sebebini oluşturduğu Kasım 2000 krizi, 19 Şubat 2001 tarihine kadar ötelenebilmiş, bu tarihte ülke tarihinin gördüğü en büyük ekonomik kriz meydana gelmiştir. Kasım 2000 krizi faiz riskiyle, Şubat 2001 krizi ise hem faiz hem de kur riskiyle bankacılık sistemi için tehdit teşkil etmiştir. Neticesinde IMF'nin önerileri ve koalisyonun kabul etmesiyle, ekonomi yönetiminin başına Kemal Derviş getirilmiş ve 14 Nisan 2001'de "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı", istikrarlı ekonomiye geçiş hedefiyle ilan edilmiştir. Bu programda da daha önce uygulanmak üzere ilan edilen programlarda olduğu gibi, önem verilen unsurlar uygulama safhasında kâğıt üzerinde kalmış, yapısal düzenlemeler tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Ekonomideki enflasyonist baskı ve olumsuz bekleyişler hafiflememiştir (Özsoylu, 2011: 265).

1990'dan 2002 yılına kadar geçen süreç, Tablo 3.5'te ortaya konulan başlıca ekonomik veriler ışığında incelediğinde, siyasal ve ekonomik olumsuzluklara rağmen 2002 haricinde, işsizlik oranlarının % 10'un altında olduğunu görülmektedir. Önceki dönemde oluşan kronikleşmiş enflasyon bu dönemde de devam etmiştir. Yine kronik bir sorun olan yüksek enflasyon oranlarının 1994 yılında pik yaparak, tekrar azalış trendine döndüğü görülmektedir. Cari dönem içinde, "5 Nisan Kararları" etkisiyle 1994 yılında, Marmara Depremi etkisiyle 1999 yılında ve Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinin etkisiyle 2001 yıllarında yaşanan küçülme haricinde, GSYH'de artış olmuştur. Dış

ticaret verilerine bakıldığında, ticaret hacminin giderek arttığı, ancak ithalatın ihracattan hızlı artması nedeniyle, dış ticaret açıklarının yükseldiği söylenebilir. 1988 yılı haricinde bu oran % 80in altında kalmış, 2000 yılında % 51 seviyesine kadar gerilemiştir. Aynı dönemde, bütçe gelir ve giderleri arasındaki fark gelirler aleyhine artmıştır. Artan bütçe açıkları da tıpkı işsizlik oranları gibi bu dönemin temel ekonomik sorununu oluşturmaktadır. Bütçe açıklarını artıran nedenlerin başında, kamu borçlanma maliyetini artıran yüksek faiz oranlarını göz önünde bulundurmak, bütçe açıklarının yorumlanması hususunda faydalı olacaktır.

1981-2002 dönemine ilişkin bazı genel ekonomik göstergeleri sunan Tablo 3.5 aşağıdadır.

Tablo 3. 5. 1981-2002 Genel Ekonomik Göstergeleri[3]

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	Büyüme Oranı (%)	GSYH (Milyar TL)	İthalat (Bin $)	İhracat (Bin $)	Dış Ticaret Dengesi (X-M)	Bütçe Gelirleri (Milyar TL)	Bütçe Giderleri (Milyar TL)	Bütçe Dengesi (Milyar TL)
1981	7,3	33,9	4,9	52.739	8.933.374	4.702.934	-4.230.440	1.512	1.612	-100
1982	7,2	21,9	3,6	54.618	8.842.665	5.745.973	-3.096.692	1.591	1.739	-148
1983	7,9	31,4	5,0	57.333	9.235.002	5.527.834	-3.707.168	2.635	2.913	-278
1984	7,8	48,4	6,7	61.181	10.757.032	7.133.604	-3.623.428	3.693	4.174	-481
1985	7,3	45,0	4,2	63.776	11.343.376	7.958.010	-3.385.366	5.754	6.273	-519
1986	8,1	34,6	7,0	68.248	11.104.771	7.456.726	-3.648.045	6.630	7.845	-1.215
1987	8,5	38,9	9,5	74.722	14.157.807	10.190.049	-3.967.758	9.894	12.276	-2.382
1988	8,4	73,7	2,1	76.306	14.335.398	11.662.024	-2.673.374	16.813	20.539	-3.726
1989	8,6	63,3	0,3	76.498	15.792.143	11.624.692	-4.167.451	30.210	37.750	-7.540
1990	8,0	60,3	9,3	83.578	22.302.126	12.959.288	-9.342.838	55.068	66.820	-11.752
1991	8,2	63,8	0,9	84.353	21.047.014	13.593.462	-7.453.552	96.373	129.236	-32.863
1992	8,5	72,3	6,0	89.401	22.871.055	14.714.629	-8.156.426	174.150	221.215	-47.065
1993	8,9	66,1	8,0	96.590	29.428.370	15.345.067	-14.083.303	350.845	484.101	-133.256
1994	8,5	106,3	-5,5	91.321	23.270.019	18.105.872	-5.164.147	742.499	890.425	-147.926
1995	7,6	93,6	7,2	97.888	35.709.011	21.637.041	-14.071.970	1.387.760	1.704.845	-317.085
1996	6,6	80,4	7,0	104.745	43.626.642	23.224.465	-20.402.177	2.684.968	3.916.254	-1.231.286
1997	6,8	85,7	7,5	112.631	48.558.721	26.261.072	-22.297.649	5.726.932	7.993.610	-2.266.678
1998	6,9	84,6	3,1	116.114	45.921.392	26.973.952	-18.947.440	11.635.611	15.466.378	-3.830.767
1999	7,7	64,9	-4,7	110.646	40.671.272	26.587.225	-14.084.047	18.657.677	27.841.439	-9.183.762
2000	6,5	54,9	7,4	118.789	54.502.821	27.774.906	-26.727.915	33.040.903	46.384.291	-13.343.388
2001	8,4	68,5	-7,5	109.885	41.399.083	31.334.216	-10.064.867	50.890.481	80.186.248	-29.295.767
2002	10,3	29,7	7,9	118.612	51.553.797	36.059.089	-15.494.708	74.603.699	114.963.019	-40.359.320

Kaynak: TÜİK 2018 Genel İstatistiki Veriler, Ankara.

[3] Büyüme : GSMH'daki yıllık büyüme 2000-2002 dönemi: 1987 sabit fiyatlarıyla Enflasyon: TÜFE'deki yıllık değişim oranı: 1987 baz yılı

3.6. 2002-2018 Siyasal Gelişmeler ve Ekonomik Görünüm

Koalisyon Hükümetinin ortağı olan MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin ani çıkışı neticesinde alınan erken seçim kararının ardından 3 Kasım 2002'de gerçekleştirilen milletvekilliği erken genel seçimleri sürpriz sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Seçim akşamı sandıklar açıldığında, AK Parti yaklaşık % 35 oy alarak, % 10 seçim barajının da etkisiyle parlamentonun üçte ikisini kontrol edecek bir çoğunluğa ulaştığı anlaşılıyordu. Seçim sonuçlarını yansıtan Türkiye haritasına bakıldığında, Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Edirne'den başlayıp sahil şeridinden Antalya'ya kadar uzanan bir çizgi dışında geri kalan tüm illerde AK Parti kazanmış görünüyordu. **İlginç olan şey, 18 parti arasından birinciliğe yükselen AK Parti'nin henüz bir yıl önce kurulmuş olmasıydı** (https://sonuc.ysk.gov.tr/).

AK Parti, 3 Kasım 2002'de gerçekleştirilen genel seçimlerde en yüksek oyu elde ederek, partinin genel başkanı Erdoğan siyasal yasaklı olduğu için, Abdullah Gül Başkanlığında 58. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kurulmuştur. Şiir okuduğu için konulan siyaset yapma yasağı nedeniyle TBMM üyeliğine seçilemeyen ve aynı nedenle kabinede yer alamayan AK Parti Genel Başkanı Erdoğan'ın siyaset yasağı, CHP grubunun da destek verdiği anayasada değişiklik ile ortadan kaldırılmıştır. Erdoğan, 8 Mart 2003'te Siirt'te gerçekleştirilen yenileme seçimleri ile milletvekili unvanını elde etmiştir. Bu durum üzerine 58. Hükümet 11 Mart 2003'te istifa etmiş, Cumhurbaşkanı Sezer hükümet kurma vazifesini AK Parti lideri Erdoğan'a tevdi etmiştir. Kabine üyelerinin belirlenmesi ve Cumhurbaşkanının onayı ile 15 Mart 2003 tarihinde 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kurulmuştur. AK Parti, karşıt görüşte olan isimlerce "Milli Görüş" hareketinin devamı olmakla itham edilse de, partinin ileri gelen yöneticileri, yapılan bu yakıştırmayı defaatle reddetmiştir. Bu durumun basında yer alan en net örneği, siyasal hareketin kurucusu olan Erdoğan'ın yaptığı bir konuşmada "Milli görüş gömleğini çıkardık" ifadesidir.

3 Kasım 2002 tarihinde tek başına iktidara gelen AK Parti Hükümeti, Şubat 2001 kriziyle TL'nin % 100 oranında değer kaybettiği, hiper enflasyonun olduğu, özel sermayeli bankaların yarısının iflas ederek TMSF'ye devredildiği, kişi başına milli gelirin 3.500 Dolar seviyesinde olduğu, büyümenin bir önceki yıl rekor oranda gerilediği bir ekonomi devralmıştır. Ancak şunu da ifade etmek gereklidir: AK Parti, Kemal Derviş'in IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının ardından ilan ederek hayata

geçirdiği, uygulamada kadük kalsa da mali disiplinin yeniden inşasını başlatan 'Ekonomik Kurtuluş Paketi'nin meyvelerinin alınmaya başlayacağı bir dönemde iktidara gelmiştir. AK Parti, 2001 krizinin ardından IMF ile imzalanan yeni stand-by anlaşmasını sürdürerek, ülkede 1970'li yıllardan bu yana en katı bütçe disiplinini uygulamıştır (Yıldıran, 2018: 30).

İlan edilen Acil Eylem Planı ve 23 Kasım 2002'de açıklanan 58. hükümet programı ile partinin ekonomiye bakışı ortaya konulmuştur. Programlar, IMF ve Dünya Bankası'nın neoliberal iktisat yaklaşımını yansıtmaktadır. 2002'de GSMH sabit fiyatlarla % 7,8 artmıştır. Ancak 2002 senesindeki reel büyüme oranı halkın refah seviyesinde yükselişe yansımamış, sabit sermaye yatırım oranı gerilerken stok birikimi sağlamaya yönelen bir üretim artışı sağlanmıştır. Enflasyon oranlarının artış hızındaki düşüşler ise iç talepte yaşanan daralmadan ve uluslararası konjonktürden kaynaklanmıştır.

3 Ocak 2003 tarihinde gerçekleştirilen TCMB basın duyurusu şu şekilde olmuştur: "TCMB'nin temel para politikası aracı olan kısa vadeli faiz oranlarını sadece ve sadece enflasyon hedefine ulaşmak amacıyla etkin olarak kullanacaktır. Döviz kurları piyasa koşullarına göre oluşacaktır. TCMB hiçbir şekilde kurların düzeyini ya da yönünü belirleme amaçlı döviz alım ya da satım işlemi yapmayacaktır." Bu açıklamayla, TCMB'nin liberal bir çizgide yer alarak enflasyon hedefine ulaşmayı amaçladığı ortaya konulmuş, döviz kurlarının serbest piyasa şartlarına göre oluşacağı ilan edilmiştir.

AK Parti iktidarının ilk döneminde gözlemlenen fiyatlar ve enflasyondaki düşüş eğiliminin, mali disiplinin katı şekilde uygulanmasından, istikrarın tesis edilmesinden ve uluslararası piyasalardaki konjonktürün etkisinden kaynaklandığı düşünülmektedir. 2006 yılına kadar süren bu düşüş trendi devam etmiş, 2006 yılıyla birlikte enflasyon yeni bir artış trendine girmiştir. Kırılgan yapının en temel göstergelerinden biri olan "kısa vadeli dış borç stokunun TCMB'nin uluslararası rezervlerine oranı" 2002 yılı itibariyle gerilemiştir. Özelleştirmeler hız kazanmış, böylelikle kamu borç yükünün azaltılması hedeflenmiştir. TCMB'nin faizi sadece enflasyon hedefi amacıyla kullanması, faizin hedeflenenin üstünde seyretmesine neden olmuştur. Bu durum faiz harcamalarında sapmaya sebep olmuş, bütçe üzerindeki yükü arttırmıştır.

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakerelerinin başlatılması bu döneme damga vurmuştur. Müzakere Çerçeve Belgesi, 3 Kasım 2005 tarihinde kabul edilmiştir. Müzakerelerin devam etmesi için önkoşul olan "Uyum Yasaları" hususunda atılan adımlar hızlanmıştır. Bu dönemde istikrarlı ve yüksek oranlı büyümenin yanında fiyat istikrarı da tesis edilerek enflasyonun düşürülmesi hususunda başarı sağlanmış, enflasyon oranı % 10'un altına gerilemiştir. İlgili dönemde yabancı yatırımlar özendirilmiş ancak bu dönemde yapılan yerli ve yabancı yatırımlar ekonomik büyüme rakamlarına ve refah seviyesinin artmasına pozitif yansısa da, işsizlik oranlarının makul seviyelere inmesini sağlamakta yetersiz kalmıştır. Bunun sonucu olarak 2002-2005 döneminde artan ekonomik büyümeye karşın işsiz sayısı artmıştır. Hatta işsizlik oranı yapısal bir hale gelip % 10 seviyesinde sabitlenmiştir. Bu oranlarda, iş gücü piyasasına katılım ve daha önce iş gücü piyasasına arz edilmemiş kadın nüfusun da istihdam kanallarına dâhil olmasının etkisi göz ardı edilemez. Ancak ekonomi, istihdam edilenlerin sayısının artması ile değil, işsizlik oranının artmasıyla ilgilenmektedir ve sözü edilen dönemden bugüne bu rakam % 10 seviyesinde sabit bir hale gelmiştir (Çalış, 2008: 32-48).

2002 senesinin başından 2006 senesinin sonuna kadarki dönemde uygulanan sıkı para politikası ve maliye disiplin ile TCMB bağımsızlığının piyasadaki bekleyişleri pozitif etkilemesinin sonucu olarak ortalama % 7,2 seviyesinde yıllık büyüme (GSYH) oranı yakalamıştır. 2007 senesi büyüme oranı, TÜİK tarafından uygulamaya konulan yeni milli gelir serisi üzerinden % 4,5 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik büyümede yavaşlamanın sebepleri; yaşanan olumsuz siyasal ve ekonomik gelişmeler ile bu gelişmelerin piyasa bekleyişleri üzerinde yarattığı olumsuz etkidir. 2007 senesinde faizler genel seviyesinin seyrini incelediğimizde, yukarıda sayılan sebepler yüzünden aşağı yönlü belirgin bir eğilim meydana gelmemekle birlikte yine de senenin bütününde azalma görüldüğü; aynı yılın Eylül ayında PPK'nın kısa vadeli politika faizlerinde indirimlere gitmeye başlamasının da bu azalma eğilimine bir ölçüde katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Fakat daha sonra ilan edilen enflasyon rakamlarının piyasa beklentilerinin üzerinde çıkmasına ek olarak ve 2007 sene sonuna doğru, ekonomi ve siyaset ile ilgili olarak giderek artan tedirginlikler neticesinde, faizler genel seviyesi ve faiz bekleyişleri yeniden yükselme göstermiştir (http: //www.ilk250.org.tr).

Ekonomik veriler olumsuz seviyelerden, azalarak artan bir trende girmiş ve tek başına iktidarın getirdiği siyasal istikrarla birlikte, arzulanan hedeflere ilerleme imkânı doğmuştur. Tabi burada net olan husus, AK Parti'nin iktidara geldikten sonra açıkladığı Acil Eylem Planı ve Hükümet Programa sadık kalarak tavizsiz olarak sürdürdüğü mali disiplin, faiz dışı fazla politikası ve TCMB'nin enflasyon hedeflemesine verilen destek belirleyici olmuştur. 2002-2007 döneminde yaşanan ve istikrarı olumsuz yönde etkileyen önemli siyasal gelişmeler; siyaset yazınında detaylı şekilde ele alınan Cumhurbaşkanlığı seçim süreci, bu süreçte yapılan Cumhuriyet Mitingleri, 367 krizinin ardından alınan erken seçim kararı ve sonrasında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçim sistemi değişikliğine dair referandum olarak sıralanabilir.

Türkiye'de tek dönemlik olsa bile tek başına güçlü şekilde iktidar olan bir partinin döneminde sosyo-ekonomik göstergeler açısından olumlu gelişmelerin olduğunu görülmektedir. Adnan Menderes, Süleyman Demirel, Turgut Özal ve son olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın iktidarları döneminde bu görülebilmektedir. 2004 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerde sandıktan tekrar birinci parti olarak çıkan ve 12'si büyükşehir belediyesi olmak üzere 1.950 belediyeyi kazanarak büyük bir başarı elde eden AK Parti, alınan bu sonuçlarla yerel seçimlerin de tartışmasız galibi olmuştur. Partinin, 3 Kasım 2002 tarihinde elde ettiği zaferle kazandığı tek başına iktidar olma pozisyonunu yerel seçimlerde de kazanmış olması, iktidardaki güçlü pozisyonunu pekiştirmiştir (https://www.haberturk.com).

AK Parti iktidarının ilk döneminin ortalama değerleri incelendiğinde; 2002-2007 döneminde yıllık büyüme ortalama % 6.90 olarak gerçekleşmiş, Dolar bazında GSYİH yıllık ortalama artışı % 23.37'ye yükselmiş, brüt dış borç stokunun milli gelire oranı %38,54 seviyesine gerilemiş, ulusal açık pozisyonunun milli gelire oranı %47,62 olmuştur. Türkiye'nin GSMH'sı bu dönemde % 120 büyüyerek, 181 milyar Dolar seviyesinden 400 milyar Dolar seviyesine yükselmiştir. Bu rakamlarla; kişi başına gelir de iki kat artarak 2.598 Dolardan, 5.477 Dolara yükselmiştir. Aynı dönemde ihracattaki ortalama artış % 24,36, ithalattaki artış ise % 26,96 olmuş, ihracatın ithalatı karşılama oranının % 63,49 seviyesinde olması ve büyüme kaynaklı olarak cari açığın milli gelire oranı aynı dönemde ortalama % 4,78 olarak gerçekleşmiştir (Tan, 2008: 430).

İlgili cari dönemde enflasyon oranı ortalama % 10.63 olarak gerçekleşmiş, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ölçülmesine yarayan Gini Katsayısı ise aynı dönemde

0.406 olarak tespit edilmiştir. Gini katsayısına göre, Türkiye'nin 1985-2013 arası eşitsizliğinin giderilmesinde aşama kaydettiği görülmektedir. Türkiye, 1994'te Gini Katsayısında 0,490 oranına sahiptir. Bir sonraki ölçüm 2004 yılında yapılmış ve Gini 0,430 seviyesine kadar düşmüş, 2007 yılında da 0,409'a kadar gerilemiştir. Bütçe gelirlerinde yaşanan artışta, dolaylı vergilerin payının artması ve bu dönemde artan özelleştirme gelirleri etkili olmuştur. Faiz oranlarında sağlanan düşüş, borçlanma maliyetlerini düşürmüştür (https://paratic.com).

2007 senesi, ekonomide 2001 senesinden bu yana kesintisiz sürdürülmeye çalışılan yapısal değişim ve dönüşüm sürecinin duraksamaya uğradığı bir yıl olarak anımsanacaktır. Hem erken genel seçim öncesinde hem de seçimden sonra gündeme siyasal gelişmelerin hâkim olması ve bu gelişmelerin tedirginlik oluşturması yaşanan bu duraksamanın en önemli nedeni olarak görünmektedir. 2007 senesinde meydana gelen 367 krizi neticesinde alınan referandum kararının ardından yapılan oylamada evet oyu çıkmasıyla birlikte, Cumhurbaşkanını halkın seçeceği yeni bir sisteme geçilmiştir. Bu süreçte yaşananlar da, seçimden sonra Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte toparlanması beklenen ekonominin seneyi kapatmasına neden olmuş, son çeyrekte yaşanan iyileşmeye rağmen 2007 senesi ekonomi açısından çok zor geçmiştir.

Bunların yanı sıra, uzun süredir uygulanan yapısal reformlar sürecinde bir zamandır görülen aksamalar ve seçimden sonra da, 2006 senesinin ortasından bu yana bir türlü piyasayı ve kamuoyunu tatmin edici şekilde düzelmeyen ekonomik bekleyişleri pozitif yönde değiştirebilecek yeni ekonomik programın sunulamaması da önemli bir sebeptir. Nihayet, Ağustos ayında ABD uzun dönemli konut kredileri piyasasında ortaya çıkan problemlerin hem Amerikan ekonomisinin durgunluk sürecine girmesine hem de uluslararası finans sisteminin belirsizliğe girmesine neden olması, bu sorunlar için önemli bir sebep olarak gösterilebilir. Bütün bu sorunların 2007 senesi için doğal neticesi ise büyüme oranının %5'in altına inmesi ve enflasyon eğiliminde katılaşma şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti için 2008 senesi fazlasıyla çalkantılı geçmiştir. İktidar partisi AK Parti'nin kapatılması için açılan dava sebebiyle ülkenin tamamında davanın sonlanmasına kadar bir felç durumu yaşanmıştır. Bu süreçte iç tüketimin son derece yavaşladığı gözlemlenmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin Temmuz ayı sonunda görülen davada AK Parti'nin kapatılmamasına karar vermesi oluşan olumsuz havayı ortadan

kaldırsa da, aynı yılın Ağustos ayı itibariyle baş gösteren uluslararası ekonomik kriz, Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştır. Özet şeklinde ifade etmek gerekirse; başlayan ekonomik kriz en sıkıntılı dönemin sona erdiğinin düşünüldüğü anda başlamıştır.

Sanayi üretimi kapasite kullanım oranı Ağustos ayından sonra ciddi düşüş göstermiştir. Otomotiv sektöründe faaliyet gösteren birçok üretici ve tedarikçi firma üretim kapasitelerini düşürmüş ve binlerce çalışanının işine son vermek durumunda kalmıştır. İhracat rakamları da Ekim ayından itibaren olumsuz göstergeler vermiştir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören hisse senetlerinin fiyat endeksi en düşük seviyelerine ulaşmıştır. Bir başka ifadeyle, hisseleri borsada işlem gören şirketler değer kaybetmiştir. Yabancı yatırımcıların büyük bir kısmı, kısa dönemli olarak Türk Finans Sektörüne yatırdığı fonlarını geri çekmiştir. TL'nin değeri de 31.12.2008'de 2,13 YTL/1 Avro seviyesine gerilemiştir (https://www.tobb.org.tr).

Sanayi kapasitesi kullanım oranı, Aralık 2008 tarihinde % 64,7'e (Aralık 2007 oranı % 81,1) düşmüştür. Bu düşüş trendi, % 76,2 ile uluslararası krizin ortaya çıktığı Ağustos ayının kapasite kullanım oranı ile başlamıştır. Yaşanan bu düşüşün ana sebebi iç talepten kaynaklanmamakla beraber, önemli oranda gerileyen dış talep ile birlikte ortaya çıkmıştır. Aralık 2008 dönemindeki üretim oranı, Kasım 2008 dönemine göre % 12,2 oranında gerilemiştir. Ocak 2009 dönemine dair beklentileri, genel üretim miktarında % 1,7'lik bir artış sağlanabileceği ve daralma oranının % 5 olduğu Aralık ayındaki neticeye bakarak, iç talepte elde edilecek -% 2,8 gibi bir oranla nispeten hafifleyebileceği yönündeki ümitler yükseltmiştir. Eylül 2008'de % 80,72 seviyesindeki tüketici güven endeksi, aynı senenin Kasım ayında % 68,8'e doğru çok hızlı bir düşüş gösterdikten sonra, Aralık 2008'de % 1,48'lik küçük bir yükselişle % 69,9'a ulaşmıştır. Tüketici güven endeksindeki negatif eğilim 2007 senesinde ortaya çıkmış olmasına rağmen, 2008 senesinin yaz döneminde hafif de olsa pozitif bir artış göstermiştir. Bu değer, 2007 senesinin Aralık ayında % 93,89 oranındadır. Ancak, yakın bir süre içinde gayrimenkul ya da otomobil almayı planladığını ifade eden tüketicilerin sayısı çok düşük olmuştur. Tüm olumsuz tabloya rağmen, ihracat oranlarında 2008 senesi genelinde önceki dönemin rekoru kırılabilmiştir. İç piyasada tüketim talebinde yaşanan düşüş, ithalat oranını da aynı bağlamda olumsuz etkilemiştir. Bu durumun neticesinde dış ticaret açığında ortaya çıkan düşüşe bağlı olarak, cari açık da frenlenmiştir (TÜİK Genel İstatistiki Veriler, 2018).

Türkiye'nin GSYH'ndeki artış, Küresel Mali Krizin tüm şiddetiyle piyasaları kasıp kavurduğu yılın üçüncü çeyreğinde % 0,5 yavaşlamıştır. 2008 senesinin ilk üççeyreğinde, GSYH'de ortalama %3'lük bir artış gözlemlenmiştir. Aynı yıl, fiyatlar genel seviyesindeki artışı ifade eden ve doğrudan bireyleri de ilgilendiren enflasyon oranı, %10,06 (2007 senesi % 8,4) seviyesinde gerçekleşmiştir. Enflasyona dayalı bir politika izleyen TCMB'nin 2008 için hedeflediği oranın % 4 olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, enflasyon hedefinden % 6,06 oranında bir sapma olduğu gözlemlenmiştir (https: //www.dunya.com)

2009 yılında, 2008'in Eylül ayında gözle görülür şekilde dünya piyasalarını kasıp kavuran küresel mali krizden hızla sıyrılan Türkiye ekonomisi, anılan bu cari dönemde, küresel ekonomik belirsizlikler ve Euro Bölgesinde meydana gelen borç krizinden en az zarar gören ekonomilerden birisi olmuştur. Türkiye, Şubat 2001'de yaşanan büyük finansal krizden sonra hayata geçirilen mali yapısal reformlar ve düzenlemeler ile güçlendirilen kamu maliyesi ve bankacılık sektörü sayesinde, 2008 senesinde ortaya çıkan küresel finans krizinden diğer ülkelere göre çok daha sınırlı seviyede etkilenmiştir (Acar, 2011: 17).

Türkiye'nin yaşanan küresel krizi en az zararla atlatmak maksadıyla aldığı önlemler paketi şu şekildedir;

-Vergi indirimleri,

-Varlık Barışı uygulaması,

-Vergi borçlarının yapılandırılması,

-Çalışma ve işsizlik ödeneklerinin arttırılması,

-KOSGEB ve İŞKUR mesleki eğitimlerinin genişletilmesi,

-İstihdamın artırılması için prim desteği uygulaması,

-Yatırım teşviklerinin artırılması.

Türkiye ekonomisi, anılan dönemde küresel mali krizin yanında Euro Bölgesinde meydana gelen ekonomik krizin ve durgunluğun ortaya çıkarttığı talep ve üretimde daralmanın etkisi ile 2008 senesinin son çeyreğinden başlayarak, uzun süredir devam eden kesintisiz büyüme trendini kaybetmiş ve ekonomi dört çeyrek küçülmüştür. Türkiye ekonomisi, 2009'u % 4,7 küçülme ile tamamlamıştır. Küresel mali krizle dış talepteki daralma sürecine bağlı olarak ihracat oranında ortaya çıkan keskin azalma ve iç piyasada bozulan bekleyişler sebebiyle, tüketimde ve yatırımda harcamalar

ertelenmiş, bunun neticesinde de iç talepte meydana gelen daralma ve yabancı sermaye akışında düşüş, Türkiye ekonomisinde önemli bir yavaşlamanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomide oluşan bu daralma süreci, kronikleşerek % 10 seviyesinde sabitlenen işsizlik oranını artırmıştır. Öte yandan, dünyayı sarsan küresel mali kriz sebebiyle 2009'da gelirlerde yaşanan azalma ve harcamaların yükselişine orantılı olarak, diğer ülkelerin ekonomilerinde yaşandığı gibi Türkiye'de de genel bütçede açık önemli oranda artmış ve bunun neticesinde de kamu borçlanma gereği yükselmiştir. Türkiye ekonomisinin daha çok iç talepte artışla canlandırılması, hane halkı ile özel şirketlerin borç stokunu artırmış ve cari açık artmıştır (Acar, 2011: 18).

Ancak ekonomi, 2009 senesinin ikinci çeyrek döneminde büyük oranda vergi teşvikleri ile tüketim harcamalarının artırılmasından kaynaklanan hızlı bir toparlanma süreci yaşamıştır. Ekonomi 2009'un son çeyreğinde, önceki senenin aynı dönemine göre % 6 büyümüştür. 2009 senesinde % 4,7 küçülme gösteren ekonomi, 2010'da % 9,2, 2011'de de % 8,5 büyüyerek dünyanın en hızlı büyüme oranına ulaşan ekonomileri arasında yer almıştır. AB ülkelerinde ortaya çıkan borç krizi ile derinleşen ekonomik durgunluk, en büyük dış ticaret ortağı olan AB ülkeleriyle yapılan dış ticareti de olumsuz etkilemiştir. Başta AB ülkeleri olmak üzere, Türkiye'nin ticaret ortağı küresel yavaşlamanın da etkisi ile 2012 senesi büyüme oranı, % 2,2'ye düşerken, AB ülkelerinin ekonomileri de duraklamaya girmiştir (https://esozluk.ikv.org.tr).

Uluslararası ünlü kredi derecelendirme kuruluşu Fitch, 2012 senesinin Kasım ayında Türkiye'nin kredi notunu BB'den BBB-'ye yükseltmiştir. Moody's ise 2013 senesinin Mayıs ayında Türkiye'nin kredi notunu Ba1'den, Baa3'e yükseltmiş ve yatırım yapılabilir seviyeye çekmiştir. Fitch'den sonra Moody's'in de Türkiye'nin notunu yükseltmesiyle, Türkiye 1992'den bu yana ilk defa iki önemli uluslararası kredi derecelendirme kuruluşundan uzun dönemli yabancı para cinsinden "yatırım yapılabilir" notu almıştır. 2013 Mart'ında Standard&Poor's da, Türkiye'nin notunu BB'den, BB+'ya yükselttiğini açıklamıştır. Standard & Poor's Kasım 2014'te yaptığı değerlendirmede Türkiye ekonomisindeki büyümenin kademeli olarak tekrar % 3'ün üzerine yükseleceğine dair beklentilerin paralelinde, ülkenin kredi notunu 'BB+', not görünümünü ise 'negatif' olarak korumuştur. Türkiye ekonomisi, 2004 senesinden bu yana net kamu borç stokunun GSYH'ye oranında AB Maastricht kriterini (bu oranın en fazla % 60 olması) karşılamıştır. Kamu borç stokunun GSYH'ye oranının 2013

senesinde % 36,3'ten, 2014 senesinde % 35,3'e ve 2015 senesinde % 34,2 oranına ineceği tahmin edilmiştir (https: //esozluk.ikv.org.tr).

AK Parti iktidarının ilk on yılını oluşturan 2002-2012 yılları arasında sosyal ve ekonomik anlamda ortaya çıkan tablo aşağıdaki şekilde özetlenmiştir:

Özet 1: Ekonomik Büyüme

- 2001 senesinde meydana gelen ekonomik krizin ardından alınan önlemler ve hayata geçirilen ekonomik istikrar programları sayesinde, 2002 ile 2007 senesi arası dönemde ortalama % 7 oranında ekonomik büyüme gerçekleşmiştir.
- 2008 senesinde meydana gelen küresel mali kriz nedeniyle gelişmiş birçok ülke ekonomisinde daralma olurken, Türkiye ekonomisi iç talep ve ihracattaki artış ile beraber 2009 senesinin son çeyreğinden 2012 senesinin üçüncü çeyreğine kadar aralıksız şekilde büyümesini devam ettirmiştir.
- OECD verilerine göre, 2011 ile 2017 senesi arasındaki dönemde yıllık yaklaşık % 6,7 büyüme oranı ile Türkiye ekonomisi OECD'ye üye ülkeler arasında en hızlı büyüyen ekonomi olmuştur.
- Kişi başı GSYH 2002 senesinde 3.492 Dolar seviyesindeyken, bu rakam 2011 senesinde 10.469 Dolar seviyesine yükselmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 2013-2015 OVP'de kişi başına geliri 2015 senesinde 12.859 Dolar seviyesine yükseltmeyi bu neticeyle de yüksek gelirli ekonomiler grubuna dâhil olmayı hedeflemiştir.
- Türkiye'nin, gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı en mühim problemlerden birisi olan "Orta Gelir Tuzağı"na düşmemesi için ulusal üretiminde katma değeri fazla olan metaların üretimine ağırlık vermesi, ekonomik büyüme kapasitesini kısıtlayan düşük tasarruf miktarını artıracak düzenlemeleri uygulamaya koyması ve üretimde rekabet gücünün yüksek olduğu alanlara yönelinmesi zaruri hale gelmiştir.

Özet 2: Fiyat İstikrarı

- 1990'lı senelerden itibaren iktidara gelen her parti enflasyon oranlarını sürdürülebilir seviyeye indirebilmek için çaba göstermiş; fakat AK Parti'den önce iktidara geçen hükümetler siyasal belirsizlikler sebebiyle, uzun vadeli olarak hayata geçirilmesi lazım gelen enflasyonla mücadele programını uygulama noktasında başarı sağlayamamışlardır.

- Enflasyon 2004 senesinde tek haneye düşmüş ve son 34 yılın rekoru kabul edilen % 9,4 oranına inmiştir. 2012 senesinde gerçekleşen % 6,16'lık oran, 1968 senesinden bu yana Cumhuriyet tarihindeki en düşük enflasyon oranı olmuştur.
- 2005 senesinde TL'den altı sıfır atılmasıyla, bol sıfırlı paranın neden olduğu teknik ve operasyonel problemler aşılmış, işlemlerde ve kayıtlarda parasal ifadelerin sadeleştirilmesi sağlanmıştır.
- 2002 senesinden itibaren, TCMB döviz rezervlerinde her yıl artış kaydedilmiştir. TCMB'nin döviz rezervleri altın dâhil 2002 senesinde 28 milyar Dolar iken, 2012 senesinde 122,1 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır.

Özet 3: Kamu Maliyesi Görünümü

- 2002-2008 seneleri arasında hazırlanarak uygulamaya konulan bütçelerin yapıları şeffaf, güvenilir ve öngörülebilir nitelikte olmuştur. Bu dönemde ulusal bütçe dengesi ve mali disiplin sağlanmıştır. Kamu harcamalarını azaltıcı tasarrufa dayalı politikaların yanında, gerçekleştirilen büyük çaplı özelleştirme uygulamaları da hükümetin temel ekonomi politikaları arasında yerini almıştır. Gelir ve gider politikaları arasında sağlanan uyum, ulusal bütçe giderlerinde gerçekleşen tasarruf ve etkinlik ile vergi gelirlerinde kaydedilen performans sayesinde ulusal bütçe hedefleri tutturulmuştur.
- AK Parti ekonomi yönetimi, bütçe politikalarının büyümeyle uyumlu olmasını öngörerek, tasarruf önlemlerine yönelik hedeflerin de gerçekleştirilen yapısal reform ve düzenlemelerle desteklendiği bir ekonomi politikası benimsemiştir. Şubat 2001 krizinden sonra, ulusal bütçe içindeki faiz giderlerinin GSYH'ye oranı 2001'de % 17,1 iken 2012 senesinde % 3,5'e inmiştir.
- 2002 Acil Eylem Planı ile ağırlıklı olarak vergiler ve harcamalar alanında reformlar gerçekleştirilmiş, yapısal reformlarla özelleştirmelere hız verilmiş, dış ticarete yönelik çeşitli tedbirler alınmış ve reel sektör yeniden yapılandırılmıştır. Özelleştirme kapsamında bulunan KİT'ler gruplandırılmış ve uygun stratejilerle özelleştirilmiştir. Gerçekleştirilen mali disiplin, özelleştirmeler ve yapısal reformlar sayesinde; ulusal bütçe açığının GSYH'ya oranı düşmüştür. Bu oran 2002 senesinde % 11,9 iken sonraki dönemlerde AB Maastricht Kriterleri bütçe şartı olarak bilinen bütçenin milli hasılaya oran şartı olan % -3'lük oranın altında gerçekleşmiştir. AB Tanımlı Genel Yönetim

Borç Stokunun GSYH'ye oranı 2002 senesinde % 74 olarak gerçekleşirken, bu oran 2011 senesinde % 39,2'ye inmiştir.

- 2002-2012 seneleri arasında üç genel, iki yerel seçim ve iki referandum yapılmasına rağmen popülist ekonomi politikaları uygulanmamış ve bu sayede 2002 senesinden itibaren hayata geçirilen yapısal reformlar ve devam ettirilen mali disiplin, geleceğe dair beklentilerin pozitif bir görünüm kazanmasına vesile olmuştur. Ayrıca, kamu maliyesinde gerçekleşen bu olumlu göstergeler sayesinde, 2012 senesinde AB ülkelerinde devam etmekte olan borç krizinin olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesi mümkün olmuş ve ekonomi politikalarının uygulamasında geniş manevra alanı oluşmuştur.

Özet 4: Sosyal Devlet

- 1990'lı senelerde, işsizlik sorununun çözümü doğrultusunda uzun vadeli politikalar yerine kısa vadeli politikalar tercih edilmiş ve işgücüne katılım oranı gelişmiş olan ülkelere kıyasla oldukça düşük seviyelerde kalmıştır.
- Şubat 2001'de yaşanan ekonomik krizin ardından işsizlik % 10,3 oranı civarında gerçekleşirken, küresel mali krizin etkisiyle 2009 senesinde bu oran % 14,8'e çıkmıştır. Bu oran 2012'nin ilk 9 ayında ise % 9,1 olarak gerçekleşmiştir.
- Sosyal yardım sisteminde, 2001 senesi sonrasında yapılan düzenlemeler ile ödeme gücü olmayan bireylerin genel sağlık sigortası kapsamına alınmasıyla sağlık hizmetlerine erişmeleri sağlanmış, muhtaç durumdaki çocuk, öğrenci, yaşlı ve engellilere ayni ve nakdi yardım verilmesine başlanmıştır.
- Türkiye'de yoksul nüfus daha çok kırsal yerleşim yerlerinde yaşadığı için, bu dönemde yapılan yardımlar da bu bölgelerde yoğunlaşmıştır. Yoksul olan vatandaşların yerinde tespit edilmesine dayalı uygulama ile sosyal yardımlardan yararlanan kişilerin sayısında ve sosyal yardım harcamalarında son senelerde ciddi artış yaşanmıştır. 2002 senesinde 1.376 milyon TL olarak gerçekleşen sosyal yardım harcamaları miktarı 2011 senesinde 18.216 milyon TL'ye ulaşmıştır.
- Yapılan sosyal güvenlik reformu kapsamında "Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu" hayata geçirilmiştir. "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası" ile tüm vatandaşların sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmasına, ödeme gücü olmayan yoksul durumdakilerin genel sağlık sigortası priminin devlet tarafından karşılanmasına başlanılmıştır. Yine "Sosyal Güvenlik Kurumu Yasası" ile

SSK, Emekli Sandığı ve BAĞ-KUR'un birleştirilmesiyle, "Tek Çatı" şeklinde bilinen yeni modelle tek bir Sosyal Güvenlik Kurumu oluşturulmuştur.

- Gelir dağılımında 2002 senesinden sonra önemli iyileşmeler sağlanmıştır. TÜİK tarafından gerçekleştirilen 2010 yılı yoksulluk araştırması sonuçlarına göre; kişi başı günlük harcaması 1 Dolar'ın altında kalan fert oranı 2002 senesinde % 0,20 iken; 2006 senesinde günlük harcaması 1 Dolar'ın altında fert kalmamıştır.
- 2003–2004 senelerinden itibaren ilköğretim okullarında; 2006–2007'den itibaren de tüm ortaöğretim okullarında ders kitapları ücretsiz olarak verilmektedir.
- AK Parti hükümeti tarafından 2003 senesinde hayata geçirilen Sağlıkta Dönüşüm Programı ile beraber sağlık sisteminde değişim süreci başlamıştır. Tüm kamu hastanelerinin idari ve mali açıdan özerk yapıya kavuşturulması hedeflenmiş ve özel sektörün sağlık sektöründe yatırım yapması özendirilmiştir. Yine sağlıkta iyileştirmeler bağlamında Aile Hekimliği uygulaması başlatılarak, kalkınmada öncelikli bölgelerde yaşanan sağlık personeli eksikliğinin giderilmesi hedeflenmiştir.

Özet 5: Uluslararası Kuruluşlar İle İlişkiler

- Şubat 2001 krizinin ardından IMF'den tarihteki en büyük borçlanma gerçekleşmiştir. 2002 senesinde 23,5 milyar Dolar olan kredi borçlarının tamamı, AK Parti iktidarınca ödenmiştir.
- 2008 senesinde sona eren 19. Stand-by anlaşmasının küresel ekonomik krizin başladığı tarihe rastlamasına rağmen ve küresel ekonomik krizin tüm gelişmiş ülkeleri olumsuz etkilediği bir dönemde IMF ile yeni bir Stand-by anlaşması yapılmayacağı hükümet tarafından kamuoyuna ilan edilmiştir.
- Türkiye, IMF'den yıllarca kaynak kullanan bir ülke pozisyonundayken artık kaynak aktaran bir ülke konumuna gelmiştir. 2012 yılında IMF'ye uluslararası rezervler arasında sayılması kaydıyla 5 milyar Dolar katkıda bulunulması taahhüt edilmiştir.
- 1950-2002 seneleri arasında ülkeye giren toplam doğrudan yabancı yatırım miktarı 20 milyar Dolar'ın altında iken, yalnızca 2006 senesinde 20 milyar Dolar'ın üstünde gerçekleşmiştir. Türkiye 9 senede 110 milyar Dolar doğrudan yabancı yatırım çekmiş ve kurumsallaşan ekonomisi sayesinde 2012 senesi için doğrudan yabancı yatırım açısından dünyanın en cazip 13. ülkesi olmayı başarmıştır.
- Türkiye'nin sağlamış olduğu siyasi, ekonomik ve finansal istikrar piyasalar tarafından kabul görürken, kredi derecelendirme kuruluşlarının piyasadaki bu

kredibiliteyi kredi notuna yansıtmadıkları görülmüştür. Türkiye ile daha yüksek kredi notuna sahip olan ülkelerin 5 senelik CDS primleri karşılaştırıldığında, Türkiye'ye piyasa tarafından verilen kredi notunun, derecelendirme kuruluşları tarafından verilen nottan daha yüksek olduğu görülmektedir.

- Önde gelen uluslararası derecelendirme kuruluşlarından biri olan Fitch, nihayet Kasım 2012'de kredi notunu "BBB-" yaparak "yatırım yapılabilir seviyeye" yükseltmiştir. Türkiye, bu not artırımı ile 1994 yılından bu yana ilk kez yatırım yapılabilir seviyede not almıştır. Diğer derecelendirme kuruluşlarının ise halen not artırmama konusunda direndikleri görülmüştür.

- Türkiye, 2013 yılı başında derecelendirme için Standard & Poor's ile sözleşmesine son vermiş ve Moody's ile devam etme kararı almıştır. Diğer yandan, daha önce Türkiye ile sözleşmesi olmayan Fitch derecelendirme kuruluşu ile ayrıca derecelendirme için sözleşme imzalamıştır.

- İstanbul Finans Merkezi'nin (İFM) kurulması ile finansal enstrümanların çeşitlenmesi bu enstrümanlara kredi notu derecelendirmesi getirilmesi zorunluluğu hem yerli derecelendirme kuruluşlarının (kurulacak-mevcut) güçlenmesine hem de mevcut uluslararası derecelendirme kuruluşlarına olan bağımlılığın azaltılmasına katkı sağlayacaktır. Türkiye'nin bölgede sağladığı politik gücü ekonomik boyuta taşıması ve kredi derecelendirme konusunda öncü olması beklenmektedir. Ayrıca, bu hamle Türkiye'nin düşük olan tasarruf oranının artmasına da katkı sağlayacaktır.

- Türkiye'nin kredi notunun yükselmesi ile beraber, Yeni Teşvik Sistemi, Mütekabiliyet Yasası ve kentsel dönüşüm projeleri, başta Körfez sermayesi olmak üzere ülkeye yabancı sermaye akmasını motive edecektir.

- Türkiye, kalkınma yardımlarında artık donör ülke konumuna gelmiş ve yaptığı yardımlar ile ülkelerin kapasitelerini geliştirilmesine katkı sağlamıştır. 2011 yılında gerçekleşen kalkınma yardımları 1,2 milyar Dolar'ı aşmıştır.

Özet 6: Değişen Küresel Ekonomi ve Türkiye

- 2008-2009 senelerinde yaşanan küresel mali krizin etkisi ile dünyadaki dengeler değişmiş ve ekonomideki ağırlık gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelere kaymaya başlamıştır. Değişen dengeler sonrasında, Türkiye'de dış politika kararları ekonomi ile uyumlu biçimde uygulanmaya başlamıştır. Türkiye bu dönemde küresel ekonomik krizin etkilerini bertaraf etmeyi başararak ihracatta alternatif pazar

arayışlarına yönelmiş ve kriz ortamının doğurduğu dezavantajlı ortamı lehine çevirmiştir.

- Hükümetin Ortadoğu ve Afrika'ya yönelik açılımları, Türkiye'nin bu ülkelerle olan ticari ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. AB'ye gerçekleşen ihracatın 2012 yılında toplam ihracat içindeki payı % 46'dan % 38,2'ye düşmesine rağmen, Ortadoğu'ya ve Afrika'ya gerçekleştirilen ihracat sayesinde hem AB ülkelerine gerçekleştirilen ihracatta meydana gelen azalma telafi edilmiş hem de 2012 senesinin tamamında geçen yıla göre % 13,1 yükseliş meydana gelmiştir. Türkiye'nin küresel mali krizin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için, Afrika, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerine yönelmesi, aslında yeni imkânlar ve pazarlar geliştirme yeteneği olduğunun bir ispatı olmuştur.
- Türkiye'nin yaptığı kalkınma yardımları ile uzun vadede yardımın yapıldığı ülke ile siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler için çok uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu anlamda kalkınma yardımları ile pazar çeşitlenmesine katkı sağlanmıştır.
- 2001 krizinden sonra sürekli olarak artış gösteren ihracat miktarı, küresel ekonomik krizin etkisiyle 2009'da ivme kaybetse de 2010 yılından sonra yeniden artışa geçmiştir. 2002 yılında 36 milyar Dolar olan ihracat rakamı 2012 senesinde 152,6 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir (http//www.setav.org).

Başta AB'ye üye ülkelerde devam etmekte olan borç krizi, küresel ekonomide meydana gelen daralma ve 2011 senesinde oluşan cari açık sebebi ile Türkiye'nin 2012 büyüme hedefi 2011 senesine nazaran düşük olmuştur. 2012 senesindeki para politikaları uygulaması kapsamında özellikle cari denge, sermaye akımları ve kredi genişlemesinin neden olduğu kırılganlıkları ortadan kaldırmak için ekonomik dayanıklılığın artırılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla bir taraftan Türkiye ekonomisinin dengeli bir şekilde büyümeye devam edebilmesi hedeflenirken (cari açık riskinin kontrol altına alınması suretiyle yumuşak azalmanın temini), diğer taraftan dış finansman akışının kalitesinin artırılması amaçlanmıştır. Hedeflenen amaçlar çerçevesinde hem enflasyon oranının kısa vadeli faiz oranı enstrümanıyla makul seviyede tutulması için çaba gösterilmiş hem de faiz koridoruyla günlük ve haftalık dönemlerde parasal duruş pozisyonuna hassas ayar yapılması mümkün olmuştur. 2012 senesinin üç çeyreklik ilk döneminde ödemeler dengesi açığının kontrol altında

tutulabilmesi maksadıyla ekonomik büyüme için tasarlanan yumuşak iniş başarılı bir şekilde gerçekleşmiştir (http//www.setav.org).

2012 senesi başından itibaren 9 aylık dönemde sağlanan büyüme oranı bir önceki senenin aynı dönemine nazaran daha düşük seviyede olsa da, Euro Bölgesinde bulunan ülkelerden daha yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir. Ayrıca, ödemeler dengesi açığı anlamına gelen cari açık oranını düşürmek maksadıyla özellikle ithalat oranında gerçekleşen düşüş ile hem büyüme önceki seneye göre yavaşlamış hem de cari açık yükü kademeli şekilde düşmüştür. Diğer taraftan, 2012 senesinde iç-dış talep miktarı arasında bir dengelenme tesis etmek için alternatif piyasaların geliştirilmesi ile cari açığın düşürülmesi için hayati önemde olan ihracat oranında ciddi bir artış sağlanmıştır. Dünya ekonomisini sarsan küresel mali krizin etkileri nedeniyle 2009 senesinde % 4,8 oranında küçülen Türkiye ekonomisinde, sonraki iki senede hızlı bir yükseliş süreci başlamıştır. 2010 ve 2011 senelerinde sırasıyla % 9,2 ve % 8,8 oranında yüksek büyüme gerçekleşmiştir. Bu seneleri izleyen sonraki üç senede büyüme devam etmiş, ancak dalgalı bir seyir yaşanmıştır. 2012 senesinde iç ve dış talep oranında dengeyi sağlamayı hedefleyen ekonomi politikalarının etkisi ile yatırım ve tüketim harcamalarında gerçekleşen daralma sebebiyle büyüme hızı % 2,1 oranına gerilemiştir (TÜİK Genel İstatistiki Veriler, 2018).

2013 senesinde, AK Parti iktidarında yaşanan en önemli üç olay arasında sayabileceğimiz Gezi Olayları yaşanmıştır. Bu olayların kısa dönemdeki ekonomiye etkilerinden ilki, ekonominin barometresi olarak görülen Borsa İstanbul Ulusal 100 endeksinde görülmüştür. Yabancı yatırımcılar ve uluslararası fonların, oluşan riskten etkilenmemek için kolay bir şekilde ellerinden çıkartabilecekleri tahvil ve hisse senetlerini sattıktan sonra dövize yönelmeleri neticesinde Borsa İstanbul endeksi gerilemiş, tahvil/bono faizleri artmış, TL'nin döviz karşısında değeri düşmüştür. Burada, Gezi olaylarının öncesinde de ekonomide kırılganlık olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu kırılganlığın temel sebebinin, üretim kapasitesinde reel artış sağlayacak yapısal reformlar gerçekleştirmek yerine, talep artışını sağlamaya dayalı ekonomi politikalarının yol açtığı; portföy yatırımları ile fonlanmış cari açık olduğu unutulmamalıdır. Borsa İstanbul'da satış işlemlerinin bankaların hisselerinde yoğunlaşması nedeniyle bankaların hisse senetlerinde % 11'e varan kayıplar yaşanmış ve Borsa İstanbul'da işlem görmekte olan şirketlerin piyasa değeri toplamı da bir gün

içinde 33 milyar Dolar değer kaybıyla 291 milyar Dolar'a düşmüştür. Borsada meydana gelen bu olumsuz tablo, ekonomik bekleyişlerin çok daha fazla olumsuz etkilenmesine neden olmuş, hem dövize olan talebin artmasına hem de şirketlerin kısa dönemli planlarında değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Bu dönemde Borsa İstanbul'da kısmi iniş çıkışlar ve tipik görülmeyen değişimler yaşanmış, uzun süredir devam etmekte olan yukarı yönlü yükseliş trendi tersi yöne dönmüştür. 9.006 puanlık değer kaybıyla 76.983 puan seviyesine inen BIST endeksi son 10 senenin en sert kaybını yaşamıştır. Aşağıda verilen grafikte Gezi olaylarının iç piyasalarda meydana getirdiği etkiyi, İstanbul Borsası açısından BIST 100 endeksinde ortaya çıkan değişimler (sağ eksende düşüş eğilimli) ile Dolar'da kur değişimleri (sol eksende artış eğilimli) yönünden ortaya koyulmaktadır (http://www.mahfiegilmez.com).

Şekil 3. 1. Gezi Olaylarından Sonra BIST 100 Endeks Grafiği

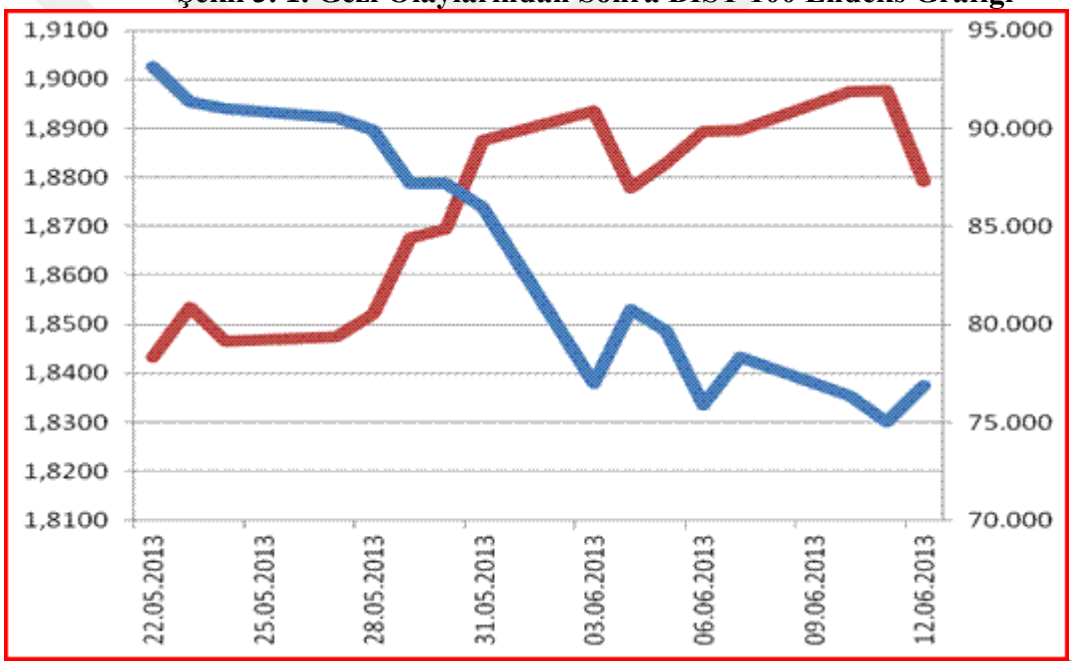

Kaynak: http://www.mahfiegilmez.com/2013/06/piyasada-fed-ve-gezi-park-etkisi.html

Şekil 3.1'de sunulan grafik dikkatli bir şekilde incelendiğinde, FED açıklama yaptıktan sonra (Türk piyasalarına yansıması saat farkı nedeniyle 23 Mayıs sabahında olmuştur) Dolar kurlarında bir artış eğilimi başlamıştır. TCMB'nin TL cinsinden likiditeyi sıkılaştırmasıyla, kurlardaki bu artış ilk aşamada frenlenmiş, buna paralel olarak BIST100 endeksinde sürekli bir azalış olmuştur (http://www.mahfiegilmez.com).

Taksim'de baş gösteren ve ülke geneline sıçrayan olayların etkisiyle artış trendine giren Dolar kuru 1.90 TL seviyesine yükselirken, gösterge tahvilin faiz oranı % 6.51 ile 2012 senesinin Kasım ayından bu yana en yüksek seviyesini görmüştür. TCMB, yaşanan bu önemli gelişmenin ardından TL'yi sıkılaştırma halindeki müdahalesinden vazgeçmiştir. KESK bünyesinde bulunan sendikaların ülke genelinde grev kararı alma kararı ve uluslararası kredi derecelendirme şirketlerinin olumsuz açıklamalarıyla piyasalardaki kayıp biraz daha körüklenmiştir (http: //www.politikakakademi.org).

Şekil 3.2'de Nominal Günlük Döviz Kurlarının Seyri ortaya konulmuştur.

Şekil 3. 2. Nominal Döviz Kurlarının Seyri (02.01.2013-14.06.2013)

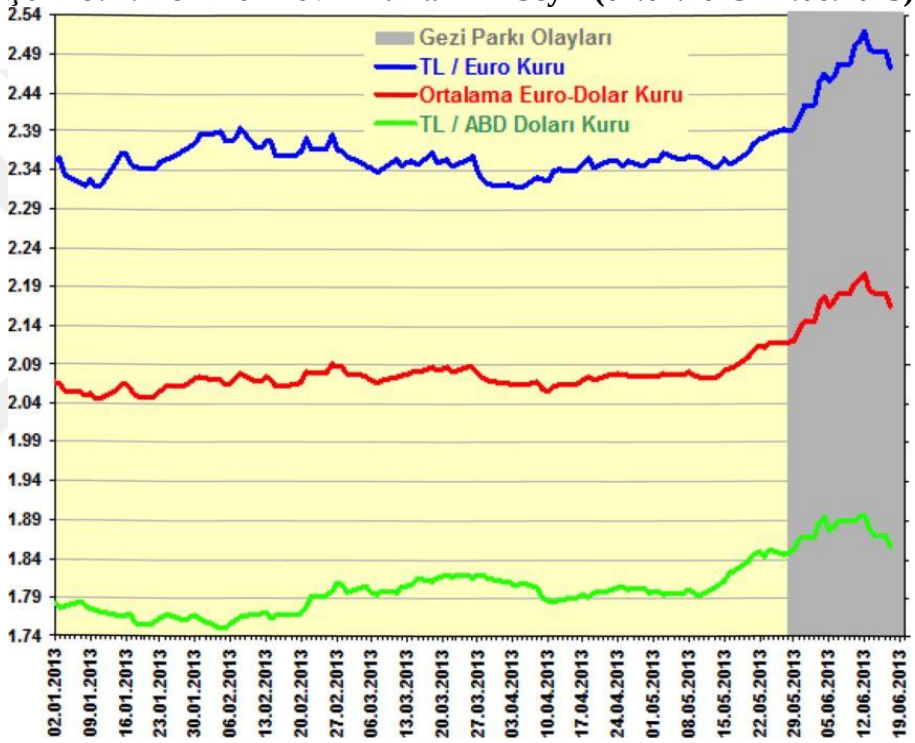

Kaynak: TCMB EVDS hesaplamaları.

Olayları izleyen günlerde, dönemin Cumhurbaşkanı Gül ve Başbakan Vekili Arınç'ın ortamı sakinleştirici açıklamalarıyla, döviz kurlarında azalış ve Borsa İstanbul BIST100 endeksinde hafif toparlanma yaşanmış, takip eden süreçte sertleşerek devam eden açıklamalarla dalgalanmalar yaşanmıştır. Aradan geçen üç haftanın ardından Dolar/TL kuru 23 Mayıs tarihindeki düzeyine geri dönmüştür. Türkiye'den yabancı yatırımcıların çıkışı, Euro ve Dolar kurları üzerinde de anında negatif bir etki göstermiştir. 22 Mayıs günü yapılan FED açıklamasıyla birlikte her iki döviz cinsinin de TL'ye karşı hızlı bir şekilde değer kazanma trendine girdiği görülmüştür.

Gezi Parkında başlayan olayların döviz kurları üzerindeki olumsuz etkisinin, Borsa İstanbul BIST100 endeksi ve gösterge faiz oranları üzerinde oluşturduğu etkiye nazaran daha sınırlı seviyede kaldığı görülmüştür. Normal şartlar altında merkez bankalarının faiz artırma kararları ya da açıklamalarının piyasada faizlerin yükselmesine neden olması gerekirken, Türkiye'de bu durumun tersinin olmasını bu psikolojik algılamayla açıklamak yanlış olmasa gerek.

Şekil 3.3'te sunulan grafikte, gösterge tahvil faizinde 22 Mayıs tarihi ile sene sonu arasında yaşanan değişim sunulmuştur.

Şekil 3. 3. Gösterge Faiz Değişim Grafiği (22.06.2013-27.01.2014)

Kaynak: TCMB EVDS hesaplamaları.

22 Mayıs tarihinde açıklanan FED kararının öncesinde % 5'ler seviyesinde bulunan gösterge faiz oranı, yükselmeye başlamıştır. Eylül ayında FED'in tahvil alımı konusunda beklenen azaltışa gitmemesiyle birlikte yeniden azalan faiz oranları, bu kez de sene sonuna doğru FED'in tahvil alımlarına 2014'ten itibaren azaltmaya gideceğini açıklaması ve ardından 17/25 Aralık soruşturmalarının etkisiyle tekrardan yükselmeye başlamıştır. Seneye % 5,08 seviyesinde giren gösterge faiz oranı, aşağı yukarı iki katına yükselerek 2014 senesini % 10,10 seviyesinde tamamlamıştır. 2013 senesinde Gezi ile sarsılan ekonomi, 17/25 Aralık operasyonları ile ikinci kez sarsılmıştır. 2013 senesine damga vuran bu olaylar, hem siyasal istikrara hem de ekonomik istikrara darbe vurmuştur. 17 Aralık 2003 sabahı başlayan operasyonun ekonomi üzerindeki etkisi aynı

gün ve ertesinde hissedilirken, aynı günlerde FED'in aylık 85 milyar Dolar olan tahvil alımını 2014 başından itibaren 10 milyar Dolar azaltmak suretiyle 75 milyar Dolara indirme kararı alması piyasaları derinden sarsmıştır. Bu süreç devam ederken, 25 Aralık'ta gerçekleştirilmek istenen ve akamete uğratılan operasyon da piyasaların ateşini iyice yükseltmiştir (http: //mahfiegilmez.com).

2013 senesinin ikinci yarısında, genel olarak azalma eğiliminde olan enflasyon, Aralık'tan itibaren Ocak'ta da yükseliş kaydetmiş ve % 7,40 olarak gerçekleşmiştir. 2013 senesinin sonunda, işsizlik oranı önceki senenin aynı dönemine göre 0,1 puan azalarak % 10 olarak gerçekleşmiştir. Yaşanan ekonomik durgunluğa ve Gezi gibi olumsuz iç gelişmelere rağmen, 2013'te Türkiye'ye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının % 52'si AB kaynaklıdır (TÜİK Genel İstatistiki Veriler, 2018). 2014'te Türkiye'nin en mühim ihracat pazarı konumundaki AB'nin ekonomik toparlanma sürecinde olmasının, reel efektif döviz kurundaki gelişmelerle birlikte değerlendirmeye tabi tutulmasıyla, ihracat hacmini olumlu etkilemesi beklenmiştir. İhracatın büyüme oranına etkisinin 2014 senesinde yüksek düzeyde olmasıyla beraber, 2015 senesinde bunun önemli seviyede gerileyeceği tahmin edilmiştir. Türkiye ekonomisi cari dönem öncesinde dış pazarlarda meydana gelen daralma sebebiyle büyük oranda yurt içi talepte artışa bağlı olarak büyümüştür.

Tablo 3. 6. Fed Kararları ve Yolsuzluk İddialarının Ekonomik Parametrelere Etkisi

Gösterge	16.12.2013 Pazartesi Sabahı	20.12.2013 Cuma Akşamı	İki Tarih Arası Değişim (Tr açısından, %)
USD kuru (TE)	2,04	2,09	-2,5
Euro kuru (TE)	2,81	2,86	-1,8
Kur sepeti (1/2 USD + 1/2 EUR)	2,42	2,47	-2,1
USD EUR Kuru (USD)	1,38	1,36	1,4
BIST 100 Endeksi	74.065	69.573	-6,1
Gösterge Faiz (%)	8,92	9,61	7,7
CDS Primi (Baz Puan)	188	221	17,6

Kaynak: TCMB Genel Ekonomik Verileri, https://www.paragaranti.com/cds

Yaşanan süreç Türk Piyasalarının, gelişmekteki ülkelerin bulunduğu gruptan hızla ve negatif şekilde ayrışmasına, faiz, döviz kurları ve borsa boyutuyla sert iniş ve çıkışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Aşağıda sunulan tablo 3.6'da, FED Kararları ve yolsuzluk iddialarının, ekonomik parametrelere etkisi sunulmuştur.

Aşağıda sunulan tablo 3.7'de, hafta başı ve sonu itibariyle Türkiye'nin de içinde yer aldığı Hindistan haricindeki "kırılgan beşlinin" Borç Riskini İfade Eden Primlerini (CDS) ifade etmektedir (Hindistan ekonomisine dair veriler düzenli olmadığından tabloda yer almamıştır). Bu tabloya göre soruşturmanın başladığı haftada Türkiye'nin CDS primi % 17,6 değişirken, Brezilya, Endonezya ve Güney Afrika ekonomilerinin CDS primlerinde ise azalma olmuştur. Özetlemek gerekirse; diğer üç ekonominin bu haftada mevcut riskleri azalırken, Türkiye ekonomisinin risklerinde çok ciddi bir yükseliş algılanmıştır. Bu oran yolsuzluk iddiaları ve 17/25 Aralık soruşturmaları ile yapılan operasyonların piyasalarda yarattığı algının ortaya çıkarttığı etki görülmektedir (https://www.paragaranti.com/cds).

Tablo 3. 7. CDS Primlerinde Meydana Gelen Değişme

CDS Primleri (Baz Puan)	16.12.2013 Pazartesi sabahı	20.12.2013 Cuma akşamı	İki Tarih Arası Değişim (%)
Türkiye	188	221	17,6
Brezilya	182	179	-1,6
Endonezya	216	212	-1,9
Güney Afrika	194	193	-0,5

Kaynak: https://www.paragaranti.com/cds

2013 senesinde Türkiye ekonomisi, küresel piyasalardaki durağanlığa ve iç siyasal gelişmelere rağmen, iç talebin ve kamu harcamalarının artması sayesinde % 4,2 ile olumsuz beklentilerin çok üzerinde, 2012 büyümesinin iki katı oranında büyüme gerçekleştirmiştir. Avrupa Komisyonu'nun 2014 başındaki tahminlerinde, Türkiye ekonomisinin 2014 senesinde % 2,8 ve iç talepte sağlanacak artışla beraber 2015 senesinde % 3,3 oranında büyümesi yönünde beklenti ortaya konulmuştur. Avrupa ülkeleri arasında en hızlı büyüyen ekonomi konumunda olan Türkiye, aynı cari dönemde dünyanın 16. AB'nin ise en büyük 6. ekonomisi konumunda bulunmaktadır (https://www.ab.gov.tr/).

Gezi olaylarının ekonomide oluşturduğu olumsuz etki, 17/25 Aralık operasyonları ve FED'in aldığı tahvil kararlarının meydana getirdiği olumsuzlukların etkisinde girilen 2014 senesi, 2013 senesine göre daha sakin geçen ve ekonomiyi olumsuz etkileyen büyük çaplı olayların yaşanmadığı bir dönem olmuş ve iş dünyası açısından da olumlu geçmiştir. 17/25 Aralık operasyonunun yankıları 2014'te de devam

etmiştir. Bu cari yıl, AK Parti'nin galip olarak çıktığı yerel seçimler, Başbakan Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi, Başbakanlık vazifesine Davutoğlu'nun gelmesi ile Soma'da ve Ermenek'te meydana gelen ve tüm ülkeyi yasa boğmasının dışında ekonomi üzerinde olumsuz bir etki yaratmayan hazin olaylar haricinde hem siyasal hem de ekonomik manada 2013 yılındaki kadar büyük çaplı gelişmelerin yaşanmadığı bir sene olmuştur (https: //setav.org).

AB'nin Türkiye'nin ihracatındaki payı, yaşanan küresel mali krizden önce, 2006 senesinde % 56 iken, 2013 senesinde % 41,5'e düşmüştür. Türkiye'nin ithalat oranında AB'nin payı ise 2006 senesinde % 42,6'dan 2013 senesinde yaklaşık % 37 oranına gerilemiştir. Bununla beraber, AB halen ülkenin en önemli ticaret ortağı konumunu sürdürmüştür. Dış ticarette pazar çeşitlendirmesi ile cari dönemdeki son dört senede yaklaşık 38 milyar Dolarlık artış sağlamıştır. 2013 senesinde ihracat bir önceki döneme göre % 0,4 düşüş kaydetmiş, ithalat ise % 6,4 oranında artmıştır. Aynı dönemde, dış ticaret açığı da % 18,7'ye yükselmiştir (https://www.tobb.org.tr).

AB ülkelerinin toplam ihracattaki payı, bu ülkelerde talep oranının artmaya başlamasının paralelinde yeniden yükseliş kaydetmiş ve 2012'de % 39 seviyesinden, 2013 senesinde % 41,5'e yükselmiştir. Ortadoğu ülkeleri ve yakın ülkelerin payı ise cari dönemde 4,4 puan azalma kaydederek 23,4'e gerilemiştir. 2013 sene sonu itibarıyla, en fazla ihracat yapılan ülke Almanya olurken, onu Irak ve İngiltere izlemiştir. Bu üç önemli pazar, ihracat hacminin toplamda % 22,7'sini oluşturmuştur. Aynı dönemde, en fazla ithalat yapılan ülke ise Rusya olmuştur. Bu ülkeyi Çin Halk Cumhuriyeti ve Almanya izlemiştir. AB'nin Türkiye'nin ihracatındaki toplam payında, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine altın ihracatındaki düşüş ve AB ülkelerinde iç talebin yeniden güçlenmeye başlamasının paralelinde tekrar artış kaydedilmiş, 2012 senesindeki % 39 seviyesinden 2013 senesinde % 41,5 düzeyine yükselmiştir (https://gtb.gov.tr).

2014 senesinin seçimler dışında en önemli siyasal olayı MİT tırları operasyonu olmuştur. Yerel seçimlerin AK Parti'nin gücünü artırdığı bir neticeyle tamamlanması, hem 17/25 Aralık soruşturmaları ile oluşturulmak istenen algının başarılı olmadığını tescillemiş hem de siyasal istikrarın pekişmesine katkı sağlamıştır. Ancak uzun vadeli yatırım kararları, piyasaların 2015 seçimlerine fiyatlama yapması, küresel mali politikalara ilişkin belirsizlikler, jeopolitik gelişmeler ve dış talep üzerindeki kırılgan

seyir nedeniyle ertelenmiştir. Türkiye ekonomisinin cari dönemine dair riskten kaynaklı bekleyişler, ekonomik büyümede yavaşlamaya neden olmuştur.

AB ile Türkiye arasında karşılıklı ekonomik ilişkileri artırmak ve her iki tarafın iş âlemi temsilcilerini buluşturan bir platform tesis edebilmek için ihdas edilen AB-Türkiye Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyaloğunun ilk toplantısı, 24-25 Nisan 2015 tarihlerinde İstanbul ve Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Yapılan toplantıda, Türkiye ile Birlik ilişkilerinin daha fazla güçlendirilmesinde, Türkiye ekonomisinin aleyhinde işlemekte olan vizelerin ve nakliye kotalarının ortadan kaldırılması, Gümrük Birliği anlaşmasının güncellenmesi ve Türkiye'nin birliğe katılım müzakereleri sürecinin hızlandırılması gerektiğinin işareti verilmiştir. Bunun yanında Türkiye'nin TTIP'e katılımının sağlanmasının gerektiği de ifade edilmiştir. Gerçekleştirilen yerel seçimlerden sonra, uygulanan yüksek faizin etkisiyle Türkiye'ye "sıcak para" olarak tanımlanan sermaye akışı hız kazanmış, sene başında 130 milyar Dolar seviyesinde olan sıcak para stoku Temmuz 2014'te 162 milyar Dolar seviyesine yükselmiştir. FED'in yaptığı açıklamada Ekim 2014'te likiditeyi durduracağını duyurmasından sonra aynı yılın Ağustos ve Eylül aylarında yoğun para çıkışı olmuş, Ekim ayı ve sonrasında yeniden sermaye girişi yaşanmıştır. Kısaca açıklamak gerekirse 2014 senesi, eko-politik küresel iklimin Türkiye ekonomisinde de dalgalanmaya neden olduğu bir sene olmuştur. Yaşanan eko-politik gelişmeler Türkiye ekonomisinin içsel dinamikleri çerçevesinden analiz edildiğinde ise 2014 senesinde ülkeden ani sıcak para çıkışının, döviz kurlarındaki yükseliş ve PPK'nın şok faiz yükselişi kararları ile başladığı görülmektedir. Cari açık oranını düşürmek maksadı ile kredi kartlarına uygulanan taksit sayısının azaltılması, bazı sektörler içinde taksit yapılmasının yasaklanması da bu gelişmelere eklenmiştir (https://www.tobb.org.tr).

Alınan karar nedeniyle tüketim harcamalarında gerileme olması iç talebi de önemli ölçüde yavaşlatmış, Mart ayı sonunda gerçekleştirilecek yerel seçimin etkisi ile ekonomik büyüme rakamlarında kamu harcamaları belirleyici olmuştur. İç talepte yaşanan daralma ve döviz kurlarında yaşanan yükseliş uzun süre sonra net ihracat rakamlarının büyüme oranına pozitif katkıda bulunmasını sağlamıştır. Döviz kurları ve faiz oranlarında yaşanan artış ile iç talepte ortaya çıkan yavaşlama cari açık sorunu noktasında pozitif etki yapmıştır. Ancak bu gelişmeler nedeniyle enflasyon oranı ciddi

bir yükseliş trendi içine girmiş, işsizlik oranı tekrardan iki basamaklı rakama yükselmiştir.

Özetlemek gerekirse; 2014 senesinde % 2,9 büyüme gerçekleşmiş, bu oran ile 2014 büyümesi önceki dönemler ortalamasının altında gerçekleşmiştir. 2014 senesinde gerçekleşen büyüme oranı önceki senenin 1,3 puan, programda hedeflenen oranın 1,1 puan, orta vadeli programda hedeflenen oranın ise 0,4 puan gerisinde kalmıştır. 2013 senesinde 10.822 Dolar olan kişi başı milli gelir, 2014 senesinde 3,9 puanlık azalışla 10.404 Dolar'a gerilemiştir. Enflasyon hedefi, 2014 senesi için % 5 olarak belirlenmiş, ancak sene sonunda hedefin 3,17 puan üstünde gerçekleşerek % 8,17'e yükselmiştir. TCMB'nin hesap verme yükümlülüğü nedeniyle ortaya konulan belirsizlik aralığının her iki yönde 2 puan olduğu göz önüne alındığı taktirde 2014 enflasyonu, bu aralığın 1,17 puan üzerinde gerçekleşmiştir. İhracatta sağlanan artış ile ihracatın ithalatı karşılama oranı 2013 senesine göre 4,8 puan artmış, % 60,3 seviyesinden % 65,1 oranına yükselmiştir. 2014 senesinde Türkiye ekonomisinde iç siyasal gelişmeler daha etkili olmuş, küresel eko-politik gelişmeler de belirleyici olmuştur. Küresel pozitif rüzgârın tersine esmeye başlaması, uzun zamandır dış kaynak girişine bağlı olarak sağlanan iç tüketim artışıyla büyüme gösteren Türkiye ekonomisi için yeni bir yol arayışını zorunlu kılmıştır. Zira artık tatmin edici seviyede yabancı kaynak tedariki hem küresel konjonktür hem de iç ekonomik değişkenler sebebiyle imkansız hale gelmiştir (https://www.tobb .org.tr).

Ekonomide Dönüşüm Programları, 10. Kalkınma Planı ve OVP analiz edildiğinde Hükümetin de bu durumun bilincinde olduğu, geçmişte hazırlanan program ve stratejilerden farklı politika ve stratejilerin uygulamaya konulmasının öngörüldüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Şüphesiz uzun dönemli ve sıkıntılı geçecek bu sürecin tüm ekonomik karar vericilerin desteğini alması, ulus bilinci ile ortak gelecek ideali için ortaya çıkacak maliyete razı olunmasına imkân sunacak sosyo-ekonomik iklimin tesis edilmesi zarureti oluşmuştur.

7 Haziran 2015 seçimlerinde ortaya çıkan aritmetik nedeniyle bir siyasal istikrarsızlık durumu doğmuş ve bu durum genel ekonomik bekleyişleri ciddi manada olumsuz etkilemiştir. Oluşturulan geçiş hükümeti ile gidilen 1 Kasım 2015 seçimleri ile AK Parti'nin yeniden tek başına iktidar olması ile siyasal ve ekonomik istikrar yeniden tesis edilmiştir. Ancak, seçimler nedeniyle 2015 cari yılı ekonomik anlamda

kaybedilmiştir. Bu süreçte, paralel yapı olan örgütün kamu içindeki uzantılarının temizlenmesi çalışmalarına devam edilmiş, ekonomiyi direkt olarak etkilemeyen bu hamleler, 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen kanlı askeri darbe girişimine kadar devam etmiştir.

7 Haziran 2015 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde hiçbir siyasi partinin hükümeti tek başına kurmaya yetecek meclis çoğunluğunu sağlayamaması borsada düşüşe, döviz kurlarında artışa neden olmuştur. Siyasi belirsizliklerin etkisi ile BIST 100 endeksi son yedi ayın en düşük seviyesi olan 75.268 puana gerilemiştir. Senenin başında 2,3491 TL, seçimden önceki Cuma günü ise 2,6684 TL seviyesinde olan Dolar kuru, seçimden sonraki gün 2,8097 TL'ye yükselerek tarihi zirvesini görmüştür. Eylül ayında 3 TL bandını aşan Dolar kuru, 1 Kasım genel seçimlerinin ardından 2,90 seviyesinde dengeye gelmiş ve senenin son gününde 2,9233 TL olarak gerçekleşmiştir. Aynı süreçte 10 yıllık tahvillerin faiz oranı ise % 10 seviyesine yükselmiştir. En mühim ticaret ortağı konumundaki ülkelerde yaşanan ekonomik sorunlara ve jeopolitik risklere rağmen, 10 Haziran'da gerçekleştirilen açıklamada Türkiye ekonomisinin yılın ilk çeyreğinde % 2,3 oranında büyüdüğü ilan edilmiştir (https://www.tobb .org.tr).

1 Kasım 2015 seçimlerinden sonraki ilk işlem gününde, Borsa İstanbul BIST 100 Endeksi, işlem hacminde % 5,40 ile rekor oranda yükselirken, borsada işlem gören şirketlerin hisselerindeki artış ile toplam piyasa değerleri de 1 gün içinde 30 milyar TL artmıştır. BIST 100 endeksinin işlem hacmi 7 milyar TL'yi aşmış ve 84.354 puanı test ederek tarihindeki en yüksek seviyeye çıkmıştır. Aynı süreçte Dolar kuru 2,85 TL seviyesinde dengelenmiştir. Enflasyon oranı ise, 3 Kasım günü % 8,10 ile senenin en yüksek seviyesini görmüş, 2015 enflasyonu % 8,81 oran ile 2012 yılından bu yana hedeflenen %5'lik oranın 3,81 puan üzerinde gerçekleşmiştir. Yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen, ekonomik büyüme devam etmiş ve senenin ikinci çeyreğinde % 3,8 oranında artış sağlanmıştır (https://www.borsaistanbul.com, TÜİK).

Ancak piyasalarda esen bu iyimser rüzgâr, 24 Kasım tarihinde Türk Hava Sahasını uyarılara rağmen ihlal eden Rusya Federasyonu'na ait savaş uçağının bizzat Başbakan Davutoğlu'nun talimatıyla vurularak düşürülmesi nedeniyle tersine esmeye başlamış ve piyasalar tekrardan siyasal gelişmelere odaklanmıştır. Bu yaşananlardan sonra Borsa İstanbul BIST 100 endeksi 1 Kasım seçimlerinin ardından sağlanan yükselişi kaybetmiş, Kasım ayı sonunda 75.232 puan seviyesinde gerçekleşmiştir. Brent

petrolün varil fiyatı ise yükselen jeopolitik risklere rağmen düşmeye devam etmiş ve 43,13 Dolara gerilemiştir. Petrol fiyatlarındaki her düşüş, enerji ithalatından kaynaklanan maliyetlerin düşmesi ve cari açığın azalması için katkı sağlamıştır (https://www.bloomberght.com).

10 Aralık 2015 tarihinde gerçekleştirilen açıklamada, ekonominin senenin üçüncü çeyrek döneminde % 4 oranında büyüdüğünün ilan edilmesi, piyasalarda olumlu bir hava estirmiştir. Aynı gün açıklanan ödemeler dengesine dair veriler de Türkiye'nin senelik cari açık yükünün 38,1 milyar Dolar ile son 5 senenin en düşük seviyesine düştüğünü ortaya koymuştur. Bu olumlu duruma rağmen, Dolar kurundaki artışın devam etmesi nedeniyle Borsa İstanbul BIST 100 endeksinde satış baskısının oluşması, endeksin tekrardan 70 bin puan seviyesine gerilemesine neden olmuştur. İlgili dönemde, Brent petrolde varil fiyatları da 37,33 Dolar seviyesine inmiş, altının ons fiyatı da 1.046,43 Dolar ile 2010 senesinin Şubat ayından bu tarafa en düşük seviyesini görmüştür (https: //www.borsaistanbul.com, TÜİK).

2015 cari dönemi, yurtiçi ve yurtdışı belirsizlikler ve dalgalanmaların fazla olduğu bir sene olmuştur. Küresel ekonominin zayıf seyri sürerken, Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeleri büyük ölçüde bölgeden kaynaklanan jeopolitik risklerin devam etmesi, 7 Haziran seçiminden kaynaklanan siyasi belirsizlikler ve bir yıl içinde iki genel seçimin gerçekleştirilmesi belirlemiştir. Türkiye ekonomisi ilgili dönemde, devam eden küresel ekonomik sorunlar ve son senelerde yükselen jeopolitik risklere karşın birçok ülke ekonomisinin üzerinde pozitif bir performans ortaya koymuş ve % 4,0 oranında büyümüştür. Bu büyüme oranının elde edilmesinde iç tüketimdeki yükselişin payı büyüktür. Aynı dönemde kamu harcamalarının yükselmesi de büyüme oranına pozitif katkı sağlamıştır. Yaşanan iç politik belirsizlikler, iki seçim dönemi arasında piyasa karar vericilerinin yatırımda isteksiz davranmalarına sebep olmuştur. Bu olumsuz davranışlar nedeniyle, özel yatırım harcamalarında büyüme kısıtlanmıştır. AB Euro bölgesinde bulunan ülkelerin ekonomilerinde varlığını devam ettiren yapısal problemler ve istikrarlı bir büyüme tesis edilememesi, Euro/Dolar paritesindeki düşüş ile komşu ülkeler Suriye, Irak ve İran'da sürmekte olan jeopolitik problemler sebebiyle ihracat oranında düşüş yaşanmıştır. Bu nedenden ötürü ihracat rakamlarının büyüme oranına getirisi negatif olmuştur (https://www.tobb .org.tr).

2016 hem AK Parti iktidarı için hem de ülkenin kaderi için çok önemli bir sene olmuştur. 15 Temmuz 2016 tarihi, şüphesiz sadece ilgili cari dönem için değil, gelecek on yıllar bağlamında da ciddi etkilerinin olacağı bir gün olmuştur. Bu tarihe değin, Gülen Hareketi, cemaat ya da paralel devlet yapılanması olarak tanımlanan Fethullahçı Terör Örgütü, üyesi olan ordu içindeki üniformalı teröristleri eliyle bir askeri darbe girişiminde bulunmuş, 256 vatandaşın hayatını kaybettiği, 4.000'e yakın vatandaşın da yaralandığı tarihi bir dönüm noktası yaşanmıştır. Çok uzun yıllar boyunca devlet içindeki kadrolarda bulunan örgüt üyeleri sayesinde kamu politikalarını, himmet teşkilatı kadroları olarak nitelendirilebilecek örgüt üyesi iş adamları sayesinde ekonomiyi, illegal bağlantıları sayesinde de terörizmi ve toplumsal olayları organize eden örgüt "harakiri" yaparak intihar etmiştir.

15 Temmuz Darbe Girişiminin milletin sivil direniş ile bertaraf edilmesinin ardından ilan edilen Olağanüstü Hal, kısa dönemde ekonomik sıkıntılara neden olsa da, tüm kötülüklerin merkezi olduğu zaman geçtikçe daha iyi anlaşılan bu örgüte iltisaklı olan kamuda görevli herkes OHAL ile görevlerinden ihraç edilmiştir. İhraçların ardından TSK, Emniyet Teşkilatı ve Milli İstihbarat Teşkilatının millileşmesiyle birlikte, uzun dönemde hem terörle etkin mücadele sağlanmış hem de spekülatif tüm hareketler sona ermiştir. Böylelikle terörist faaliyetler ve jeopolitik risklerden kaynaklanan negatif bekleyişlerin pozitif seyre dönmesi sağlanmıştır. Ayrıca, örgüt üyelerine ait tüm şirketlerin varlıklarıyla birlikte TMSF'ye devredilmesi de, ekonomi üzerindeki örgüt vesayetinin ortadan kaldırıldığı söylenebilir.

2016, Fetullahçı Terör Örgütünün 15 Temmuz darbe girişimi, terörizm, sınır ötesi operasyonlar, bölgesel ve küresel birçok gelişmenin etkisi ile çok zor bir sene olmuş, yaşanan tüm olumsuzluklara karşın birçok önemli proje hayata geçirilmiştir. Devasa ulaştırma projeleri olan; Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Avrasya Tüneli ve İstanbul ile İzmir illeri arasındaki seyahat süresini 3,5 saate indirecek otoyol projesinin en önemli parçası olan Osman Gazi Köprüsü bu yıl içinde hizmete açılmıştır. Maddi imarın yanında mali imar içinde çalışma başlatılmış, EKK doğrudan Başbakana bağlamıştır. Yaşanan hain darbe girişimi, terör olayları ve küresel gelişmelerin negatif etkileri, iktidarı yeni önlemler almaya yöneltmiştir. Ekonomik Müjdeler Paketi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Cazibe Merkezleri Programı ve Yatırım Destek

Hamlesi, EKK kararları ve Süper Teşvik uygulaması ile birçok sektörde hareketlilik sağlanması hedeflenmiştir (https: //www.bloomberght.com).

Darbe girişiminin olduğu gün 2,88 TL seviyesinden kapanan Dolar kuru, 18 Temmuz Pazartesi günü yükseliş trendine girmiş, Temmuz ayının son gününde 3,0180 seviyesine ulaşmıştır. Ağustos ayından itibaren 3 TL seviyesinde dengelenen kur, Ekim ayından itibaren hafif yükseliş göstermiş, 8 Kasım 2016'da ABD'de gerçekleştirilen Başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın Başkan seçilmesi ile döviz kurlarında art arda rekorlar kırmıştır. Dolar kuru seçimin ardından 3,2646 TL seviyesine ulaşmıştır. Kasım ayının son günü 3,4236 TL'den alıcı bulan Dolar, ekonomik istikrar için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. TCMB döviz kurlarını kontrol altında tutmayı amaçlayan adımlar atarken, Cumhurbaşkanı Erdoğan da TL'ye destek çağrısı yapmıştır. Bu çağrının ardından kamu ve özel sektörün oyuncuları harekete geçmiş, bankalarda bulunan döviz hesapları TL'ye dönüştürülmüştür. Kamu ihalelerinin TL cinsinden yapılması kararı alınmış, millet de ellerinde bulunan tüm dövizleri bozdurarak düzenlenen milli kampanyaya destek vermiştir. Yapılan tüm hamlelere rağmen, Dolar kurundaki yükseliş önlenememiş, Dolar kuru 2016 yılının son gününde 3,5255 TL olarak gerçekleşmiştir (https://www.tcmb.gov.tr).

Türkiye ekonomisi, yaşanan darbe girişiminin olumsuz etkileri ile 2016 yılı üçüncü çeyrek döneminde bir önceki senenin aynı dönemine göre % 1,8 oranında küçülmüştür. TÜİK'in büyüme oranını hesaplama yönteminde yenileme yaparak ilan ettiği veriler ışığında, bir önceki çeyreğe göre % 2,7 oranında bir daralma görülmüştür. Açıklanan bu oran, ekonomide 27 çeyrektir devam eden büyümenin ardından ilk defa daralma gerçekleştiğini göstermiştir. TÜİK verilerine göre, ekonomide en son 2009 senesinin üçüncü çeyreğinde, yani yedi sene önce % -2,8 daralma gerçekleşmiştir (http://tuik.gov.tr).

Türkiye'de darbe girişimi ile yaşanan siyasal gelişmeler ve küresel ekonomi değişkenlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine dönmesi, dünya piyasalarında yön veren üç uluslararası kredi derecelendirme kurumu Fitch, Standard & Poor's ve Moody's'in Türkiye'nin kredi notunda indirime gitmesine neden olmuştur. S&P, 15 Temmuz'daki darbe girişiminden beş gün sonra Türkiye'nin kredi notunu bir kademe düşürdüğünü duyurmuştur. Türkiye'nin kredi notu, alınan kararla, yatırım yapılabilir seviyenin bir altında yer alan BB+'dan BB'ye indirilmiştir. Moody's ise Eylül ayında

Türkiye'nin kredi notunu yatırım yapılabilir seviye olan Baa3'ten Ba1'e indirmiştir. Fitch ise Türkiye'nin görünümünü 19 Ağustos'ta negatif olarak değiştirmesine rağmen, yatırım yapılabilir anlamına gelen BBB- notunu güncellememiştir (https: //www.bloomberght.com).

Yaşanan 15 Temmuz darbe girişimi, sene başından itibaren bir önceki döneme göre düşüş eğiliminde olan turist sayısında ciddi bir azalmaya neden olmuştur. 2015 senesinin ilk 11 ayında 34,7 milyon olan turist sayısı, 2016 senesinin aynı döneminde 24 milyon kişiye gerilemiştir. 2016 senesinde ekonomide büyüme hızının yavaşlamasının sonucu olarak dış ticarette de daralma yaşanmıştır. Senenin ilk 11 aylık kısmında ihracat %1,7, ithalat ise %4,7 oranında azalmıştır. İthalat oranının ihracat oranından daha fazla oranda düşmesi neticesinde dış ticaret açığı düşmüş, bu duruma bağlı olarak da cari açık gerilemiştir. Türkiye'nin en önemli ithalat kalemi olan petrol fiyatlarında gerçekleşen gerileme de, senenin ilk çeyreğinde cari açık rakamının 30 milyar Dolar'ın altına düşmesine yardımcı olmuştur. Ancak 2015 senesinin başında 30 Dolar seviyelerinde seyreden petrol fiyatlarının 2016 senesinin üçüncü çeyreğinde 50 Dolar'a kadar yükselmesi, cari açığın 33 milyar Dolar civarında gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir (https: //www.tobb.org.tr).

Kurlarda meydana gelen artışlar, dış borç ödemeleri yüksek olan özel sektör firmalarını negatif etkilemiş, bu şirketlerin büyük rakamlarda kur zararı yazmalarına sebep olmuştur. Seneye asgari ücrette yüksek oranda artış ve Rusya Federasyonu ile ortaya çıkan uçak krizi ile başlanmış, senenin ikinci yarısında 15 Temmuz darbe girişimi ve iç talepteki yavaşlamayla karşılaşılmış, senenin son çeyreğinde de döviz kurlarında yüksek oranlı artışlar meydana gelmiştir. Özetle 2016 senesi özel sektör için oldukça zorlu geçmiştir. Ancak yaşanan her şeye rağmen, ciddi bedeller ödenmiş olsa da, ekonomide zorunlu olarak bir yapısal dönüşümün yaşandığı ifade edilebilir.

2016 senesinin tamamında, merkezi bütçe gelirleri %14,8 oranında, harcamaları ise %15,3 oranında yükselmiştir. 2015 senesinde 23,5 milyar TL olan ulusal bütçe açığı, 2016 senesinde %24,4 artışla 29,3 milyar TL'ye yükselmiştir. TÜFE'ye göre Aralık ayında senelik enflasyon % 8,5 seviyesinde gerçekleşmiştir. TCMB tarafından yakından takip edilen çekirdek enflasyona dair göstergeler Ağustos'tan sonra azalma eğilimine girmiştir. Türkiye ekonomisi 2016 senesinin son çeyrek döneminde % 2,3 oranındaki büyüme beklentisini aşmış ve % 3,5 oranında

büyümüştür. Böylece 2016 senesi % 2,9 büyüme oranıyla kapatılmıştır. Endeks hesaplama yöntemi değişikliği ile 2015 senesinde kişi başına düşen milli gelir 11.014 Dolar olarak hesaplanmış, 2016 senesinde ise kur yükselişinin de etkisiyle bu oran azalarak; 10.807 Dolara gerilemiştir. OVP'de kişi başı gelir hedefinin 9.243 Dolar olarak yer aldığını da ifade etmek gerekmektedir. Açıklanan 2016 verileriyle birlikte, ülke ekonomisi, 2002 senesinden 2017 senesine kadar 2,1 kat büyümüştür (http: //www.sanayigazetesi.com.tr).

Türkiye ekonomisi, 2016 senesinde küresel ölçekte meydana gelen ekonomik durgunluğun etkileri, jeopolitik gerginlikler, yaşanan darbe girişimi ile Suriye'de devam eden savaş ve terör faaliyetlerinin etkileri nedeniyle % 2,9 oranında büyümüştür. Bu oran, krizden çıkış senesi olan 2009'dan bu tarafa gerçekleşen büyüme oranları içinde en düşüğü olmuştur. 2016 senesinin ikinci döneminden itibaren hareketlenme gözlemlenen dünya ekonomisi, dünya ticaretindeki hareketlenmeler ile 2017 senesinin ikinci döneminde iyice ivme kazanmıştır. 2017 senesinde gerçekleşen küresel büyüme; gelişmiş olan ekonomilerde gözlemlenen yatırımda toparlanmaya, gelişmekteki Asya ülkelerinde yüksek büyümeye, gelişmekte olan Avrupa ülkelerinde ise ekonomik faaliyetlerde ortaya çıkan göreli iyileşmeye ve emtia ihracatında yaşanan toparlanma sürecine bağıntılı şekilde gerçekleşmiştir (http: //www.sanayigazetesi.com.tr).

2016 senesinde yaşanan ekonomik zorlukların 2017 senesine de ciddi yansımaları olmuştur. OHAL uygulamasının devam etmesinin, yabancı sermaye girişini kısıtlayıcı etkisi devam etmiştir. Bu havada girilen cari dönemde gerek döviz kurlarında yaşanan tarihi yükseliş, gerekse büyüme hızında ortaya çıkan yavaşlama, ekonomi yönetiminin yeni hamleleri hayata geçirmesine neden olmuştur. İhdas edilen KGF başta olmak üzere, teşviklerin de etkisiyle, ciddi bir ekonomik hareketlenme yaşanmıştır. 2017 senesi büyüme oranı % 5,5 şeklinde tahmin edilirken, son çeyrek büyüme rakamları ile birlikte tahminlerin çok üzerinde bir rakam olan % 7,4 büyüme oranına ulaşılmıştır. Türkiye, G20 üyesi ülkeler içinde en hızlı ekonomik büyüme gerçekleştiren ülke olmuştur. 2017 yılındaki yüksek oranlı büyümeye, teşvik politikaları, KGF kapsamında sağlanan kredi genişlemesi, vergi oranlarında indirimler, istihdama yönelik teşvikler ile iç tüketim ve yatırımlarda gerçekleşen canlanma ve küresel ekonomideki canlanma etki etmiştir. Kişi başına milli gelir 2017 senesinde cari fiyatlar ile % 17,5 artmış ve 38.660 TL'ye yükselmiştir. 2016 senesinde 10.883 Dolar olan kişi başına

gelir, döviz kurlarındaki artış nedeniyle, 2017'de % 2,6 düşüş ile 10.597 Dolar seviyesine gerilemiştir (https: //setav.org).

2017 senesinde enflasyon oranı, hedeflenen % 5 oranın 6,92 üzerinde gerçekleşmiş ve açıklanan % 11,92 enflasyon oranı, belirsizlik aralığı olarak ifade edilen aralığın 4,92 puan aşılmasına neden olmuştur. TCMB 2017 enflasyon oranının belirgin şekilde hedeflenen oranının üzerinde gerçekleşmesine etki eden temel nedenleri; kurlarda yüksek artış nedeniyle ithal ürünlerin fiyatında ortaya çıkan artış, gıda fiyatları ve alkolsüz içeceklerin fiyatlarındaki artışlar ile iktisadi faaliyetlerdeki kuvvetli seyrin yanında, orta vadeli enflasyon oranına dair beklentilerindeki yükseliş ve fiyatlamaya yönelik davranışlardaki bozulma olarak açıklamıştır. Cari dönemde, bütçe gelir ve giderlerindeki artış, bütçe dengesine etki etmiştir. Bütçe açığı % 58,3 artmış ve 47.373 milyon TL'ye yükselmiştir. Merkezi bütçede gelirlerin, bütçe giderlerini karşılama oranı % 93 olmuştur (https://www.tcmb.gov.tr).

Döviz kurlarında 2016 senesinde başlayan yükseliş trendi, 2017 senesinde de devam etmiş ve TL yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmiştir. TL 2017 senesinde de küresel eko-politik konjonktür ve ülke içinde yaşanan gelişmelerin etkisi ile yabancı ülkelerin para birimleri karşısında ciddi değer kaybı yaşamıştır. Sene sonunda senelik ortalama değerler incelendiğinde, nominal olarak Amerikan Doları % 20,8 değer kazanarak 3,64494 TL'ye, Euro % 23,3 değer kazanarak 4,11388 TL'ye, İngiliz Sterlini % 15,0 değer kazanarak 4,68748 TL'ye, Japon Yeni % 16,9 değer kazanarak 3,24099 TL'ye yükselmiştir. Brüt dış borç stokunda 2016 senesinde meydana gelen sınırlı yükseliş, 2017 senesinde hızlanmış ve % 11'e yükselmiştir. 2017 senesinde 453.207 milyon Dolar olan brüt dış borç stoku içinde 117.771 milyon Dolar tutarındaki kısım kısa vadeli, 335.496 milyon Dolar tutarındaki kısım da uzun vadeli olan borçlardır. 2017 senesine dair ekonomik özetleme yapmak gerekirse; yüksek büyüme oranına rağmen, enflasyon oranının hedefin çok üzerinde gerçekleşmesi, işsizlik oranının yüksekliği, döviz kurlarındaki yükseliş ve bütçe açığındaki artış nedeniyle, sıcak paraya bağımlı ekonomik yapının devam ettiği ve büyüme dışındaki verilerin olumsuz neticelendiği bir sene yaşanmıştır (https: //setav.org).

2018 senesine, 2017'de gerçekleşen yüksek büyüme oranından kaynaklanan olumlu havada girilmiştir. 24 Haziran 2018'de gerçekleştirilecek ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin hayata geçmesini sağlayacak seçimlere fiyatlanan bekleyişler

nedeniyle seneye 3,77 TL seviyesinden başlayan Amerikan Doları, seçimlerden önceki Cuma günü 4,76 TL seviyesinden kapanmıştır. Seçimlerin ardından hafif düşüş gösteren döviz kurları, ABD ile yaşanan Brunson Krizinin derinleşmesiyle de hızlı bir yükseliş göstermiştir. Zaten sıcak paraya bağımlı ekonominin doğurduğu riskleri taşıyan ekonomi, PPK'nın faiz artışlarını zamanında yapmamasından ötürü iyice ısınmış ve yaşanan bu krizde döviz kurları tarihi seviyelere yükselmiştir. Bu kriz, Türkiye ekonomisi için tarihi bir sorun doğurmuştur. 26 Temmuz 2018'de, önce ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence'den, hemen ardından da Başkan Trump'tan peş peşe yaptırım açıklamalarının gelmesiyle başlayan eko-politik kriz, bir süre sonra İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile Adalet Bakanı Abdülhamit Gül'e yaptırım kararının alınmasıyla zirveye çıkmıştır. ABD'den gelen olumsuz açıklamalardan önceki gün, 4,8655 TL seviyesinden kapanan Amerikan Doları, açıklamanın ertesinde yükselişe geçmiş ve 6,90 seviyesine kadar tırmanmıştır. Yaşanan bu olağanüstü durumun ardından, PPK'nın faizleri artırması ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yaptığı çağrıyla bireylerin ve şirketlerin TL'ye geçişi etki göstermiş, döviz kurlarında yaşanan yükseliş frenlenmiştir (http: //www.mahfiegilmez. com).

Ancak, yükseliş trendinin durmasına rağmen, ekonomi altüst olmuş, yüksek faiz oranları ve Ekim ayı sonunda % 25,24 seviyesine tırmanan enflasyon, içinden çıkılması zor bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Papaz Brunson'un serbest bırakılmasının ardından ABD ile ilişkilerin normalleşme sürecine girmesi, hükümetin aldığı önlemler ve yapılan hamlelerin ardından, 5 TL seviyesine kadar düşen Dolar kuru, Ocak ayının ortası itibariyle 5,25'ler seviyesindeki seyrini sürdürmektedir. Dövize bağlı ithal ürünlerin fiyatlarındaki kur bağlantılı düşüş, petrol fiyatlarında sağlanan indirim ve alınan mali önlemlerin akabinde, Kasım ayı enflasyonunun -% 1,44 çıkması, yıllık enflasyonun % 21,62 seviyesine gerilemesini sağlamıştır (https://tr.wikipedia.org).

Türkiye ekonomisi, yaşanan politik krizden kaynaklandığı ifade edilen döviz kuru kaynaklı bir krizi yaşamış gibi görünse de, esas itibariyle uzun yıllardır halının altına süpürülen yapısal sorunların çözülememiş olmasının bedelini ödemektedir. Bu sorunlar; sıcak paraya dayalı büyüme, tasarruf artışında istenilen seviyeye ulaşılamamış olması, ara mallarının ithalatına dayanan ihracat ve başta inşaat sektörü olmak üzere tüketime dayalı ekonomik büyüme olarak sıralanabilir. Döviz kurundaki yükselişi dizginlemek için sıcak paraya duyulan ihtiyaç, faiz oranlarının olağanüstü seviyeye

yükseltilmesi ve kamu yatırımlarının kısılmasını beraberinde getirmiştir. Faizlerdeki bu yükselişin etkisi ile tıpkı ülke ekonomisi gibi sıcak paraya dayalı faaliyet gösteren şirketlerin de mali sıkıntıya düşmesi, reel piyasaları ciddi bir mali krize sürüklemiştir (https://www.dunya.com).

Çok sayıda şirket iflasın eşiğine gelmiş, konkordato mekanizması iflasları engellemek için etkin şekilde devreye alınmıştır. İflas anlaşması anlamına gelen konkordato şemsiyesine alınan şirketlerin borçlarının ödenmemesi nedeniyle, bu şirketlerden alacakları olan firmaların da iflas durumuna sürüklenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Ara malı ithalatını dâhilde işleme rejimiyle mamul ürünlere dönüştüren ihracatçı firmalar da döviz kurlarındaki artış nedeniyle bazı pazarlarını kaybetmişlerdir. Firmaların bilançolarını düzene sokmak maksadıyla stok eritme sürecine girmeleri ve tüketicilerin de yükselen fiyatlar nedeniyle tüketim harcamalarını ertelemeleri, ithalatta düşüşe neden olmuştur. İthal girdi oranı düşük olan firmaların, döviz kurlarındaki yükselişi avantaja dönüştürmeleri ihracatı artırıcı etki yapmış, ithalattaki düşüşün de önemli katkısıyla, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2017 Ekim ayında % 65,6 iken, 2018 Ekim ayında % 97,2 oranına yükselmiş, 2018 Kasım ayında ise % 96,3 olmuştur. Şüphesiz bu veriler, cari açığın düşmesi hususunda ciddi bir katkı sağlamıştır. Enflasyon oranındaki artış dizginlense de; 2018 yılı sonunda % 20,30 olarak gerçekleşmiştir. Hane halkı tüketim harcamalarında ana kalemlerden olan ev kirasında artışı belirleyecek olan bu oranın yanında, temel gıda fiyatlarında ortaya çıkan yükseliş de bireylerin yaşam şartlarını zorlaştırmaktadır. 2016'da 1.600 TL'ye yükseltilen asgari ücretin üretimde meydana getirdiği maliyet artışının, 2019 senesi için belirlenen 2.020 TL'lik asgari ücretle birlikte en üst seviyeye çıkacak olması, enflasyonun 2019 senesinde de makul seviyelere düşürülmesini zorlaştıracaktır. Enflasyonla mücadele edebilmek için faiz yükünün düşürülmesi elzemdir. Türkiye ekonomisinin bu dönemde uğraşacağı sorunlar, yüksek enflasyon, yüksek faiz ve Kasım ayında %11,4 seviyesine yükselen işsizlik oranı olarak ortaya çıkmaktadır (https: //www.dunya.com).

2002-2018 dönemine ilişkin bazı genel ekonomik göstergeleri sunan Tablo 3.8 aşağıdadır.

Tablo 3. 8. 2002-2018 Genel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	Büyüme Oranı (%)	GSYH (Milyar TL)	İthalat (Bin $)	İhracat (Bin $)	Dış Ticaret Dengesi (X-M)	Bütçe Gelirleri (Milyar TL)	Bütçe Giderleri (Milyar TL)	Bütçe Dengesi (Milyar TL)
2002	10,3	29,7	6,2	359.359	51.553	36.059	-15.494	74.603.699	114.963.019	-40.359.320
2003	10,5	18,4	5,3	468.015	69.340	47.253	-22.087	98.558.733	139.488.825	-40.930.092
2004	10,8	9,4	9,4	577.023	97.540	63.167	-34.373	108.940.174	139.224.735	-30.284.561
2005	10,6	7,7	8,4	673.703	116.774	73.476	-43.298	135.756.182	143.685.761	-7.929.579
2006	10,2	9,7	6,9	789.228	139.576	85.535	-54.041	168.546.745	175.084.118	-6.537.373
2007	10,3	8,4	4,7	880.461	170.063	107.272	-62.791	184.802.653	200.206.450	-15.403.797
2008	11,0	10,1	0,7	994.783	201.964	132.027	-69.937	203.026.914	222.055.561	-19.028.647
2009	14,0	6,5	-4,8	999.192	140.928	102.143	-38.785	208.610.436	262.597.514	-53.987.078
2010	11,9	6,4	9,2	1.160.014	185.544	113.883	-71.661	246.051.496	288.191.564	-42.140.068
2011	9,8	10,5	8,5	1.394.477	240.842	134.907	-105.935	286.554.013	307.039.342	-20.485.329
2012	9,2	6,2	2,1	1.569.672	236.545	152.462	-84.083	323.229.597	353.641.946	-30.412.349
2013	9,7	7,4	4,1	1.809.713	251.661	151.803	-99.858	377.342.211	397.275.132	-19.932.921
2014	9,9	8,2	2,9	2.044.466	242.177	157.610	-84.567	410.959.776	434.265.539	-23.305.763
2015	10,3	8,8	4,0	2.338.647	207.234	143.839	-63.395	466.679.075	491.864.455	-25.185.380
2016	10,9	8,5	2,9	2.608.526	198.618	145.530	-53.088	536.262.725	569.116.635	-32.853.910
2017	10,9	11,9	7,4	3.106.537	233.780	156.993	-76.787	610.259.005	659.558.969	-49.299.964
2018	10,4*	20,3	4,8**	3.252.***	223.105	168.112	-54.993	732.304.182	804.390.534	-72.086.352

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu İstatistik Göstergeleri, Ankara: *Aralık ayı rakamı, **Tahmini, ***Tahmini değere göre.

2002-2008 dönemine ilişkin başlıca ekonomik göstergelerin yer aldığı tablo 3.8 incelendiğinde, AK Parti'nin iktidarda olduğu 2002-2018 döneminde, işsizlik oranlarının düşürülmesi yönünde atılan adımların olumsuz neticelendiği ve işsizlik oranının 2015 yılından itibaren % 10 seviyesinde kronikleştiği görülmektedir. Bu durumun kaynağı olarak, yapılan yatırımların istihdamı artırıcı etkisinin düşük olduğu ifade edilebilir. Cari dönemde enflasyonun düşürülmesi konusunda başarılı bir performans sergilenmiştir. 2008 Küresel Ekonomik Krizinin etkisi ile 2008'de % 10,1 olarak gerçekleşen enflasyon, 2009 başından itibaren düşüşe geçmiş, 2011 yılında yeniden % 10 seviyesinin üzerine çıkmış, sonraki yıllarda azalarak, 2017 yılına kadar bu seviyenin altında kamıştır. 2017 yılında kredi genişlemesinin etkisiyle artan tüketim talebi, enflasyon oranlarını artırmış, ABD ile yaşanan Brunson Krizinin ardından, 2018 yılı sonunda 20,3 gibi yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde, birçok ülke ile ikili ilişkilerin geliştirilmesinin etkisi ile dış ticaret hacmi yıllar içinde sürekli genişlemiş, ithalat oranında yaşanan hızlı artış dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Bu açık, AK Parti iktidarının en önemli sorunu olan cari açığın da ana sebebi olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı, 2009 ve 2016 yılları haricinde %70'in altında kalmış,

2018 yılında yaşanan Brunson Krizinin ardından yükselen döviz kurları, bu oranın % 75,3 seviyesine yükselmesine katkı sağlamıştır.

Yine tabloda önemli bir veri olarak yer alan büyüme oranlarını incelediğimizde, cari dönemin ilk dört yılında yüksek oranlı büyümenin sağlandığı, 2007 yılında yaşanan Cumhurbaşkanlığı krizi, erken seçim ve referandumun etkisiyle büyümenin yavaşladığı ve %4,7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bir sonraki yıl olan 2008'de küresel krizin etkisiyle 0,7'ye gerileyen bu oran, 2009 yılında - % 4,8 oranında küçülme şeklinde gerçekleşmiştir. AK Parti iktidarında, 2009 yılı haricinde, pozitif büyüme elde edildiği görülmektedir. 2010 yılında tekrar elde edilen yüksek oranlı büyümenin, 2012 yılından itibaren sonra erdiği ve bu durumun %7,4 büyüme oranına ulaşılan 2017'ye kadar devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde, merkezi bütçe ise sürekli büyümüş, lakin ekonomi yönetiminin önem verdiği "düşük bütçe açığı" hedefi büyük oranda tutturulamamıştır. 2005 yılından itibaren azalan bütçe açığı, küresel krizin etkisiyle 2009 yılında rekor oranda artarak % 20 seviyesini aşmış, 2010 yılından itibaren tekrar azalmaya başlamıştır. Ancak, 2017 ve 2018 yıllarında bütçe açıkları artmıştır.

Bu dönemin genel ekonomik göstergelerini değerlendirirken, 4 milyon kişiye ulaşan mültecilerin ekonomi üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiyi de göz ardı etmemek gerekir. Zira AB ülkelerinde birkaç bin kişilik mültecinin gelmesi neticesinde ortaya çıkan krizlerin, 4 milyon gibi devasa bir rakama ulaşan mülteciyi barındıran Türkiye'de aynı oranda olumsuz etki yaratmadığı görülmektedir. Mültecilerin Türk işgücü piyasasına katılımlarının işsizlik üzerinde, tüketim taleplerini de, başta kira fiyatları olmak üzere enflasyon oranları üzerindeki etkilerinin incelenmesi için özel bir ekonometrik çalışma yapılması gerektiği aşikârdır. Türkiye'nin, GSYH'ye oranla en büyük insani yardım yapan ülke konumuna gelmesinde de, kamu kaynaklarının, mültecilere sağlanan barınma, temel ihtiyaçlar ve sosyal yardımlar gibi etkenlerden kaynaklandığı bilinmektedir. Yakın dönemde, mülteci sorunun devam edecek olması, gelecek dönemlerde ortaya çıkacak ekonomik verileri de negatif etkileyecektir. Mültecilerin Türk Ekonomisi açısından tek olumlu yönünün, ucuz işgücü talebinin karşılanmasında olduğunu da eklemek gerekiyor.

SONUÇ

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından bu yana siyasal gelişmeler, ekonomiyi para politikaları, enflasyon, işsizlik, kamu harcamaları ve faiz politikalarıyla etkilerken, siyasal istikrarsızlık ekonomik performansı negatif şekilde etkilemiştir. 1923-1932 dönemi liberal (özgürlükçü) ekonomi politikalarının hayata geçirildiği bir dönem olmuştur. Tek parti iktidarının olduğu bu dönemde, sanayi, tarım ve hayvancılık sektörlerinin geliştirilmesine önem verilmiş, sanayi tesisleri kurulmuş, tarımda aşar vergisi kaldırılmış ve Ziraat Bankası vasıtasıyla çiftçilere kredi imkânı sunulmuştur. 1923 senesinde İzmir'de yapılan İktisat Kongresi'nde alınan kararlar, 1929 senesinde tüm dünyayı kasıp kavuran ekonomik buhrana kadar uygulanmıştır. Bu buhran sebebiyle liberal ekonomi politikaları terk edilmiş, devletçi olarak tanımlanabilecek ekonomi politikaları ile yeni bir ekonomik düzene geçilmiştir.

1932-1950 döneminde, sanayinin gelişmesine ağırlık verilmiştir. Ekonomi üzerinde sanayinin etkinliğini yükseltmek için 1933 senesinde Sümerbank kurulmuş ve bu seneden itibaren beş senelik sanayi planları hayata geçirilmiştir. Birinci beş senelik sanayi planı başarı ile gerçekleşmiş, ancak İkinci Dünya Harbi'nin başlaması sebebiyle ikinci beş yıllık sanayi planı uygulanamamıştır. Bu dönemde yatırımların azaltıldığı, milli ekonomik imkânların savunma maksatlı değerlendirildiği bir savaş ekonomisi, mecburi olarak uygulamaya alınmıştır. Bu dönemin ardından, teoride 1946 senesinde başlayan çok partili hayata fiili geçiş sağlanmış, tek partili dönem son bulmuştur. DP'li yıllar olarak anılan 1950-1960 dönemi, ekonomide kamu etkisinin minimize edildiği yıllar olmuştur. Bu on yıl, ekonomik kalkınmanın da ciddi ivme kazandığı dönem olmuştur. Altyapı ve ulaşımın geliştirilmesine büyük önem verilen dönemde, tarımsal yatırımlar ve tarımsal üretimde kullanılan teknikler noktasında da çok ciddi gelişmeler kaydedilmiştir.

1960-1980 dönemi, 27 Mayıs Askeri Darbesinin ardından başlayan ve bir kez daha devletçi ekonomi politikalarının uygulamaya konulduğu dönem olmuştur. Türkiye ekonomisinin gelişimi için, 1963 senesinden itibaren "Beş Yıllık Kalkınma Planları" hayata geçirilmiştir. Birinci Kalkınma Planı 1963-1967, İkinci Kalkınma Planı 1968-1972 ve Üçüncü Kalkınma Planı 1973-1977 seneleri arasında hayata geçirilmiş, bu dönemde planların hazırlanması ve koordinasyonunun sağlanması için Devlet Planlama

Teşkilatı kurulmuştur. Ancak koalisyonlara esir olunan, başarısız bir darbe girişimi ve bir muhtıra ile hükümetin görevden uzaklaştırılmasını da kapsayan bu dönemde, temel gıda maddelerine ulaşımın zorlaştığı, enflasyonun hane halkı için ciddi bir işkenceye dönüştüğü dönem olmuştur. Yaşanan toplumsal olaylar ve terör olayları 12 Eylül Askeri Darbesinin zeminini oluşturmuştur. Bu dönemde, dış ticaret açığı da yeniden yükselmiştir.

1980-2001 dönemi içinde, Dördüncü Kalkınma Planı 1979-1983, Beşinci Kalkınma Planı 1985-1989, Altıncı Kalkınma Planı 1990-1994, Yedinci Kalkınma Planı ise 1995-2000 tarihleri arasında uygulamaya konulmuştur. Ekonomik kalkınma planlarının devam ettirildiği dönemin başında, dış ticaret açığının da yükselmesi ile bir ekonomik kriz yaşamıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde "24 Ocak Kararları" olarak isimlendirilen kararlar neticesinde devalüasyon olmuş, yani TL'nin satın alma gücü düşürülmüştür. Bu krizin ardından ekonomik toparlanmanın sağlanması için yeniden liberal ekonomi politikaları benimsenmiş ve ekonomik dışa açılma sürecinin kapıları aralanmıştır. Hem sanayi hem de ticaret faaliyetlerinde gelişmenin meydana geldiği bu dönemde milli bütçe yüksek oranlı açıklar vermiş ve oluşan bu açık, parasal genişlemenin sebep olduğu enflasyon ile telafi edilmeye çalışılmıştır. 1990'lı senelerde Türkiye'nin dış borç stoku daha da yükselmiş ve 1994'te Uluslararası Para Fonu (IMF) ile anlaşma yapılarak borç alınmıştır. Ancak, yapılan anlaşma ve alınan borçlar da ekonominin canlandırılmasında tam olarak etkili olamamış ve 2001'de yaşanan Şubat krizi ile bir kez daha devalüasyon yaşanmıştır.

1980-2001 döneminde, siyasal istikrarın sağlandığı Anavatan Partisi iktidarı döneminden, yasaklı partilerin tekrar kurulmasına kadar geçen süreçte hem ekonomik istikrarın sağlandığı hem de yatırım harcamaların arttığı görülmektedir. Ancak, siyasi rekabetin meydana gelmesiyle birlikte, ekonomik istikrar hedefinin yerini popülist ekonomi politikalarının aldığı görülmüştür. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Süleyman Demirel Başbakan olmasının ardından, ikili uyumun sağlanamaması nedeniyle siyasal istikrar kaybolmuş, Turgut Özal'ın ani vefatı üzerine Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte de, 3 Kasım 2002 tarihine kadar devam edecek koalisyon krizleri kaynaklı siyasal istikrarsızlık seneleri başlamıştır.

1990'lı yıllarda terörist faaliyetlerin artması, 5 Nisan Kararları, 28 Şubat Post Modern Darbesi, Demokratik Sol Parti azınlık Hükümeti döneminin doğurduğu siyasal

belirsizlik süreci ile kaybedilmiş, 1999 Genel Seçimlerinden sonra kurulan Anasol-M üçlü koalisyon iktidarı döneminde meydana gelen siyasal istikrarsızlıklar 2000 ve 2001 krizlerini tetiklemiştir. Koalisyonlu dönemler, Hükümet ortağı olan MHP'nin ani teklifi ile gidilen 3 Kasım 2002 seçimlerinde, AK Parti'nin tek başına iktidar olacak meclis çoğunluğunu elde etmesi ile son bulmuş ve hem siyasal istikrar hem de ekonomik istikrar için yeni bir dönem başlamıştır.

2001 sonrası dönemde ekonomide devletçi politikalar terk edilmiş, kararlı bir şekilde hayata geçirilen özelleştirmeler ile birlikte liberal ekonomi politikaları hayata geçirilmiştir. 1985-2002 yılları arasında özelleştirmeden elde edilen gelir 8 milyar Dolar tutarındayken, 2003-2013 arasında 50,33 milyar Dolarlık özelleştirme yapılmıştır. Kemal Derviş döneminde hayata geçirilen yapısal reformların kararlı şekilde uygulanmasına devam edilmesi ve IMF ile yapılan Stand-by anlaşmasına sadık kalınması ekonomik gelişimi tetiklemiştir. Bu dönemde hayata geçirilen ekonomik hamleler ile millî gelir sürekli artmış, enflasyon ise düşmeye başlamıştır. AK Parti iktidarının ilk senelerinden itibaren, özellikle altyapının ve ulaştırmanın geliştirilmesine büyük önem verilmiştir. Gerçekleştirilen kamu yatırımlarının çarpan etkisiyle ekonomik büyümeyi hızlandırdığı görülmüştür.

2007 senesinde Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde meydana gelen kaos durumu siyasi istikrarsızlık doğurmuş, bu olağanüstü dönemde ekonomik gelişimde yaşanan büyü bozulmuştur. Seçim ve referandum sürecinin tamamlanmasını takiben 2008 Küresel Krizi ile devam eden sıkıntılar baş göstermiş ve iktidar partisine açılan kapatma davasının doğurduğu siyasal istikrarsızlık ekonomik istikrarsızlık durumunu devam ettirmiştir. Türkiye krizden çıkmaya çalışılan 2008'i çok düşük bir büyüme oranı ile kapatmış, 2009 senesinde gerçekleşen % 4,7 oranındaki küçülme, 2009'un son çeyreğinde başlayan büyüme trendi ile 2010 senesinde aşılmıştır. Ancak, 2011 senesinde başlayan ve halen devam eden Suriye İç Savaşıyla birlikte yeni sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır.

2013 senesine kadar büyük sorunlar yaşamadan gelişimini sürdüren Türkiye ekonomisi, faizlerin tarihi seviyelerine indiği, enflasyon sorununun ortadan kalktığı ve artık yapısal sorunlara odaklanılarak işsizliğin çözümlenmesine yönelik adımların hayata geçirilmeye çalışıldığı bu süreçte yaşanan Gezi Olayları ile altüst olmuştur. Yaşanan olaylar ekonomik göstergeleri olağanüstü olumsuz şekilde etkilemiş, faizler

artmış, döviz kurlarındaki yükseliş ile birlikte, enflasyon sorunu yeniden ortaya çıkmıştır. İşsizlik oranı günümüze kadar devam eden % 10 seviyesinin üzerinde sabitlenmiş, tüm olumsuzluklara rağmen ekonomik büyüme beklentilerin üzerinde bir oran olan % 4 olarak gerçekleşmiştir. 2014 senesinde de büyüme trendi devam ettirilmiş, 7 Haziran 2015 seçimlerinde ortaya çıkan meclis aritmetiği ile tek başına iktidarın sağladığı siyasal istikrar 1 Kasım 2015 seçimlerine kadar kısmen ortadan kalkmıştır.

1 Kasım 2015 seçimlerinde yeniden tek başına iktidar olan AK Parti, tekrar ekonomiye odaklanmış, ancak 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen askeri darbe girişimi neticesinde başlayan darboğaz süreci, 2017 senesinde telafi edilmiş ve tarihi bir büyüme oranına ulaşılmıştır. 2018 senesinin başından itibaren döviz kurlarında başlayan yükseliş, diğer ekonomik verileri de olumsuz etkilemiştir. Parlamenter Hükümet Sisteminden, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş tarihi olan 24 Haziran 2018 seçimleri ile birlikte, siyasi ve ekonomik belirsizliklerin ortadan kalkması beklenirken, ABD ile yaşanan Brunson Krizi ile birlikte derin bir ekonomik belirsizlik süreci başlamış, 2018 yılı ekonomik anlamda tarihin en zor senelerinden birisi olmuştur. 2018 yılında yaşanan ve ekonomik istikrarı negatif yönde etkileyen bu krizin, gelecek yıllar içinde etkilerinin azalarak devam edeceği görülmektedir.

Zira yapısal sorunların devam etmesi sebebi ile derinleşen kriz açıklanan önlem paketleri ile hafifletilmeye çalışılmış ve yapılan vergi indirimleri ile yeniden devreye alınan KGF mekanizması, piyasada göreceli bir toparlanmayı tetiklemiştir. Ekonominin lokomotifi olan inşaat sektörü de, döviz fiyatlarındaki yükselişe paralel olarak girdi maliyetlerindeki artışlar nedeniyle olumsuz etkilenmiş, faiz oranlarındaki artış nedeniyle satışların düşmesi de bu sektörün can damarını kesmiştir. İşsizliği emici sektör olarak adlandırılan inşaat sektöründe yeniden canlanmanın sağlanması için, ivedilikle faiz oranlarının düşmesi ve sektörün canlandırılması için daha etkin kampanyaların yapılması gerekmektedir. 2017 senesinde yapılan KGF hamlesinin, 2019 senesinde daha etkin bir biçimde tekrar hayata geçirilmesi, iflasın eşiğine gelen reel sektör için can simidi olacaktır. Bu hamlenin enflasyonu artıracağı düşüncesi teoride doğru olsa da pratikte yanlıştır. Zira piyasanın yaşadığı sıkıntı gözlemlendiğinde, esnaflara ve şirketlere sağlanacak düşük faizli nakit akışının, tüketim harcamalarından ziyade, biriken borçların ödenmesinde kullanılacağı söylenebilir.

Özetlemek gerekirse; siyasal istikrarın olduğu yıllarda ekonomik istikrarın da var olduğu, enflasyon ve faiz oranlarının dizginlendiği, yatırım ve tüketim harcamalarının arttığı, uzun vadeli alt ve üst yapı yatırımlarının gerçekleştirilebildiği görülmüştür. Siyasal istikrarın tesis edilemediği yıllarda ise genellikle yüksek enflasyon ve yüksek faiz sorununun yaşandığı, uzun vadeli büyük yatırımların ya yapılamadığı ya da gerçekleştirilme sürecinin çok uzun zaman aldığı tespit edilmiştir. Ancak, tek başına siyasal istikrarın tesis edilmesinin de, ekonomik istikrarın sağlanması ve işsizlik oranlarının dizginlenmesi için yeterli olmayabileceği, tek parti iktidarının yaşandığı 1950 öncesinde ve DP iktidarında görülmüş, bu tablo AP ve ANAP iktidarında devam etmiş AK Parti iktidarı döneminde de % 10 seviyesinde kronikleşen işsizlik oranı ile net şekilde ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de siyasal istikrarın sağlanmasının ekonomik istikrarın tesisini temin edebilmesi için, yapısal ekonomik sorunların hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulması, tüketim harcamalarına ve sıcak paraya dayalı ekonomik gelişimden, öz tasarruflara ve öz kaynaklara dayanan güçlü ekonomiye geçişin sağlanması ve uluslararası ilişkilerin olumlu yönde seyretmesi gerekmektedir. Yapılacak kamu ve özel sektör yatırımlarının işsizlik oranını düşürücü etki yapacak şekilde planlanması da elzem olan konular arasındadır. Ayrıca ulusal güvenliği tehdit eden Suriye sorunu ile baş gösteren ve ülkeyi sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda olumsuz etkileyen mülteci sorununun, hedeflenen tampon bölgenin tesisi ile ortadan kaldırılması da, kısa ve uzun dönemli istikrarın tesisi için önemli konuların başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

ACAR, F. (2013), Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001-2013): ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Ekim-Aralık, ss.15-32.

ACEMOGLU, D. ve ROBINSON, J. A. (2000), Political Losers as Barrier to Economic Development: The American Economic Review, Vol. 90(2), ss. 126.

ACEMOGLU, D. ve ROBİNSON, J. A. (2001), A Theory of Political Transitions: The American Economic Review. Vol. 91(4), ss. 938.

ACEMOGLU, D. ve ROBİNSON, J. A. (2007), Economic Origins of Dictatorship and Democracy: New York: Cambridge University Press, 31-42.

AHMAD, F. (2008), Bir Kimlik Peşinde Türkiye: (Sedat Cem Karadeli çev.). 3. Baskı. İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

AKE, C. (1974), Modernization and Political Instability: World Politics, Vol. 26 (4), ss. 582.

AKE, C. (1975), A Definition of Political Stability. Comparative Politics, Vol. 7 (2), ss. 280-587.

AKKAYA, Bülent (2012). "Türkiye'nin Nato Üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 28: 1-20.

AKPINAR, H. (2001), 28 Şubat Postmodern Darbenin Öyküsü: Ankara, Ümit Yayınları.

AKYÜZ N. ve ÇAPÇIOĞLU İ. (2008), Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi, Ankara, Gündüz Yayıncılık.

ALESİNA, A. ve PEROTTİ, R. (1994), The political Economy of Growth: A Critical Survey of Recent Literature. The World Bank Economic Review, Vol. 8, ss. 3.

ALESİNA, A. ve PEROTTİ, R. (1996), Income Distribution: Political Instability and Investment. European Economic Review, 40, ss. 1203-1228.

ALESİNA, A. (2007), The Effect of Communism on People's Preferences.

ALT, J. E. ve CHRYSTAL, K. A. (1983), Political Economics: London, University of California Press: 3-8.

AP SEÇİM BEYANNAMESİ: (1965), Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Ankara, Açık Erişim Koleksiyonu.

ARCAYÜREK, C. (1995), Darbeler ve Gizli Servisler: İstanbul, Bilgi Yayınevi.

ARDA, E. (2003), Sosyal Bilimler El Sözlüğü: İstanbul, Alfa Kitabevi.

ARON, J. (2000), Growth and Institution:. The World Bank Research Observer, Vol. l5 (l), pp. 99-104.

ARSLAN, H. B. (2009), Kriz-Büyüme-İstihdam Üçgeninde 1994 ve 2001 Krizleri' SBF, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64-2, ss. 32-42.

ASTERİOU, D. ve PRİCE, S. (2001), Pol. instability and Economic Growth: UK Time Series Evidence, Scottish Journal of Political Economy, Vol. 48 (4), ss. 383-399.

AYDEMİR, R. (2018), Adalet Partisinin Tarım Politikaları: 1961-1980, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.

AYDIN, M. H. (2018), Demokrat Parti Döneminde Ekonomik Yapı: 1950-1960, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

BAL, İ. (2007), PKK Terör Örgütü Tarihsel Süreç ve 28 Mart Diyarbakır Olayları Analizi: Uluslararası Hukuk ve Politika, C.2 08: ss. 76-89.

BARTELS ve BRADY, (2003), Economic Behavior in Political Context.

BARUTÇU, D. (2010), Türkiye'de Terörizmin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi:,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Yüksek Lisans Tezi, Ankara, İmaj Yayıncılık.

BAYKARA, T. (2006), Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri: İstanbul, Iq Kültür Sanat.

BAYRAKTAR, F. (2003), Dünya'da ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Araştırmalar, Ankara, ss.2-80.

BESLEY, T. (2007), The New Political Economy: Article Navigation, The Economic Journal, V: 117, I: 524. ss. 574-575.

BLANKART, C. B. ve KOESTER, G. B. (2006)., Political Economics versus Public Choice: Berlin, Humboldt University, ss. 174.

BORATAV, K. (1998), Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985): İstanbul, Gerçek Yayınevi.

BORATAV, K. (2014), Türkiye İktisat Tarihi 1909-2009: İstanbul, İmge Kitabevi, 9. Baskı.

BOZDEMİR, M. (2011), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız: İstanbul, İTO Yayını, Yayın No.2010, ss. 47.

BÖLME, S. M. (2012), İncirlik Üssü ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye: İstanbul, İletişim Yayınları.

BRANSON, W. (1995), Makro İktisat: (1. Baskı), (Çev.: İ. Kanyılmaz), İstanbul, Alfa Yayınları.

BRUNETTİ, A. (1997), Political Variables in Cross-Country Growth Analysis: Journal of Political Economic Surveys, Vol. 11(2), ss.165-181.

BULUTAY, T. (1995), Employment unemployment and wages in Turkey: Ankara, DİE.

CANGİR N. ve TURAN T. (2012), Politik İstikrarsızlığın Bütçe Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, ss. 43-55.

CANİKOĞLU, M. (1999), "Türkiye'nin Sistem Sorunu mu Var?": Anayasa Arayışları ve Türkiye, İstanbul, BDS Yayınları.

CAPORASO, J. A. ve LEVİNE, D. (2002), Theories of Political Economy, Cambridge, Cambridge University Press, ss. 8-219.

CARMİGNANİ, F. (2003), Political Instability Uncertainty and Economics: Journal of Economic Surveys, Vol. 17(1), ss.4.

CHAUVET, L. (2003), Socio-political Instability and Allocation of International Aid by Donors: European Journal of Political Economy, Vol. 19(1), ss.33-59.

ÇALIŞ, Ş. KUTLU H. (2008), Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim: Nobel Basımevi, Ankara.

ÇAVDAR, T. (1983), "Adalet Partisi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: C. 8. İstanbul, İletişim Yayınları.

ÇOLAK, Ö. F. (2001). Finansal Kriz Sürecinde Türk Bankacılık Sektörünün Durumu ve Sektörün Yeniden Yapılandırılması: Kriz ve IMF Politikaları, Ed. Yiğidin Aslan, Ömer Faruk Çolak, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, ss.166.

DDK, (2014), Devlet Denetleme Kurulu, Araştırma ve İnceleme Raporu: Ankara, DDK Raporları, ss. 5.

DEVRİM ve ALTAY, (1994), Türkiye'de Rant Ekonomisi ve Sosyal Maliyeti: İzmir, İzmir Ticaret Odası Yayını, ss. 39.

DPT (1991), Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Raporu: Ankara, ss. 22.

DRAZEN, A. (2002), Political Economy in Macroeconomics: University Press, USA.

DURSUN, D. (2002), Siyaset Bilimi: İstanbul, Beta Matbaası.
DURSUN, D (2003), 12 Mart Darbesi; Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler: İstanbul, Şehir Yayınları.
DUTT, P. ve MİTRA, D. (2008), Inequality and the Instability of Polity and Policy: The Economic Journal, 118, ss.1285-1314.
DUVERGER, M. (1965), Siyasal Rejimler: Çev.: Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Yeni Yüzyıl Kitaplığı.
DUYAR, M. (2011), Kuvvetler Ayrılığı-Siyasal İstikrar İlişkisi: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
DÜLGER, S. (1997), Dünden Bugüne Devletin Zirvesindekiler: İstanbul, Yaylacık Matbaası
EASTON D. (1971), General Systems Theory of David Easton: polititic contextualization of systems theory.
ECKSTEIN, Z. ve TSIDDON D. (2004), "Macroeconomic consequences of terror: theory and the case of Israel", Journal of Monetary Economics, California, University of Essex Press ss. 183.
EDWARDS, S. ve TABELLİNİ, G. (1991), Political Instability, Political Weakness and Inflation: An Empirical Analysis. NBER Working ss. 10-11.
ERBAY, A. (2018), Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Değerlendirmesi: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
ERDOĞAN, M. (2003), Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset: Ankara, Liberte Yayınları.
ERDOĞAN, T. G. ve TOSUN, T. (1999), Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri: İstanbul, Alfa Yayınları.
ERKOÇ, Y. (2018), 2008 Küresel Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, "Konya Organize Sanayi Örneği" Yüksek Lisans Tezi, Konya.
EROĞLU, N. (2007), Atatürk Dönemi İktisat Politikaları 1923-1938: İstanbul, Marmara Yayınları, ss. 66.
EROĞUL, C. (1970), Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi): Ankara A.Ü.S.B.F Yayınları, Yayın No: 294, ss. 14.
ERTEM, B. (2009), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 21, ss. 389
ERTEKİN, Ş. (2006), 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'de Siyasal İstikrar-Vergilendirme İlişkisi: İzmir, ss. 115.
FENG, Y. (1997), Democracy, Political Stability and Economic Growth: British Journal of Political Science, Vol. 27(3), ss. 391-418.
GASIOROWSKI, M. J. (1983), Economic crisis and political regime change; An event history analysis: The American Political Science Review, Vol. 89, No. 4: ss. 882–897.
GASIOROWSKI, M. J. (1998), Macroeconomic Conditions and Political Instability: An Empirical Analysis. Studies in Comparative International Development, Vol. 33(3), ss. 3-17.
GEMALMAZ M. S. (1996), 12 Eylül Rejimi: Yüzyıl Biterken-Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 14, İstanbul, İletişim Yayınları.
GİRAY, F. (2001), Maliye Tarihi, Bursa, Ezgi Kitabevi.
GÖKBUNAR, A. R. ve ULUSAN M. R. (2010), Terör Ekonomisi: İstanbul, Beta Yayınları.
GÖREN, Z. (2011), Anayasa Hukuku: Ankara, Yetkin Yayınları.

GÖZLER, K. (2011), Türk Anayasa Hukukuna Giriş: Ekin Yayınları, Bursa.
GROFMAN, B. (2004), Downs and Two-Party Conevergence:. Unıversity of California, Irvine, ss. 32.
HALE, W. (2014), The Political and Economic Development of Modern Turkey: London Taylor & Francis Group.
HARRİS, G. S. (1965), The Role of the Military in Turkish Politics, Middle East Journal, Vol. XIX, No: l, Winter, ss. 43.
HEYWOOD, A. (2012), Siyaset: (Çev.: Bekir Berat Özipek, Zeynep Kopuzlu, Bircan Şahin, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla), Ankara, Adres Yayınları, 7. Baskı.
HUNTİNGTON, S. P. (1966), Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma: (Çev. E. Özbudun), AÜHFD, Cilt XX1I-XXIII, Sayı 1-4, 1965-1966, ss. 41.
HUNTİNGTON, S. (1972), Political Order in Changing Societies. N. Haven and London, Yale University Press, ss. 4-5.
HURWİTZ, L. (1973), Contemporary Approaches to Political Stability, Comparative Pol. Vol. 5 (3), ss. 449-451.
İNAN, S. ve HAYTOĞLU, E. (2011), Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, Ankara, Anı Yayıncılık, 3.Baskı.
İNANDIM, A. ve ÜNLÜ M. (1998), 12 Eylül 1980 Belgeseli, Mehmet Ali Birand, https://tr.wikipedia.org/
İNCİOGLU, N. K. (2011), "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi
Sorunları", Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, içinde (Ed.) Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Der Yayınları, İstanbul, ss. 265-277
İYİMAYA, A. (2017), Anayasa Değişikliği Ekseninde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: (Anatomik ve Diyalektik Bir Yaklaşım). Yeni Türkiye Dergisi, (94), ss. 86-87.
JONG-A-PİN, R. (2009), On the Measurement of Political Instability and its Impact on Economic Growth: European Journal of Political Economy, 25, ss. 15-29.
KAPANİ, M. (1995), Politika Bilimine Giriş: Ankara, Bilgi Yayınevi, 7. Basım.
KARLUK, S. (2005), Cumhuriyet İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm: İstanbul, Beta Yayınları.
KEPENEK, Y. ve YENTÜRK, N. (2005), Türkiye Ekonomisi: İstanbul, Remzi Kitabevi, 17. Basım.
KEYDER, Ç. (2003), Türkiye'de Devlet ve Sınıflar: İstanbul, İletişim Yayınları.
KİBRİTÇİOĞLU, A. (2001), Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler: 1969-2001, Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 1 (41), ss. 174-182.
KOÇAK, C. (2000), Siyasal Tarih: 1923-1950:, Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde, Editör.: Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınevi.
KÖSE, S. (2002), 24 Ocak ve 5 Nisan İstikrar Programlarının Karşılaştırılması: Ankara, Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42.Yılı Özel Sayısı, ss. 65.
KRUGMAN, P. VE WELLS, R. (2011), Makro İktisat: (2. Baskıdan Çeviri), (Çev: Fuat Oğuz, Murat Arslan, Ali Akkemik, Koray Göksal), Ankara, Palme Yayıncılık.
LANDAU, J. M. (1999), Atatürk'ün Devletçiliği, Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı.
LİPSET, S.M. (1959), Some Social Requisities of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. The American Political Science Review, Vol. 53 (1), ss. 73-75.
LİPSET, S.M. (1964), Siyasî İnsan: Ankara, Siyasî İlimler Demeği Yayını, ss. 58-71

LONDREGAN, J.B. ve POOLE, K.T. (1990), Poverty, The Coup Trap and the Seizure of Executive Power: World Politics, Vol. 42 (2), ss.151-152.
MANKIW, G. N. (2009), Principles of Microeconomics: Cengage Learning, 5.Baskı
MGK (1981), MGK 12 Eylül ve Sonrası: MGK Kararları, Ankara, ss. 51.
MİLLER, G. (1997), "The Impact of Economics on Contemporary Political Science", Journal of Economic Literatür, ss. 1173-1181.
MİŞ N. ve DURAN B. (2017), AK Parti'nin Önerisinde Siyasal Sistem Tasarımı; Altı Soruda Anayasa Değişikliği: SETA Analiz, Sayı: 190, ss. 31-32.
ODYAKMAZ, KAYMAK, ERCAN, (2011), Anayasa Hukuku-İdare Hukuku, İstanbul, Sayfa Yayınevi, 2. Baskı.
OLSTER, J. PETER (2001), Modelling Politics with Economic Tools: A Critical Survey of the Literature, IMF Working Paper. WP/01/10, ss. 9.
ONGUN, M. T. (2001), Türkiye'de Cari Açıklar ve Ekonomik Krizler; Kriz ve IMF Politikaları: Editörler: Yiğidin Aslan, Ömer Faruk Çolak, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
ÖZBUDUN, E. (1996), "Democratization in the Middle East: Turkey How Far From Consolidation, Journal of Democracy: Cilt 7, Ankara, Sayı 3, ss. 123-138.
ÖZDEMİR, A. (2014), Çok Partili Dönemde Seçim Sistemleri ve Siyasal İstikrar: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
ÖZGÜVEN, A. (1992), İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler, İstanbul, Filiz Kitap.
ÖZSOYLU, A. F. (2011), Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim, Adana Karahan Kitabevi.
ÖZTÜRK, Ahmet (1987). Ekonomik Planlama, Bursa: Örnek Kitabevi.
PAÇACI, C. (1998), "Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü", Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:23-24, Cumhuriyet Özel Sayısı V, ss.3398-3406.
PEHLİVAN, O. (2013), Kamu Mâliyesi, Trabzon, Celepler Matbaacılık.
PERSSON T. ve TABELLINI G. (1997), Separation of Powers and Politic Accountability
PERSSON T. ve TABELLINI G. (1999), The size and scope of government: and Scope of Government: Comparative Politics With Rational Politicians.
PERSSON T. ve TABELLINI G. (2002), Political Economics: The MIT Press, London,
ROLAND G. ve TABELLİNİ G. (1998), Review of Economic Studies: ss. 686.
RUSSETT, B. M. (1994), Grapsing The Democratic Peace: Princeton University Press,
SAİNT-PAUL G. (2000), The new political economy: ss. 38-45.
SANDERS, D. (1981), Patterns of Political Instability: The Macmillan Press Ltd.
SARICA, M. (1993), 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi: İstanbul, Gerçek Yayınevi.
SAYER, A. (2000), Realism and Social Science: Sage Puplications, London.
SERİN, N. (1968), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 23. ss. 101-114.
SNOWDON, B. VE VANE, H. R. (2005). Modern Macroeconomics: USA, Edward Elgar Publishing Limited.
SÖNMEZOĞLU, F. (2006), Türk Dış Politikası: İstanbul, Der Yayınları.
ŞAHİN, H. (1998), Türkiye Ekonomisi: Bursa, Ezgi Kitabevi.
ŞAHİN, H. (2002), Johnson Mektubu: İstanbul, Gendaş Predikat Yayınları.
T.C. 1982 Anayasası: Madde 87, 99, 102.
T.C. RESMİ GAZETE, (1961), 10859, 09 Temmuz 1961 Anayasası: Madde 95.

TAN, M. (2008), Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Siyasal İstikrar Üzerindeki Etkileri: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
TEKELİ, İ. İLKİN, S. (1977), 1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye'nin İktisadi Durumu: ss. 153
TEKELİ, İ. İLKİN, SAVAŞ S. (1981), Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı: Ankara, ODTÜ Yayını, 2. Baskı, ss. 4-7.
TEKİN, Y. ve OKUTAN, Ç. (2012), Türk Siyasal Hayatı: Ankara, Orion Kitapevi, 2. Bs.
TELATAR, F. (2004), Politik İktisat Politikası, Ankara, İmaj Yayınevi.
TEZEL, Y. S. (2002), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950): Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 166-185.
TEZİÇ, E. (1976), 100 Soruda Siyasi Partiler: Partilerin Hukuki Rejimi; Türkiye'de Partiler: İstanbul, Gerçek Yayınevi.
TINBERGEN J. ve J. THEIL, (1989), Econometrics and the Theory of Economic Policy: The Tinbergen–Theil Contributions 40 Years On, ss. 35-48.
TOKGÖZ, E. (1997), Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001): Ankara, İmaj Y. 4. Baskı.
TOY, H., ELMACI, D. (2010), Kronolojik Türkiye Tarihi Ansiklopedisi: İstanbul Karma Kitaplar.
TÜİK, (1991-1993), Genel İstatistiki Veriler, Ankara, 24 Aralık 2018.
TÜİK, (2018), Genel İstatistiki Veriler, Ankara, 24 Aralık 2018
TÜRKKAN, E. (1996), Ekonomi ve Demokrasi: Ankara, Turhan Yayınları.
TÜSİAD, (2002), Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri: (Yayın No. T/2002-12/341) İstanbul, ss. 27-35.
ULUATAM, Ö. (2003), Kamu Mâliyesi: Ankara, İmaj Kitapevi, 8. Baskı.
WILLIAM H. B. (1995), Makro İktisat: (Çev: İbrahim Kanyılmaz), İstanbul, Alfa Yayınları.
YAŞA, M. (1980), Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978: İstanbul Akbank Kültür Yayını, ss. 186.
YILDIRAN, S. (2018), Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye Ekonomisi (2002-2012) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
ZÜRCHER, E. J. (1995), Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları

http://file.setav.org/Files/Pdf/20130304144535_ak_parti_donemi_turkiye_ekonomisi_web.pdf (Erişim Tarihi: 16.10.2018)
http://politikakademi.org/tag/gezi-parki-olaylari/ (Erişim Tarihi: 26.11.2018)
http://risk.gtb.gov.tr/data/54b61f82f2937043f08dcce4/2012-2013%20D%C3%B6neminde%20D%C4%B1%C5%9F%20Ticaret.pdf (Erişim Tarihi: 14.01.2019)
http://tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=vm4Gc1KQYKyCLyhrgp0XSGscp2ndbhmxhc38BJgnWqvDqWWykGny!-1235081768 (Erişim Tarihi: 23.12.2019)
https://www.ab.gov.tr/files/EMPB/sonbahar_tahminler_raporu_13_11_2014.pdf (Erişim Tarihi: 21.01.2019)
http://www.ilk250.org.tr/documents/2007/14%20Prof.%20Dr.%20%C5%9E%C3%BCkr%C3%BC%20KIZILOT%20- (Erişim Tarihi: 23.11.2018)

http://www.mahfiegilmez.com/2013/06/piyasada-fed-ve-gezi-park-etkisi.html (Erişim Tarihi: 21.12.2018)
http://www.mahfiegilmez.com/2014/05/ (Erişim Tarihi: 21.12.2018)
http://www.sanayigazetesi.com.tr/yayinlar/97-2016 (Erişim Tarihi: 23.12.2019)
http://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kur2016_tr.html (Erişim Tarihi: 12.01.2019)
http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Tunceli.pdf (Erişim Tarihi: 12.01.2019)
https://acikerisim.tbmm.gov.tr (Erişim Tarihi: 18.01.2019)
https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1328250-turk-piyasalarınd a-ikinci-24-kasim-kabusu (Erişim Tarihi: 21.12.2018)
https://esozluk.ikv.org.tr/?ust_id=5&id=525 (Erişim Tarihi: 23.11.2018)
https://paratic.com/gini-katsayisi-turkiye-gelir-dagilimi-esitsizligi-artti/ (Erişim Tarihi: 12.01.2019)
https://tr.wikipedia.org/wiki/2018-19_Türkiye_döviz_ve_borç_krizi (Erişim Tarihi: 23.12.2018)
https://www.borsaistanbul.com/veriler/verileralt/hisse-senetleri-piyasasi-veriler i /bulten-verileri (Erişim Tarihi: 13.01.2019)
https://www.dunya.com/kose-yazisi/2008-mega-krizi-ve-sonrasi/335209 (Erişim Tarihi: 23.11.2018)
https://www.dunya.com/kose-yazisi/2018e-turkiye-krizi-ve-trump-damga-vurdu/435717 (Erişim Tarihi: 13.10.2018)
https://www.haberturk.com/haberleri/2004-yerel-secimleri (Erişim Tarihi: 16.01.2019)
https://www.paragaranti.com/cds (Erişim Tarihi: 12.01.2019)
https://www.sde.org.tr/genel/sd-analiz-postmodern-bir-isgal-tesebbusu-15-tem muz-analizi-5698 (Erişim Tarihi: 16.09.2018)
https://www.setav.org/15-temmuz-darbe-girisimi-ve-turkiye-ekonomisi (Erişim Tarihi: 16.10.2018)
https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_6.pdf (Erişim Tarihi: 21.02.2019)
https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/70GK/EKONOM%C4%B0K%20RAPOR_2013.pdf (Erişim Tarihi: 21.12.2018)
https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari (Erişim Tarihi: 12.01.2019)
https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2015/71GK/ekonomikrapor-2014.pdf (Erişim Tarihi: 21.12.2018)
https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2016/72GK/72-Genel-KurulEkonomikRapor2015.pdf (Erişim Tarihi: 22.12.2018)
https://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2017/73GKEkonomikRapor.pdf (Erişim Tarihi: 22.12.2018)
https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_h%C3%BCk%C3%BBmetleri_listesi (Erişim Tarihi: 21.02.2019)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Rahim TÜRK
Doğum Yeri ve Yılı : Sarayönü 1985
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

1. Ön Lisans: Muğla Üniversitesi/Dış Ticaret
2. Lisans Öğrenimi: Süleyman Demirel Üniversitesi/İktisat

Yabancı Diller :

1. İngilizce/ YDS: 45

İş Deneyimi :

1. Türkler Makine Ltd.Şti./Şirket Müdürü
2. MRS Gıda Kafe İşletmeciliği/CEO
3. Uluslararası Vizyon Gençlik Derneği/Genel Başkan
4. AZ Yayıncılık Ltd.Şti./Yazar
5. Vizyon Akademi/Eğitimci

Yayınlanmış Kitapları:

1. Liderliğin Kitabını Yazdım
2. Büyük Rüya
3. Aday Adayı
4. Üçüncü Dünya Savaşı